

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

CİLT 7 SAYI 10

YIL 2024

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

VOLUME 7 ISSUE 10

YEAR 2024

e-ISSN 2687-5624

ANKARA

ATAD
Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi
e-ISSN 2687-5624
Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

EDİTÖR

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

ALAN EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Şarika BERBER
Doç. Dr. Miyase KOYUNCU KAYA
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim İBRAHİMOĞLU
Doç.Dr. Üyesi HÜSEYİN ALİ
Dr. Talib Mahmud KARA AHMET
Dr. Öğr. Gör. Kutaiba FARHAT

Arapça Dil Editörleri

Dr. Talib Mahmud Kara Ahmed - Lebanese University
Dr. Öğr. Gör. Kutaiba Farhat, Çankırı Karatekin üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim İbrahimoglu, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Farsça Dil Editörü

Dr. Masoumeh EKHTIARI CHAROYMAGHI

Türkçe Dil Editörü

Arş. Gör. Mehtap ÖZTÜRK- Fırat Üniversitesi

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDİTÖR KURULU

Prof. Dr. Abdurrahim Abu-Husayn, American University of Beirut
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal Açıkse, Fırat Üniversitesi ,
Prof. Dr. Orhan Yazıcı, İnönü Üniversitesi
Prof.Dr. Eyal Ginio, The Hebrew University of Jerusalem
Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdurrahim Abu-Husayn, American University of Beirut
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Tural, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Ekincikli, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan Çevik Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof.Dr. Eyal Ginio, The Hebrew University of Jerusalem
Prof. Dr. Erdal Açıkse, Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Nuri Yavuz, Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof.Dr.Orhan Yazıcı, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Samer Frangie, American University of Beirut
Prof. Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi

İLETİŞİM

Ayrancı Mah. Hoşdere Cad. 110/7, Çankaya – Ankara/Türkiye
+90 (507) 924 25 26
E-Posta

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Web

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atadergi>

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

1 Temmuz 2024

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

JAHS

Journal of Academic History And Studies

e-ISSN 2687-5624

Published Biannually

OWNER

Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

ISSUE EDITOR

Dr. Mehmet Ali DURAN

EDITOR BOARD

Prof.Dr.Abdurrahım Abu Husayn,American University of Beirut

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara University

Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe University

Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe University

Prof. Dr. Adnan Çevik, Muğla Sıtkı Koçman University

Prof.Dr. Eyal Ginio, The Hebrew University of Jerusalem

Prof. Dr. Erdal Açıkse, Fırat University

Prof. Dr. Orhan Avcı, İnönü University

Assoc. Prof. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli University

Assoc. Prof. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Yıldırım Beyazıt University

Prof. Dr. Necdet Uysal, Ankara University

PUBLISHING AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdurrahım Abu-Husayn, American University of Beirut

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara University

Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe University

Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe University

Prof. Dr.Adnan Çevik, Muğla Sıtkı Koçman University

Prof.Dr. Mehmet Akif Tural, Hacı Bayram Veli University

Prof. Dr. Mustafa Ekincikli, Ankara Hacı Bayram Veli University

Prof.Dr. Eyal Ginio, The Hebrew University of Jerusalem

Prof. Dr. Erdal Açıkse, Fırat University

Assoc. Prof. Dr. Samer Frangie, American University of Beirut

Assoc. Prof. Dr. Necdet Aysal, Ankara University

Assoc. Prof. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli University

Assoc. Prof. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Ankara Yıldırım Beyazıt University

COMMUNICATION

JAHS

Journal of Academic History And Studies

Ayrancı Mah. Hoşdere Cad. 110/7, Çankaya – Ankara/Türkiye:

+90 (507) 924 25 26

E-Mail

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Online

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

PUBLICATION TYPE

Referred International Journal

PUBLICATION DATE

30 July 2024

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDİTÖRDEN

Değerli okurlar,

2019 yılında tarih bilimi ve tarihin disiplinler arası ilişkili olduğu toplumsal, kültürel, siyasi ve iktisadi alanlarında yapılmış özgün çalışmaları sunmayı amaç edinerek yayın hayatına başlayan ATAD dergisinin 2024 yılının Haziran sayısını sizlerle buluşturuyoruz.

ATAD, sadece tarih alanında değil, Sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine ilişkin Tarih, Tarih Sosyolojisi, Dinler Tarihi, Mezhepler Tarihi, Bölgesel Araştırmalar, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika gibi sosyal bilimler alanına yeni bakış açıları kazandırabilecek incelemelere, bu alanlara kuramsal ve metodolojik katkı sağlayabilecek eleştirel tahlil ve araştırmalara yer verebileceği gibi, yukarıdaki disiplinlere veya disiplinler arası alanlara konu olacak kitap tanıtımlarına ve makale çevirilerine de imkan sağlamaktadır. ATAD 2024 yılının Haziran sayısında bilim dünyasına tarih bilimi başta olmak üzere bölgesel konuları da kapsayan 1'i Çeviri olmak üzere 6 makale kazandırmıştır.

Modern çağın bilgiye ulaşmada kolaylık sağlayan açık erişim ortamı üzerinden yayın yapan ATAD, sosyal bilimler alanında daha fazla okuyucuya ulaşmayı hedeflemektedir. ATAD'ın Haziran sayısının yayınlanmasında katkı sunan ve emeği geçen bilim insanlarına teşekkür etmek istiyorum..

ATAD Dergi Editörü

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

ATAD

- 1 -

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDITORIAL

Dear readers,

We are bringing you the June 2024 issue of the ATAD journal, which started its publication life in 2019 with the aim of presenting original studies in the social, cultural, political and economic fields in which history science and history are interdisciplinary.

ATAD, not only in the field of history, but also in different disciplines of social sciences such as History, History Sociology, History of Religions, History of Sects, Regional Studies, Political Science, International Relations and Political Science, International Relations and Foreign Policy. As well as providing critical analysis and research that can contribute theoretically and methodologically to these fields, it also provides opportunity for book promotions and article translations that will be the subject of the above disciplines or interdisciplinary fields. In the June 2024 issue of ATAD, the scientific world has brought 6 articles 1 of which is translation especially historical science.

Broadcasting through the open access environment that provides convenience in accessing information of the modern age, ATAD aims to reach more readers in the field of social sciences. I would like to thank the scientists who contributed and contributed to the publication of ATAD's June issue.

JAHs Editör

Assoc. Prof. Mehmet ÇELİK

ATAD

- 2 -

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

İÇİNDEKİLER

Makaleler-Articles	
UTU İNANCININ MEZOPOTAMYA TOPLUMLARINA ETKİSİ	4
Yasemin Yıldırım	
19. YÜZYILDA SURİYE'DEKİ NUSAYRİLER (ARAP ALEVİLERİ) ARASINDA AMERİKAN PROTESTAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ	34
Yvette Talhamy Çev: Celal Öney	
el-MELİKÜ'L-EŞREF SEYFEDDİN BARSBAY (1422-1438)'İN KIBRIS SEFERLERİ	69
Hatice Canbolat	
İSTANBUL ÇARŞILARININ ÜÇ ÖRNEK ÜZERİNDEN ANALİZİ: ARASTA ÇARŞISI, KAPALI ÇARŞI VE MISIR ÇARŞISI	102
Bahar Güven Canpolat	
AFYONKARAHİSAR MÜZESİ'NDEKİ OSMANLI DÖNEMİ BAZI MEZAR TAŞLARI	123
Ömer Eroğlu, Mehmet Top	
HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN ÇANKIRI'DAKİ FAALİYETLERİ (1914-1922)	158
Tuba İşler Gürsu	

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 14.05.2024

Kabul Tarihi: 07.06.2024

Article Type: Research article

Submitted: 14.05.2024

Accepted: 07.06.2024

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1483599>

Yasemin Yıldırım¹

UTU İNANCININ MEZOPOTAMYA TOPLUMLARINA ETKİSİ

Öz: Mezopotamya'da yaşamın kaynağı olarak görülen güneş, insanlığın merkezini oluşturmuş, toplum içerisindeki konumu güneşin tanrısal güç olarak algılanmasını beraberinde getirmiştir. Tanrılar panteonunda öneme sahip olan Utu güneşle özdeşleştirilmiştir. Mezopotamya toplumlarında farklı isimlerle bilinen güneş tanrısı Sümerler döneminde Utu, Babiller döneminde Şamaş ismiyle anılmıştır. Dünya ve öteki alemdeki intizamın sağlanmasıyla görevlendirilen, Sippar ve Larsa şehirlerinin baş tanrısı olan Güneş Tanrısı adalet, kehanet, saltanat ve egemenlik gibi konularda yol gösterici rol üstlenmiştir. Bunun yanı sıra güneşin tarımsal faaliyetlerde verimliliği sağlamasıyla bağlantılı olarak tanrı üretimle ilişkilendirilmiştir. Krallar siyasi otoritelerini sağlamlaştırmak ve hakimiyetleri altında bulunan bölgelerde Güneş Tanrısının himayesini kazanmak amacıyla tapınak inşa ve restorasyon faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Çeşitli sembollerle temsil edilen tanrı birçok Mezopotamya mit ve ritüelinde konu edilmiştir. Kötücül güçlerin

¹ *Yüksek Lisans Öğrencisi*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, Türkiye, yaseminyildirim2318@gmail.com, ORCID
<https://orcid.org/0009-0003-0059-3897>

uzaklaştırılması amacıyla gerçekleştirilen ritüellerde tanrının yardımı istenmiştir. Mitlerde kahramanlar yaşamış oldukları olumsuz durumlar neticesinde ortaya çıkan sıkıntıların çözümü için tanrıya başvurmuşlardır. Bu çalışmada Güneş Tanrısının Mezopotamya topluları üzerindeki siyasi, kültürel ve dini etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, İnanç, Güneş, Tanrı, Utu/Şamaş.

The Influence Of The Sun Cult On Mesopotamian Societies

Abstract: The Sun which was seen as the source of life in Mesopotamia, formed the center of human life and its current position in the society brought about perception of the sun as divine power. Utu who is important in the panteon of gods is identified with the sun. The sun god known by different names in Mesopotamian societies was called Utu during the Sumerian period and Shamash during the Babylonian period. The sun god chief deity of the cities of Sippar and Larsa who was charged with the order in the World played a guiding role in matters such as justice, prophecy, reign and sovereignty. In addition god has been associated with production in connection with the sun ability to ensure efficiency in agricultural activities. The kings build and restored temples in order to consolidate their political authority and to gain patronage of the sun god in the regions under their rule. The god represented by various symbols, is the subject of many Mesopotamian myths and rituals. God's help was sought in the rituals performed for the removal of evil forces. In myths the heroes appealed the god for the solution of the troubles that arose as a result of the unfavourable situations they experienced. This study analyses the political, cultural and religious influence of the sun god on Mesopotamian societies.

Key Words: Mesopotamia, Belief, Sun, God, Utu/ Shamash.

Giriş

Tarih içerisinde yer alan sayısız kültür belirli dönemlerde, ulu evrensel g olarak tanımlanan, doğadaki her canlının büyüyüp gelişmesine katkı sağlayan güneşe tapmıştır. Sıcaklık ve ışık kaynağı olarak grlen güneş aydınlanmayı temsil etmiş, canlılık, tutku ve gençliği simgelemiştir. Bazı kültürlerde Evrensel Baba olarak konumlandırılan güneşin gücü temsil etmesi nedeniyle krallık ve imparatorlukların amblemlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Güneşe yüklenen anlamın yanı sıra onun gökyüzündeki hareketleri açıklanmaya çalışılmış güneşin doğuşunun dirilişi, batışının ölümü çağrıştırdığı dşnlmştir.² İnsanoğlunun doğuşundan itibaren yaşamın kaynağı olan güneş, insanların inanmış olduğu varlıkların başında gelmiştir. Sağlık, canlılık ve neşenin kaynağı olarak grlen güneşin yokluğunun karanlık ve kederi beraberinde getireceği dşnlmştir.³ Güneşin sahip olduğu dşnlen kudreti, toplumların inanmış oldukları tanrıların güneşe özdeşleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Çok eski köklere dayanan güneşe tapınım Mezopotamya toplumlarında var olmuştur.⁴

Gbe yaşamdan, yerleşik yaşama geçişin sonucu olan tarımsal faaliyetlerin ortaya çıkmasıyla birlikte Güneş tanrısı önem kazanmıştır. Ekimden hasadın toplanmasına kadar ki tarımsal üretim sürecinin güneş odaklı olması insanın kaderinin güneşe doğrudan ilişkili olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle güneş tanrısı adalet, kehanet, saltanat ve egemenlik gibi konularda yol gösterici rol üstlenmiştir.⁵

² Kathryn Wilkinson, *Semboller ve İşaretler*, ev. Seda Toksoy,(İstanbul: Alfa Yayınları,2009), 16.

³ Emre şen, Fatma Gürpınar, "Farklı Kültürlerde Güneş Sembolü", *Ulkabilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C.43, S.7,(2019):986.

⁴ William Olcott, *Güneş Mitleri*, ev, Kaan Göktaş,(İstanbul: Maya Yayınları,2021),92.

⁵ Yıldız Tilbe Eteğ ve Okay Pekşen, "Sümerlilerde Din Anlayışı ve Tanrı Algısı", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C.22, S.2,(2023):520.

1.Mezopotamya Toplumlarında Güneş ve Güneş Tanrısı

Mezopotamya toplumlarında güneşin hareketleri esnasındaki yolculuğu mitolojik hikayelerle açıklanmaya çalışılmıştır. Anlatılagelen hikayelerde güneşin gece olduğunda batı yönünden içeri düştüğü bu süreç boyunca dünyanın altından yolculuğuna devam ederek tan vaktinde doğudaki mağarasından yeryüzüne çıktığı bir yer altı dünyasının varlığına inanılmıştır.⁶

Döneme ait ele geçirilen tablette yer alan bilgiler ışığında Sümerliler, güneşin doğumundan batışına kadar geçen sürecin sonucunda, batışıyla birlikte yolculuğunun sona ermediğini düşünmüşlerdir. Güneşin yoluna devam ederek öteki âlemde geceyi gündüze çevirdiğine, ayın son gününü ölümler âleminde geçirmiş olduğuna inanmışlardır. Güneşin doğuşundan batışına kadarki hareketleri Şamaş'ın düzenli yapmış olduğu hareketlerle bağdaştırılmıştır.⁷ Güneş tanrısı bu yolculuğu esnasında dünyanın bir ucundan diğer ucuna ulaşmak için iki kapı kullanmıştır. Şamaş yolculuğuna gökyüzünde yer alan doğu kapısından geçerek dünyanın ucundaki Gün Doğumu Dağı'nın üzerinden dışarıya çıkıp gökyüzündeki yolculuğuna başlamıştır. Akşam olunca da Günbatımı Dağı'na gelerek gökyüzünün batı kapısının üzerinden atlayarak geçmiş, insanların görüş alanlarından uzaklaşmıştır. Şamaş'ın yolculuğunu at arabasıyla gerçekleştirmiş olduğu düşünülmektedir. Fakat silindir mühürler incelendiğinde yolculuğun yayan gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Şamaş gökyüzündeki yorucu yolculuğunu tamamladıktan sonra karısı Şerida/Ai tarafından karşılanıp tanrılar ikametgâhında ziyafet çekerek dinlenmiştir.⁸

Dünyayı ısıtan ve aydınlatan güneş tanrısının ölümlüleri yanına alma gücünün varlığına inanılmıştır.⁹ Öteki âlemde ölümleri yargılamakla görevli olan güneş tanrısı Mezopotamya'da Büyük Kent olarak adlandırılan ölümler diyarında "Doğudaki Büyük Kentin Babası", "Etimme'nin Güneşi", "Ölümlerin Ruhlarının

⁶ Olcott, *Güneş Mitleri*, 35.

⁷ Mehmet Turan Özdemir, "Sümer Dini", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.19, S.1-4, (1973):207.

⁸ Leonard William King, *Babil Mitolojisi Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları*, çev. İnönü Korkmaz, (İstanbul: Maya Yayınları,2019),32-34.

⁹ William Olcott, *Güneş Mitleri*, çev. Kaan Göktaş, (İstanbul: Maya Yayınları,2012),36.

Güneşi” olarak farklı isimlendirmeler almış, ölümler şamaş sayesinde yaşayabilmiştir.¹⁰Yeryüzünde ve gökyüzünde yargıçlık görevini üstlenen “*Yargının Efendisi*” olarak tanımlanan şamaş tanrılar panteonunda hukuk ve adaletin tanrısı olarak konumlandırılmış, yoksulları korumuş ve gözetmiştir.¹¹ Mezopotamya’da değer görmüş bir tanrı olsa da Güneş Tanrısı hiçbir zaman tanrılar panteonunda yer alan hiyerarşik sıralamada en üst rütbede yer almamıştır. Fakat Güneş Tanrısı adına kaleme alınan dönem içerisindeki dualar, ilahiler ve ayinlerin fazlalığı tanrıya duyulan inancı kanıtlar nitelikte olup Güneş tanrısının Mezopotamya panteonunda yer alan diğer tanrılar kadar saygı görmüş olduğunu ortaya koymuştur.¹²

2. Sümerler Döneminde Güneş Tanrısının Rolü

Sümerlerde din doğanın kendisidir. Bu nedenle insanlarda korku ve hayranlık duyguları uyandıran gök, güneş, yağmur, fırtına gibi doğa olayları inanç duygusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Korku ve hayranlık duyguları oluşturan doğa olayları tanrı ve tanrıçaların varlığına yansımıştır. Sümer panteonunda yer alan güneşin varlığını temsil eden tanrı Utu, doğa olaylarının yansmasıyla ortaya çıkmış tanrılar arasında yer almıştır.¹³ Güneşle sembolize edilen tanrı, Sümerler döneminde “*Utu*”, Akadlar dönemi “*şamaş*”, Kassitler döneminde “*şuriao veyaa şah*” şeklinde farklı isimlendirmelerle anılmıştır.¹⁴ Akadca olan şamaş kelimesi “*şems*” kelimesinden türemiştir. Utu kelimesi Sümerce “*gün ya da ışık*” anlamına gelmektedir. Tanrılar panteonunda yazgıları belirlemekle görevli olan yedi büyük tanrı arasında yer alan Utu, Sümer inancına göre ay tanrısı Nanna (Sin)’nın ve tanrıça Ningal’in oğlu şeklinde tanımlanırken,

¹⁰ Jean Bottero ve Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümertekin, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2006),198.

¹¹ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2000),155.

¹² Jean Louis Huot, Jean Thalmann, Dominique Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, çev. Ali Bektaş Girgin, (Ankara: İmge Kitabevi,2000), 273.

¹³ Yıldız Tilbe Eteğü ve Okay Pekşen, “Sümerlilerde Din Anlayışı ve Tanrı Algısı”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C.22, S.2,(2023): 514.

¹⁴ Jeremy Black ve Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller*, çev. Alev Kırım, (İstanbul, Aram Yayıncılık,2003),125.

Yasemin YILDIRIM
Utu İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

Akadlar güneş tanrısının gök tanrısı An'ın ya da hava tanrısı Enlil'in oğlu olduğuna inanmışlardır.¹⁵

Mezopotamya'da her tanrının eşleştirilmiş olduğu bir sayı bulunmaktadır. Güneş tanrısının kardeşleri aşk tanrıçası İnanna ve yeraltı tanrısı Ereşkigal'dir. Sümerce'de Šer(e)da, Akadca Ay(y)a olarak isimlendirilen Şafak tanrıçası Šerida/Aya Utu'nun eşidir. Sümerce Pa(p), Akadca Bunene olarak kayıtlara geçen tanrının, veziri ve arabasının sürücüsü görevlerini üstlenen oğludur. Hayvanların tanrısı Sumukan/Sakkan ve Mamu(d) (MA.MÚ(.D)),Sissig, (SİG. SİG ya da SI.SI.IG)/, Zaqıqu ve Zakar Güneş tanrısının diğer oğullarıdır.¹⁶ Tanrının oğlu olduğu söylenen Mamu(d)'un bir metinde tanrı Šamaş'ın kızı olduğu belirtilmiştir. Rüya tanrıları olan Mamu(d),Sissig ve Zaqıqu hakkında çivi yazılı kaynaklarda daha fazla bilgi bulunmamaktadır.¹⁷

Güneşin doğuşuyla birlikte yeryüzünü aydınlatması ve her şeyi açığa çıkarması güneş tanrısının Mezopotamya toplumlarında adalet tanrısı olarak tanınmasını sağlamıştır. Sümerler panteonunda saygı duyulan güneş tanrısının adalet anlayışına duyulan inanış atasözlerine yansımıştır. Adaletin yararlılığını vurgulayan Sümer atasözünde yer alan “*Adaletin gemisi rüzgarda yürür, tanrı Utu(Adalet Tanrısı) ona bir liman arar. Fenalığın gemisi de rüzgarda yürür, fakat Utu onu kumlara götürür.*” ifadesinde, tanrının yargısının adil şekilde tecelli edeceği, iyileri ödüllendirip kötuları cezalandıracağı anlaşılmaktadır.¹⁸ Utu'nun adalet tanrısı olmasının yanı sıra evren ve evren dışı dünyada yaşanan tüm olayları görüp duyması güneşin her yerde bulunmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle Sümerler döneminde kaleme alınan ilahilerde Güneş Tanrısının temel işlevinin ahlaksal düzeni denetlemek olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹Güneş tanrısının eşi Šerida

¹⁵ Abdullah Altuncu, “Sümerliler'in Dini Tarihi,” Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2011).

¹⁶ Manfred Krebernik, *Eski Doğu'da Tanrılar ve Mitler*, çev. Nureddin Demir, (İstanbul: Runik Yayınları,2022),70.

¹⁷ Ömer Kahya, “Eski Mezopotamya'da Rüya Türleri, Terimleri ve Tanrıları”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, S.45 (2020):36.

¹⁸ Muazzez İlmiye Çığ, *Ortadoğu Uygarlık Mirası I*, (İstanbul: Kaynak Yayınları,2010),73.

¹⁹ Yıldız Tilbe Etgü ve Okay Pekşen, “Sümerlilerde Din Anlayışı ve Tanrı Algısı” *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, C.22, S.2, (2023):520.

/ Aya “Şafak, Gün Işığı” adını taşımıştır. Böylece tanrı çifti güneşin birinci ve ikinci yönlerini temsil etmişlerdir. Tanrının yaşanan her olayı görüp duyma yeteneği diğer tanrı ve tanrıçalarda yoktur.²⁰

3. Güneş Tanrısını Temsil Eden Tapınaklar

Politeist din anlayışına sahip olan Sümer ülkesinde inanılan tüm tanrılara saygı gösterilmiş olsa da her şehrin tapındığı bir baş tanrısı bulunmaktadır. Şehirler baş tanrının uygun görmüş olduğu şekilde bir yaşam tarzı benimsemiştir. Sümer döneminde Güneş Tanrısı Utu Larsa ve Sippar’ın baş tanrısı olarak kabul görmüştür. Sümer ve Akad kentlerinde var olan tanrıların özellikleri ve görevleri değişiklik göstermese de farklı isimlerle anılmışlardır. Güneş tanrısı, Larsa şehrinde Utu, Sippar şehrinde Şamaş ismiyle bilinmektedir.²¹ Güneş Tanrısının hüküm sürmüş olduğu Larsa ve Sippar kentlerinde tanrıya adanmış tapınaklar bulunmaktadır. Her iki tapınakta “E BABBAR.RA” şeklinde tanımlanan kelime parlak ev, nur evi anlamlarına gelmektedir.²² İki tapınaktan hangisinin daha eski olduğu bilinmemekle birlikte zaman içerisinde Sippar Tapınağı zamanla ününü artırarak, Larsa Tapınağı’nı gölgede bırakmıştır. Krallar buldukları dönem içerisinde hakimiyetleri altındaki bölgeler üzerinde kontrollerini arttırmak ve Tanrı Şamaş’ın rızası ve onayını kazanmak amacıyla tapınak inşa ve restorasyon faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Kral Ur Bau yazıtında Larsa’da bir tapınağı restore ettiğini aktarmıştır.²³ Yine Larsa Kralı Nin- Iddi- Nam güneş tanrısına ait tapınağı restore etmiş olduğundan bahsetmiştir. Restorasyon faaliyeti hakkındaki yazıtta “Ben Larsa Kralı, Nin- Iddi- Nam, E. BABBAR.RA Utu’nun

²⁰ Manfred Krebernik, *Eski Doğu’da Tanrılar ve Mitler*, çev. Nureddin Demir, (İstanbul: Runik Kitap,2022),48.

²¹ Okay Pekşen, “Eski Mezopotamya’da Din- Siyaset İlişkisi (Sümer, Akad, Babil)”, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2017).

²² Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Tapınak, Ritüel*, (İstanbul: Ay Işığı Yayınları,2013),30.

²³ Morris Jastrow, *The Religion of Babylon and Assyria*, (Boston: Ginn Company Publishers, 1898),69.

Yasemin YILDIRIM
Utü İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

(güneş tanrısı Šamaš), tapınağını inşa eden, tanrılar tapınağının emirlerini restore eden kralım.” ifadesi geçmektedir.²⁴

Sippar kentinde bulunan E. BABBAR.RA Babil Kralı Nabu-apla- idinna döneminde Sutu kabilesi tarafından yıkılmış, tapınak kral tarafından onarılmıştır Restorasyon faaliyetinin üzerinden 250 sene geçmesinden sonra tapınak tekrar II. Nabukadnezar'ın babası Nabopolassar tarafından restore edilmiştir.²⁵ Kral Nabukadnezar döneminde Larsa'da çıkan kum fırtınasıyla birlikte kalıntıları kumlar altında kalan güneş tanrısının tapınağı ortaya çıkmıştır. Bu sayede bu dönemde tapınak yeniden inşa edilme imkânı bulmuştur. Nabukadnezar kum fırtınası sonucu başlattığı inşa faaliyetini yazıtında aktarmıştır: “Büyük efendimiz tanruların arasında bilge tanrı muhteşem Marduk beni ülkeme ve halkıma çobanlık etmeye görevli kıldığında, Šamaš'ın tapınağı, Larsa'daki E.BABBAR.RA uzun zamandan beri harabe haline düşmüş, üzerinde kumlar birikmiş, planı bile seçilemez olmuştu. Marduk toprağı ayıklamak için dört rüzgarı estirdi ve plan gözle görülür oldu. Bu tapınağı yeniden inşa için beni, Nabukadnezar'ı tanrının sadık hizmetkârının bilgece tayin etti. Aradım mabedin eski yapısını buldum ve eski yapının üzerine temiz taşlar döşedim. Tuğlaları koydum. E. BABBAR.RA' yı gerçekten yeniden kurdum.”²⁶

II. Nabukadnezar'dan sonra Šamaš'a ait tapınak yapımı ve restorasyonlarına Kral Nabonid devam etmiştir. Kral, E.BABBAR.RA'nın inşası hakkındaki silindir kitabesinde tapınağın onarımını Šamaš'ın kendisine rüya yoluyla buyurmuş olduğunu aktarmıştır.²⁷ Nabonid inşa faaliyetinden söz etmiş olduğu yazıtında “Büyük efendimiz Šamaš, zigguratın başının hiçbir zaman yükseltilmediği yüksekliklere eriştirilmesi için dahiyane bir düşünce tasarladı. Marduk'un emri üzerine, rüzgarlar dört yönden kalkarak, kenti ve tapınağı örten kumu savurarak koca bir fırtına oldular. Zigguratın ebedi cellanın temelleri yeniden görülebilir ve yeniden seçilebilir oldu. Eski temelin üzerinde Šamaš için E. Babbar'ı ve ziggurati eski temeller üzerinde yeniden inşa

²⁴ Jean Louis Huot, Jean Paul Thalmann, Dominique Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, İstanbul: İmge Kitabevi,2000),253.

²⁵ Joan Oates, *Babil*, çev. Fatma Çizmeli, (Ankara: Arkadaş Yayınları,2004),115-116.

²⁶ Jean Louis Huot, Jean Paul Thalmann, Dominique Valbelle,, *Kentlerin Doğuşu*,(İstanbul: İmge Kitabevi,2000), 278-279.

²⁷ Ömer Kahya, “Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Mezopotamya'da Rüya”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2019).

*ettirmiş bir eski zaman kralı olan Hammurabi adına bir yazıt gördü. Šamaš için eli çapa tutan, omuzu kürek taşıyan işçiler devşirdim. Bu tapınağı eski zamanlardakine benzer bir biçimde yeniden inşa ettim. Tapınağın içerisinde kaymak taşından bir tablet üzerinde eski Amarna Kralı Hammurabi adına bir yazıt gördüm. Kendi adımı taşıyan bir yazıtla beraber yerine koydum ve iki yazıtı da ebediyen yerine yerleştirdim.*²⁸

Kralın yazıtından anlaşılacağı üzere, krallar siyasi otoritelerini onaylatmak ve iktidarlarını sağlamlaştırmak amacıyla tapınaklar kurmuşlar, kendilerinden önceki dönemlerde inşa edilen tapınakları restore etme çalışmalarında bulunmuşlardır. Böylece krallar kendi otoritelerini inşa etmiş oldukları tapınağın gücüyle birleştirerek tanrı ve kral arasındaki yakınlığı sembolize etmişlerdir.²⁹

Sümer ve Babil medeniyetlerinde görüldüğü gibi Asur medeniyetinde de Tanrı Šamaš adına tapınaklar inşa edilmiştir. II. Sargon tanrılar adına inşa ettirmiş olduđu tapınaklardan yazıtında söz etmektedir: “*Ea, Sin, Šamaš, Adad ve Urta ve onların muhteşem eşleri birbiri ardına Ebarsaggalkurkurra’da doğdular. Dur-Šarrukin’in ortasında görkemli tapınaklarında olduđu tapınaklarında mutlu bir şekilde oturmaya başladılar. Ebedi isteklerini onların kazancı olarak tesis ettim. Onların kutsal isteklerini onlardan önce öğrenmek için Nisakku, Ramku ve Šurmahhi rahiplerini atadım.*”³⁰ Asur Kralı II. Sargon, tapınak inşasının yanı sıra farklı adlandırmalarla sınıflandırdığı sekiz giriş kapısından oluşan Dur-šarrukin kentinin bir kapısını Šamaš-muřhakšid-irnitta(Šamaš benim kuvvetimi üstün getirir.) şeklinde adlandırarak tanrıya duymuş olduđu hürmeti sunmuřtur.³¹

²⁸ Okay Pekşen, “Eski Mezopotamya’da Din- Siyaset İlişkisi (Sümer, Akad, Babil),” Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2017.

²⁹ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Tapınak Ritüel*, İstanbul: Ay Işığı Yayınları(2013),83.

³⁰ L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, (Ankara: Bilgün Kültür Sanat Yayınları,2015).

³¹ Betül Nişancı, “Sargonitler Devri Askeri ve Siyasi Olaylar (MÖ 722-626),”(Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,2019).

4. Krallarının Güneş Tanrısını Unvanlarında Kullanması

Kral ve yöneticilerin sorumlulukları arasında yer alan en önemli görev adaletin tesis edilmesi olmuştur. İsin Sülalesinin 5. kralı olan Lipit İstar(MÖ 1934-1924), hazırlamış olduğu kanun maddelerinin önsöz kısmında yer alan “*Utu’nun yüksek emirlerine uygun olarak Sümer ve Akad’ın gerçek adalete bağlı kalmalarını temin ettim.*” ifadesi Lipit İstar Güneş Tanrısı’nın buyruğu üzerine adil bir yönetim şeklini benimsemiştir.³²Sümer Kral Listeleri’nin başlangıcını oluşturan Uruk Hanedanı’nın kurucusu Meş-ki’ag-gaşer ve onun kurmuş olduğu hanedanlığın Güneş Tanrısının himayesi altında olduğuna inanılmış, kral “*Utu’nun Oğlu*” olarak tanınmıştır.³³ Sümer kral destanları arasında yer alan Mes-ki’ag-gaşer’in oğlu Enmerkar’ı konu edinen destanda Enmerkar, “*Güneş’in Oğlu Enmerkar*” olarak isimlendirilmiştir.³⁴Kral Lugalzagezzi Uruk’u hâkimiyet altına aldıktan sonra “*Larsa’nın Güneş Tanrısı Utu’nun Valisi*”, “*Güneş Tanrının Seçilmiş*”, “*Güneş Tanrı’nın Kuvvetiyle Donatılmış*” unvanlarını kullanarak nüfuzunu Güneş Tanrısından elde etmiş olduğunu vurgulamıştır.³⁵

Ur Hanedanlığı döneminde güneşe ve güneş tanrısına olan sevgi ve hürmet krala hitaben kullanılan “*Şulgi-Şemş (Kral Şulgi benim güneşim)*” unvanından anlaşılmaktadır. Krala ithafen kullanılan unvanların yanı sıra Sümerler döneminde geçen mektuplaşma yazıtında “*Sen benim efendimsin, sen benim güneşimsin*” ifadelerine yer verilerek krala iltifatlarda bulunulmuştur.³⁶

³²Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*,(Ankara: Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları,1983),137-138.

³³ Jean Bottero, *Eski Yakındoğu*, çev. Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan,(Ankara: Dost Yayınları,2005),78.

³⁴ Hande Koçak, *Sümer Kralları Enmerkar- Lugalbanda*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2016),4.

³⁵ Helmut Uhlig, *Sümerler*, çev. Nilgün Ersoy, (İstanbul: Totem Yayınları,2019),195; Leonard King ve Henry Reginald Holland Hall, *Yeni Keşifler Işığında Mısır, Kalde, Suriye, Babil ve Asur Tarihi*, çev. Arıcan Uysal, (İzmir: İlya Yayınları),168-169.

³⁶ Manfred Krebernik, *Eski Doğu’da Tanrılar ve Mitler*,çev. Nureddin Demir, (İstanbul: Runik Kitap,2022)70.

şulgi Döneminde yürürlüğe giren en eski hukuk yasının ön sözünde kral halkı için adaletin güvencesinin kendisinin olduğunu belirtmiştir. Kral adalet düşüncesini adil tanrı Utu'yu kullanarak pekiştirmiştir. Yasanın önsözünde yer alan "Yetimleri asla zenginlere teslim etmem, dulları asla güçlü adamlara teslim etmem, " 1 şekellik adamları" asla " 1 minalık adamlara" teslim etmem, " 1 koyun sahibi adamları" asla " 1 öküz sahibi adamlara" teslim etmem ... Düşmanlık, şiddet ve Utu'ya (Günes Tanrı ve Adalet Tanrısı) feryat etmeyi kesinlikle kaldırdım; Sümer topraklarına adaleti getirdim." şeklindeki madde bu düşünceyi doğrular niteliktedir.³⁷

Sümer kralları, hakimiyetleri altındaki ülkelerdeki otoritelerini güçlendirmek amacıyla tanrıların güçlerini unvanlarında kullanmışlardır. Akad Kralı Naram Sin, bu durumu uç noktaya götürerek kendisini tanrı ilan etmiştir. Naram Sin tanrılığını yazıtında řu şekilde ilan etmiştir. "Akad kralı, güçlü Naram-Sin: (evrenin) dört köşe (si) hep birlikte ona düşmanlık ettiğinde, İştar'ın ona duyduğu sevgi sayesinde tek bir yılda dokuz savaştan galip çıktı ve kendisine başkaldırması kralları tutsak aldı. Kriz döneminde kentini koruyabilmiş olduğundan, kenti(nin sakinleri) Eanna'da İştar'dan, Nippur'da Enlil'den, Tuttul'da Dagan'dan, Keş'te Ninhursaga'dan, Eridu'da Enki'den, Ur'da Sin'den, Sippar'da Šamař'tan ve Kutha'da Nergal'dan onun Akad kentinin kralı olmasını istediler ve Akad'ın ortasına onun için bir tapınak yaptırıldılar." Akad kralı diğer şehirlerin tanrılarının onayını alarak kendi tanrılığını kanıtlamıştır.³⁸

Naram Sin seleflerinin devam ettirmiş olduğu savaşlarda elde edilen başarılar onuruna stel diktirip tapınağa koyma âdetini değişime uğratmıştır. Naram Sin, Sippar'da yer alan Šamař'a ait tapınağa koydurmuş olduğu stelde kendisini tanrılarla birlikte tasvir etmemiş, stelin üst kısmında ayaklarının altında mızrak saplanmış iki askerin üzerinde tek başına resmedilmiştir. Stelde diğer inşa edilen stellerden farklı olarak başrol oyuncusu başında boynuzlu başlığıyla tasvir edilen Naram Sin'dir.³⁹

5. Mezopotamya Mitolojisinde Güneş Tanrısının Rolü

³⁷ Amelia Khurt, *Eskiçağ'da Yakındoğu I*, çev. Dilek şendil, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2010),86.

³⁸ March Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi*, çev. Sinem Gül,(İstanbul: Homer Yayınları,2018),62.

³⁹ Umberto Eco, *Antik Yakındoğu*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, (İstanbul: Alfa Yayınları,2015),300-301.

Yasemin YILDIRIM
Utü İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

Evrendeki düzenin sağlanmasında rol oynayan Güneş tanrısına Mezopotamya mitlerinde sıklıkla rastlanılmıştır. Mezopotamya mitleri arasında yer alan Gılgamış Destanı'nda, anlatının baş kahramanı olan Uruk Kralı Gılgamış ölümsüzlük arayışı serüveni boyunca Güneş Tanrısının himayesi altında yolculuğuna devam etmiştir.⁴⁰ Gılgamış Destanı'nın ilerleyen bölümlerinde Sedir Ormanından geçen Gılgamış, ormanın koruyucusu Huwawa'nın karşısında düşmüş olduğu zor durumdan Tanrı Şamaş'ın yardımı sayesinde kurtulmuştur.⁴¹ Tanrının rol aldığı diğer anlatı Etena ve Kartal mitidir. Öykünün başlangıcını Kiş Kralı Etena'nın krallığına varis olacak erkek çocuğunun bulunmaması oluşturmuştur. Kral, erkek çocuğunun doğması için Tanrı Şamaş'a dualar eder, adaklar adar. Şamaş, krala cevap vererek derdinin çözümünün dağın ardındaki çukurda bulunduğunu söyler. Fakat doğum otunun bulunduğu çukurun içerisinde tutuklu bir kartal bulunmaktadır. Kartalı serbest bıraktığında kendisini doğum otuna götüreceğini aktarmıştır. Şamaş, kralın yakarışlarını yanıtız bırakmamıştır.⁴²

Mitin geçmiş olduğu ikinci tablette krala yardım edecek olan kartalın hikayesine geçilmiştir. Kartal güneş tanrısının gözetimi altında yılanla bir ağacı yuva olarak paylaşmaktadırlar. Fakat bu durum uzun süreli olmaz. Birgün kartal yılanın yavrularını yer. Yavrularını kaybeden yılan Güneş Tanrısına başvurur. Güneş tanrısı kartala ceza olarak kanatlarını kopartarak ölmesi için bir çukura terk eder. Bu sefer kartal Güneş tanrısından yardım ister, fakat tanrı yardım edemeyeceğini fakat ona yardım etmesi için bir adamı göndereceğini belirtir. Bu kısımda olaylara Etana dahil olur. Mitin sonucunda Güneş tanrısının adil yargılamasıyla yaşanan adaletsizliği ortadan kaldırmış olduğu anlaşılmaktadır.⁴³

Güneş tanrısının kurtarıcı rol oynadığı diğer Sümer edebi eseri, Enki ve Ninhursag, Sümer Cennet mitidir. Mitin geçtiği Dilmun ülkesi güzelliklerle dolu

⁴⁰ Jean Bottero, *Eski Yakındoğu*, çev. Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan, (Ankara: Dost Yayınları,2005),39.

⁴¹ Jeremy Black ve Anthony Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller*, (İstanbul: Aram Yayıncılık,2003),232.

⁴² S. H. Hooke, *Orta Doğu Mitolojisi*, çev. Aleaddin Şenel, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları,1993),61-62.

⁴³ Mehmet Acı, "Akdeniz Havzasında Kahramanlık Mitosları", (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2016).

bir ¼lkedir. Fakat ekinleri yetiştirecek su bulunmamaktadır. Tanrı Enki'nin isteği üzerine Güneş Tanrısı Utu topraktan su çıkartır, böylece ¼lke toprakları verimli hale gelmiştir.⁴⁴ Sümer mitinde Sümer ve Akad versiyonları bulunan İnanna'nın ölümler dünyasına İnişi adlı şiirde Utu'nun kız kardeşi olan İnanna ölümler diyarını ele geçirebilmek amacıyla öteki dünyaya iner. Ölümler dünyasının kraliçesi Ereşkigal, İnanna'nın yeryüzüne çıkmasına izin vermez, onu öldürür. İnana, bir yolunu bularak öteki dünyadan kurtulur fakat buraya geri tekrar geri dönmemesi için yerine bir başkasını bulması gerekmektedir. İnanna'nın yeryüzüne ulaştığında eşi Dumuzi'yi kendi durumundan bir haber görmesi üzerine kızan tanrı kendi yerine eşinin öteki dünyaya götürölmesini ister. Telaşa kapılan Dumuzi, İnanna'nın kardeşi Güneş tanrısından yardım ister. Tanrı Dumuzi'ye onu yeraltı dünyasına götürecekl cinlerden kaçması için yardım etmiştir. Güneş Tanrısı diğer mitlerde olduğu gibi Dumuzi'ye merhamet göstererek yardım etmiştir. Mezopotamya mitleri incelendiğinde Güneş Tanrısının kahramanların sıkıntıya düşmüş oldukları çeşitli durumlarda yardımlarına yetişerek onları kurtarmış olduğu anlaşılmaktadır. Tanrı, insanların dileklerinin gerçekleşmesi için etmiş oldukları dualara kayıtsız kalmamıştır.⁴⁵

6. Mezopotamya'da Uygulanan Ritüellerde Güneş Tanrısının Rolü

Güneş tanrısından sadece adalet arayışi durumlarında yardım istenmemiştir. Kötü güçlerle ilişkilendirilen uğursuz işaretler ve büyücölük gibi durumların çözümünde de tanrıya başvurulmuştur.⁴⁶Olumsuz durumların yanı sıra kötü ruhların neden olduğu hastalıkların tedavisi amacıyla gerçekleştirilen ritüellerde Tanrı şamaş'a yakarılmıştır. Kötü ruhları uzaklaştırma amacıyla yapılan ritüeller arasında yer alan diş ağrısını geçirmek için gerçekleştirilen ritüelde, ağrıya neden

⁴⁴ Samuel Noah Kramer, *Sümerler'in Kurnaz Tanrısı Enki*, ev. Hamide Koyukan, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi,2000),53-54.

⁴⁵ Samuel Noah Kramer, *Sümerler: Tarih, Karakter, Kültür*, ev. Özcan Buze, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi,2002),202-205.

⁴⁶ Manfred Krebernik, *Eski Doğu'da Tanrılar ve Mitler*, ev. Nureddin Demir, (İstanbul: Runik Kitap,2022),70.

Yasemin YILDIRIM
Utu İnancının Mezopotamya Toplularına Etkisi

olduğu düşünölen diş kurdunun dişten uzaklaştırılması için şamaş'ın gücüne başvurulmuştur.⁴⁷

Mezopotamya'da hastalıkların tedavisinde çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Tedavi yöntemleri arasında yer alan ilaç ve ritüellerde şamaş'ın iyileştirici gücünden yararlanılmıştır. Hekimlerin hazırlamış olduğu ilaçlar şamaş'ın Devası olarak adlandırılmış, doğauştü güçlerin neden olduğu düşünölen hastalıklar kötölük kovma ritüelleri adı verilen ayinlerde tedavi edilmiştir.⁴⁸ Asur Kralı Asarhaddon hastalığı sırasında kötölük kovucu Marduk-şhakin-şhumi'ye tedavi amacıyla başvurmuştur. Kralın tedavisi hakkındaki yazışma metinlerinde geçen "Tanrı Asur, Tanrı şamaş, Tanrı Nabu ve Tanrı Marduk onun iyileşmesini sağlayacaklardır." cümlesinden anlaşılacağı üzere kralın sağlığına kavuşmasında yardımının bulunacağı düşünölen tanrıların arasında Güneş Tanrısı şamaş'ta yer almıştır.⁴⁹

Kötölük kovma ritüelleri dişında gelecekte gerçekte olacak olaylar hakkında tanrılardan bilgi almayı sağlayan kehanet ritüellerine başvurulmuştur. Kehanet yapma vasıtalarından en yaygın şekilde kullanılan hayvan iç organlarının incelenmesi yoluyla gerçekteştirilen kehanet ritüellerinde, insanların kaderlerini şekillendirecek önemli dönüm noktalarında alacakları kararlarda seçmesi gereken doğru seçenekler önceden öğrenilmiştir. Kehanet ritüellerinde "Ey... Tanrısal esini kaydeden ve koyunun bağırsaklarında kehanet yargısını gösteren Tanrı şamaş!" ifadelerine sıklıkla rastlanılmıştır.⁵⁰

İç organlarının kehanet vasıtası olarak kullanılmasını Sippar Kralı Enmeduranki'nin Tanrı şamaş ve Adad aracılığıyla öğrendiği, sonrasında kralın

⁴⁷ Jean Bottero ve Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümertekin, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2006) ,550-551.

⁴⁸ Jeremy Black ve Antohny Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller*, (İstanbul: Aram Yayıncılık), 98.

⁴⁹ Jean Bottero, *Eski Yakındoğu*, çev. Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan,(Ankara: Dost Yayınları,2005),177.

⁵⁰ Jean Bottero, *Mezopotamya: Yazı, Akıl ve Tanrılar*, çev. Mehmet Emin Özcan, Ayten Er,(Ankara: Dost Kitabevi,2012),156.

Nippur, Sippar ve Babil halkına öğrettiği düşünölmektedir.⁵¹ Tanrıya yöneltilen soru metinleri arasında yer alan “*Büyük Tanrı Šamaš, sana sorduğum soruya kesin bir cevap ver, Asur Kralı Asarhaddon çalışıp plan yapmalı mı? Adı bu papirüse yazılmış ve yüce varlığının huzuruna yerleştirilmiş ođlu Sin-nadin-apli veliaht sarayına girmeli mi? Yüce varlığın bundan hoşnut olur mu? Yüce varlığın bunu kabul edebilir mi? Yüce varlığın bunu biliyor mu? Asur Kralı Asarhaddon’un ođlu adı bu papirüse yazılı Sin-nadin-apli’nin Veliaht Sarayı’na girmesi sen, yüce tanrı Šamaš’ın yüce varlığının buyruğuyla hükmedilmiş ve teyit edilmiş midir? O da bunu görecek mi? O da bunu işitecek mi?*”⁵²

Kehanet metni incelendiğinde devletlerin dönüm noktalarını belirleyen kraliyet varislerinin seçiminde tanrıya danışılarak yardım alındığı anlaşılmaktadır. Asur Kralı Asarhaddon’un yazıtında geçen “*Asarhaddon,,büyük (kral, Asur kralı), Babil’in valisi, (Akad ve Sümer kralı), (dört) cihanın kralı, onun beyleri büyük tanrıların gözdesi (... Erbil’in İştar’ı ve Ninive’nin İştar’ı), Nabu’yu, Bel’i, Šamaš’ı komuta eden Asur bana baba oldu. (...büyük bir gururla (başımı kaldırdı ve iktidarın benim hakkım olduğunu söyledi. O kâhinlerin başı Šamaš ve Adad’a sordu: Onlar Asur’a olumlu bir cevap verdi ve şöyle söylediler: Halef O’dur.*”⁵³

Yukarıda yer alan metinden anlaşılacağı üzere Tanrı Šamaš ve Adad’ın onayını alarak krallığını meşrulaştırmıştır. Yine krallıkların kaderini belirleyen savaşların seyrinin nasıl olacağı konusu hakkında da kehanet soruları vasıtasıyla tanrının yönlendirilmesine başvurulmuştur. Asur Kralı Asarhaddon, Urartu kralıyla girişmiş olduğu seferin nasıl sonuçlanacağı hakkında bilgi edinmek istediği yazıtında “..... büyük efendim Šamaš sana soruyorum Urartu Kralı Rusa, ordusuyla beraber şupria’ya girecek mi?”⁵⁴ ifadesiyle Tanrı Šamaš’a danışmıştır. Güneş Tanrısı Šamaš ve Fırtına tanrısı Adad merkezinde gerçekleştirilmiş, kehanet ritüellerinde yargının efendisi olarak Šamaš, incelemenin efendisi olarak Adad görölmüşse de ritüelde karar yetkisine sahip olan tanrının Šamaš olduğu

⁵¹ Wilfred G. Lambert, “Enmeduranki Related and Matters, *Journal of Cuneiform Studies*”, C. 21, (1967):127.

⁵² Amelia Kuhrt, *Eskiçağ’da Yakındoğu II*, çev. Dilek şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2010),186

⁵³ L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, (Ankara: Bilgün Kültür Sanat Yayınları,2015),189.

⁵⁴ Gökçek, *Asurlular*, 199.

Yasemin YILDIRIM
Utu İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

düşünülmüştür. Cevabı beklenen soru Šamaš'a iletdikten sonra kurban hayvanı kesilerek iç organları incelenmiştir.⁵⁵

Ritüelin olumsuz sonuçlanması halinde fal sahibinin başına gelmiş musibetten kurtulması için büyüye başvurulmuştur. Kötü sonuçlu kehanetlerin olumsuz etkilerinin uzaklaştırılmasında Namburbi ritüelinden yararlanılmıştır. Ritüelde olumsuz durumun çözümünü sağlama amaçlı Güneş Tanrısına dua edilmiştir. Yeni Asur döneminden kalma Namburbi duasında “Šamaš yeryüzünün ve gökyüzünün kralı, aşağıdaki ve yukarıdaki şeylerin hakimi, tanrıların ışığı, büyük tanrıların arasında hakim olarak rol oynayan insanoğlunun lideri! Sana dönüyorum, seni tanrılar arasında arıyorum: hayatımı bağışla; seninle olan tanrılar bana iyilik bağışlasın. Üzerime idrarını yapan bu köpek yüzünde korkuyorum, endişeleniyorum. Keşke kötülüğü (negatif kehanet) yanımdan geçen bu köpeğe çevirsen, Seve seve seni öven şarkılar söyleyeceğim!”⁵⁶ ifadelerinin geçmiş olduğu metinde kişinin üzerinde taşımış olduğu uğursuzluğun başkasına aktarılması amacı güdülmektedir. Astrolojik kehanetlerde olumsuz bir durumu beraberinde getireceği şeklinde yorumlanan güneş tutulmasıyla karşılaşıldığında kralın başına gelebileceği varsayılan musibet vekil kral ritüeli uygulamasıyla def edilmiştir. Šamaš'ın huzurunda sabah vaktinde gerçekleşen törende uğursuzluğun bulaştığı kişi yok edilerek ritüel sonlandırılmıştır.⁵⁷

Šamaš'ın kehanet ritüellerindeki etkisi Kassit döneminde yazılan ilahide açıkça görülmektedir:

“Ey Šamaš sen kahinlerin (ağzından konuşuyorsun)

Rüya yorucu kadınların (kulaklarını açıyorsun)

⁵⁵ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, (İstanbul: Ay Işığı Yayınları,2013),76-77; “Fatih Erdem, Eski Mezopotamya’da Kehanet Geleneği”, (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2020.)

⁵⁶ Gözde Demirci Karaoğlu, “Eski Mezopotamya’da Kehanet Kültürü ve Anadolu’daki Yansımaları”, (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2018).

⁵⁷ Manfred Krebernik, *Eski Doğu’da Tanrılar ve Mitler*, çev. Nureddin Demir, (İstanbul: Runik Yayınları,2022),106.

.....kadınların (hükümlerini veren sensin)

*Onların ciğer fallarını (sen idare ediyorsun), kurbanlarının yanında oturuyorsun.*⁵⁸

Mezopotamya'da kehanet ritüellerinde tanrıdan çözüm istenmesinin yanı sıra insanların kâbusları sonucu ortaya çıkan kötücül atmosferin, yok edilmesi amacıyla gerçekleştirilen büyü ritüellerinde Şamaş yardımı çağrılmıştır. Şamaş'ın kabuslardaki kötü atmosfere neden olduğu düşünülen demonları uzaklaştırma gücünün var olduğuna inanılmıştır.⁵⁹ İnsanlar tanrının lütfunu kazanmış oldukları gibi kimi zaman onun gazabına uğramışlardır. Güneş tanrısı Şamaş ve eşi Ai'ye saygısızlıkta bulunan birisi tanrı ve eşine onu affetmesi için dua etmiştir. Bahsi geçen dua metninde günahkar *"Ey Leydim! Yüreğimin acısıyla keder içerisinde sesleniyorum sana Affedildiğimi duyur Ey Leydim söyle hizmetkarına "Bu kadar yeter,"de. Bırak yüreğın yatışsın. İstirap içerisindeki hizmetkarına merhametini bahşet. Dön yüzünü ona niyazını kabul et seni kızdıran hizmetkarına merhametini çevir. Ey leydim ellerim bağılı huzurunda yere kapanıyorum. Büyük kahraman sevgili eşin Şamaş huzurunda benim için aracılık et. Et ki huzurunda uzun bir ömür boyunca yürüyebileyim. Tanrım sana yüreğim huzura ersin diye dua etti. Tanrıca ruhun huzura ersin diye sana niyaz etti."* ifadeleriyle tanrıya yakarışta bulunmuştur.⁶⁰ Tanrının gazabının istenmiş olduğu başka bir beddua metninde *"Göklerin ve yerin büyük yargıcı, tüm canlılar için adil yollar sağlayan Tanrı Şamaş güvendiğim efendimiz onun krallığını alt üst etsin; o (kötü kral) hükümlerini yerine getirmesin yolunu şaşırtsin ve ordusunun moralini bozsun; onun için kehanet yapıldığında, (Şamaş) krallığının temellerinin sökülmesine ve ülkesinin yok olmasına işaret eden uğursuz bir alamet sağlasın; Tanrı Şamaş'ın kötü sözü onu hızla ele geçirsın,*

⁵⁸ Kadriye Tansuğ ve Özel İnanlı, "Sümerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.7, S.4, (1956):562.

⁵⁹ A. Leo Oppenheim, "The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East With a Translation of an Assyria Dream-Book", *Transactions of the American Philological Society New Series*, C. 46 ,S.43,(1956):297.

⁶⁰ Leonard William King, *Babil Mitolojisi Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları*, çev. İnönü Korkmaz, (İstanbul: Maya Yayınları,2019),169-170

onu yukarıda yaşayanların arasından söküp alsın ve hayaletini aşağıda, cehennemde suya susatsın." ifadeleri yer almıştır.⁶¹

7.Güneş Tanrısını Temsil Eden Semboller

Mezopotamya'da tanrıların sembollerle belirtilmesi sıklıkla rastlanılan bir durum değildir. Fakat belirli sembollerle tasvir edilen tanrıların varlığı söz konusu olmuştur.⁶² Tanrı Utu güneşle sembolize edilmişse de Mezopotamya tanrılarını ifade etmek için kullanılan nesnelere bizzat tanrının kendisini ya da temsil etmiş olduğu tanrının sembolünü oluşturması meselesi belirsizliğini korumaktadır. Bu nedenle güneşin tanrının kendisini mi temsil ettiği yoksa onu sembolize eden bir nesne mi olduğu bilgisi netleşmiş değildir.⁶³

Tarih boyunca güneş tanrısıyla özdeşleşmiş olan birçok nesne bulunmuştur. Neolitik dönem içerisinde kullanılan daire içerisindeki haç güneşi simgelemiştir. Teker haç olarak da bilinen haç güneşin geri gelişini ve mevsim döngülerini ifade etmiştir.⁶⁴ Haç çeşitleri içerisinde yer alan gamalı haç deseni de Güneş Tanrısını simgelemektedir. Svastika adıyla bilinen gamalı haç işareti hayatın, sağlığın ve yaratıcı enerjinin sembolü kabul edilerek güneşi temsil etmiştir.⁶⁵ Motifin güneş işareti olduğuna dair Mezopotamya'da bir kanıt bulunamamış olsa da simgenin güneş tanrısının arabasının tekerleklerinden türetilmiş olduğu, bir kale ya da

⁶¹ Dominique Charpin, "I Am the Sun of Babylon": Solar Aspects of Royal Power in Old Babylonian Mesopotamia, *Experiencing Power, Generating Authority: Cosmos and Politics in the Ideology of Kingship in Ancient Egypt and Mesopotamia*, (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press,2013),69.

⁶² Rıza Bellecen, "Eskiçağ'da Mezopotamya İnanç Sisteminde Tapınakların (Zigguratların) Yeri ve İşlevi", Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2016)

⁶³ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, (İstanbul: Ay Işığı Yayınları,2013),22.

⁶⁴ Kathryn Wilkinson, *Semboller ve İşaretler*, çev. Seda Toksoy, (İstanbul: Alfa Yayınları,2009),289.

⁶⁵ William Tyler Olcott, *Güneş Mitleri*, çev. Kaan Göktaş, (İstanbul: Maya Yayınları,2021),186.

kenti korumak için özel olarak hazırlanmış mevkilerin işaretleri, ya da kasırga veya dört rüzgârla ilişkisi bulunan bir simge olduğu düşünölmektedir.⁶⁶

Sümer ve Babil sanat eserlerinde tanrıların tasvirinde çeşitli semboller kullanılmıştır. Tanrı sembolleri silindir mühürlerde yer almıştır. Mühürlerde kullanılan semboller din ve mitoloji tarihinin aydınlatılması için kullanılan en önemli kaynaklardır. Sippar şehrinin Babil hakimiyeti altında bulunduğu dönemde Güneş tanrısının tapınağında yer alan Naditum Arşivlerindeki alım satım sözleşmeleri ele geçirilmiştir. Belgelerde kullanılan mühürlerde Güneş Tanrısı Şamaş gibi Mezopotamya'da yer alan birçok önemli tanrı ve tanrıça ana temasını tapınma ve sunu sahnelerinin oluşturduğu tasvirler kullanılmıştır.⁶⁷

Tanrıyı temsilen kullanılan semboller, tanrı gibi muamele görmüş ve tanrının yerini tutmuştur. Güneş tanrısı Şamaş'ı temsil eden çeşitli semboller bulunmaktadır. Bu semboller arasında güneş diski yer almıştır. Şamaş'ın tapınım merkezi olan Sippar'da güneş sembolü dört üçgen ışını olan küçük bir daire şeklinde sembolize edilmiştir. Güneş diskinde Orta Babil dönemine ait silindirlerde sıklıkla rastlanılmış olsa da diskin küçük boyutlu olması nedeniyle içerisindeki ayrıtılar zor anlaşılacaktır. Şamaş'ın tapınım merkezi olan Sippar'da güneş sembolü dört üçgen ışını olan küçük bir daire şeklinde sembolize edilmiştir. Bu dört üçgen dalgalı çizgiler arasına yerleştirilmiş, tüm şekil daha büyük bir çemberle çevrelenmiştir.⁶⁸ Dairenin içerisinde yer alan ışınlar, güneş ışınlarını, dalgalı çizgiler suyu temsil etmiştir. Böylece su güneşin armağanı olarak ışık ve ısıyla birleşmiştir. Güneş diski olarak isimlendirilen sembol Akad döneminde *Šamšatu* ve *Niḫu* şeklinde bilinmiştir. Güneş diski Güneş tanrısının tasvir edilmiş olduğu her tablette sıklıkla kullanılmıştır.⁶⁹

⁶⁶ Jeremy Black ve Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller*, (İstanbul: Aram Yayıncılık,2003),82.

⁶⁷ Lamia al-Gailani Werr, "The Sippar Workshop of Seal Engraving", *American Journal of Archaeology*, C.90, S.4, (1986):462.

⁶⁸ William Tyler Olcott , *Güneş Mitleri*, çev. Kaan Göktaş, (İstanbul: Maya Yayınları,2021),177.

⁶⁹ Black ve Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller*, (İstanbul: Aram Yayıncılık,2003),94; William Hayes Ward, "The Babylonian Representation of the Solar Disk", *The American Journal of Theology*, C.2, S.1, 1898),117

Šamaš'ın dünyanın hâkimi olarak tanımlanmasıyla ilişkili olarak silindir mühürlerde sıklıkla rastlanan elinde tutmuş olduğu çemberin dünyayı ya da tüm dünya topraklarını temsil etmiş olduğu düşünülmektedir.⁷⁰

Güneş tanrısı için kullanılan bir diğer sembol “Šašarum (*destere*)” dur.⁷¹ Tanrıyı temsil eden semboller arasında sırık ve halka yer almaktadır. Sembollerin cetvel ve mezurayı tasvir etmiş olduğu düşünülmektedir. Tasvir edilen ölçü aletlerinin adaleti simgelemesi nedeniyle Güneş Tanrısı Šamaš ile bağlantılı oldukları düşünülmektedir.⁷² Güneş tanrısını temsil eden kutsal sembollerden bir diğeri attır. At kanatlı ve sentör olmak üzere iki şekil halinde Orta ve Yeni Asur silindir mühürlerinde kullanılmıştır. Ele geçirilen silindir mühürlerin araştırılması sonucunda atın Güneş Tanrısı Šamaš'ın kutsal hayvanı olduğu bilgisine ulaşılmıştır⁷³

Güneş tanrısı Šamaš ile ilişkilendirilen bir diğer hayvan aslandır. Aslanlar sarı kürkleri ve ateşi akla getiren yeleleriyle güneşi anımsatmışlardır. Aslanlar, kutsal yerleri korudukları düşüncesiyle tapınakların girişlerine taş oymalarda tasvir edilmişlerdir.⁷⁴ Sümer, Akad, Asur dönemlerinde aslan aslan-balık, aslan-ejderha, aslan-adam figürleriyle tasvir edilmiştir.⁷⁵ Bu tasvirlerin yanı sıra aslan figürü belden yukarısı insan, bacakları insan bacağı, arka tarafı bir aslanın arka kısmına benzeyen ve kıvrık bir aslan kuyruğuna sahip olan heykelerde kullanılmıştır. Bu heykelcikler aslan humanoid şeklinde isimlendirilmişlerdir. Akadca “*Uridimmu*” adıyla anılan aslan humanoidler Güneş Tanrısı Šamaš'la

⁷⁰ Arthur E. Whatham, “The Meaning of the Ring and Rod in Babylonian-Assyrian Sculpture”, *The Biblical Word*, C 26, S.2, (1905),121.

⁷¹ Mebrure Tosun ve Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Šaduqa Fermanı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu,1989), 265-266.

⁷² Jeremy Black ve Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar, İfritler, Semboller*, (İstanbul: Aram Yayıncılık,2003),188.

⁷³ Tülay Şahin, “Eski Mezopotamya’da Dinsel Semboller (Başlangıcından MÖ 539 yılına kadar)”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,2023)

⁷⁴ Kathryn Wilkinson, *Semboller ve İşaretler*, çev. Seda Toksoy, (İstanbul: Alfa Yayınları,2009),57.

⁷⁵ Cansu Tanpolat, “Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2016).

ilişkilendirilmişlerdir.⁷⁶ Mezopotamya ve Yakındoğu figür ve betimlemelerinde sıklıkla kullanılan boğa tanrının diğer hizmetkarı ve koruyucu hayvanıdır. Kafası ve gövdesi insan, vücudunun alt kısmı boğa olarak tasvir edilen boğa adamlar Güneş tanrısının tahtını taşımakla görevlendirilmiřlerdir⁷⁷

şamaş'ı temsil eden birçok hayvanın yanı sıra tanrıyı temsil eden başka bitkiler ve değerli taşlar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi kutsal olduğu düşünölen ve tapınaklarda yapı malzemesi olarak kullanılan Ilgın ağacıdır.⁷⁸ Tanrıyı sembolize eden diğer ağaç tarih boyunca güç ve dayanıklılığı ifade eden Sedir ağacıdır. Gılgamış Destanı'nda Sedir ağaçlarının yer almış olduğu Sedir Ülkesi'nin sorumluluğunu Güneş Tanrısı üstlenmiştir.⁷⁹ Tanrıyı temsil eden bu sembollerin yanı sıra Mezopotamya'da kutsal olarak kabul edilen lapis lazuli taşı tanrıyı tasvir eden semboller arasında yer almıştır. Güneş tanrısının gökyüzündeki yükselişi esnasında göğün almış olduğu mavi renk lapis lazuli taşının rengine benzetilmiştir. Tanrının gökyüzünün tepe noktasındaki görünüşü "Lapis lazuli bir merdivenle yükselen"; "Lapis lazuli bir asa tutan"; "Lapis lazuli bir tahtta oturan" veya "Lapis lazuli bir sakal takan" tanımlarıyla ifade edilmiştir.⁸⁰ Enki Nippur'da adlı şiirde tanrının tanımlanmasında kullanılan lapis lazuli taşı, laciverttaşı olarak kullanılmıştır.⁸¹ Mezopotamya inanışında kutsal kabul edilen Lapis lazuli taşı dışında ritüellerde kullanılan altının rengi ve yaymış olduğu ışıltının güneşe benzemesi nedeniyle Güneş tanrısını temsil etmiş olduğu düşünölmüştür.⁸²

Sanatta ilk olarak Üçüncü Ur Hanedanlığı ve Akad döneminde görölen akrep adamlar, Yeni Asur ve Yeni Babil dönemlerinde yaygınlık kazanmıştır. Asur

⁷⁶ Black ve Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü*,38.

⁷⁷ Deniz Gezin, *Hayvan Mitosları*, (İstanbul: Sel Yayıncılık,2019),24

⁷⁸ Tölay şahin, "Eski Mezopotamya'da Dinsel Semboller (Başlangıcından MÖ 539 yılına Kadar)",(Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,2023).

⁷⁹ şahin, "Eski Mezopotamya'da Dinsel Semboller."

⁸⁰ Sema Arslan, "Eski Mezopotamya Kùltürlerinde Lapis Lazuli Taşının Yeri ve Taşın Bazı Türleri", *Journal of History Studies*, C.5, S.2, (2022):145.

⁸¹ Jean Bottero ve Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümertekin, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2006),198.

⁸² şahin, "Eski Mezopotamya'da Dinsel Semboller."

döneminde Tanrı Utu'nun hizmetkârı olarak geçen akrep adamların ifritlere karşı güçlü koruyucular olduklarından söz edilmektedir.⁸³Akrep adamlar, başlarında boynuzlu bir başlık ve gövdesi insan şeklinde tasvir edilen mitolojik yaratık sakallı, bacakları ve pençeleri kuş görünümünde betimlenmiştir. Tasvirlerde yılan başlı bir penis ve akrep kuyruğuna sahip oldukları görülmektedir. Akrep adamlar güneşin gün içerisindeki doğuşundan batışına kadar ki yolculuğunu denetleyerek Güneş tanrısının kapı koruyuculuğu görevini üstlenmişlerdir.⁸⁴

8.Babiller Döneminde Güneş Tanrısının Rolü

Güneş Tanrısı Şamaş'a Babil döneminde ilk hanedandan başlayarak son hanedanlığa kadar kesintisiz şekilde tapınılmıştır. Tanrıya tapınılan uzun dönem boyunca Şamaş'ın tanrısal karakteri değişikliğe uğramamış, orijinal karakterini korumuştur. İlk dönemlerde Babil panteonunda önem sıralamasında günün güneşin doğuşuyla değil akşam vakti başlaması ve zamanın ayın evrelerine göre hesaplanması nedeniyle Ay tanrısı Sin'den sonra yer alan tanrının daha sonra ki dönemlerde tanrılar panteonundaki yeri ve önemi değişmiştir.⁸⁵

Babillerin Ortadoğu'ya hâkimiyetiyle birlikte bölgede Semitik Tanrılar görülmüş ve Sami kökenli tanrılar bu dönemde ön plana çıkmaya başlamıştır. Babil'in erken dönemlerinde Tanrılar panteonundaki değişimle beraber ay inancı önem sıralamasında yerini güneş inancına bırakmıştır. Mitoloji sisteminin gelişmesi ileri ki dönemler de güneşe tapınımın artmasına neden olmuş, Sami dillerinde Güneş en üst seviyede tanımlanmaya başlamış, böylece Güneş Tanrısı panteonda önem kazanmıştır. Şamaş'ın öneminin artmasıyla birlikte tanrı yeryüzü ve

⁸³ Jeremy Black ve Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi: Tanrılar, İfritler, Semboller*, (İstanbul: Aram Yayıncılık, 2003),27.

⁸⁴ Deniz Gezgin, *Hayvan Mitosları*, İstanbul: Sel Yayıncılık,2019), 16; Jean Bottero, *Gılgamış: Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*, çev. Orhan Suda, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,2013),163.

⁸⁵ Morris Jastrow, *The Religion of Babylon and Assyria*, (Boston, Ginn Company Publishers,1898),68

gökyüzünün hâkimi olarak görülmüştür. Mitlerde haksızlık ve kötülük durumlarında karar verici bir rol üstlenmiştir⁸⁶

Sami kökenli tanrılar, Sümer döneminde yer alan tanrılarını içlerine alarak yeni özelliklerle zenginleştirmişlerdir. Bu zenginleşmeyle birlikte tanrılar artık sadece doğayla sınırlı halden çıkmış, dünyayı yönlendiren ve insan yaşamına şekil veren bir hal almışlardır. Bahsi geçen tanrılar arasında güneş tanrısı yer almaktadır. Güneş tanrısı Şamaş önceki dönemlerdeki geri plandaki rolünden çıkarak pek çok tanrısal varlığa duyulan dini duyguları üzerinde toplamıştır. Güneşin rolünün oynayan tanrı yalnız başına, göz alıcı, harika, her şeyi yöneten, kusursuz ışığıyla her şeye can veren, her şeyi yargılama gücüne muktedir bir hal almıştır.⁸⁷

Kassit döneminde kaleme alınan ilahide Şamaş'ın yargısının adil bir şekilde tecelli ettiği şu satırlarda yansımaktadır:

“Yolsuzluk yapan hakime kelepçeyi sen gösteriyorsun

Rüşvet alana, adil olmayana, günahı ceza olarak yükliyorsun,

Rüşvet kabul etmeyeni, zayıfları müdafaa edesin

Bu Şamaş'ın hoşuna gider ve ömrünü arttırır”⁸⁸

Sümerlerde Utu olarak bilinen tanrı Samilerde Şamaş adını almıştır. Semitik dillerde karşılığı Şamaş olan Güneş Tanrısı Babil döneminde kral Hammurabi'den itibaren hâkimiyet kazanmıştır.⁸⁹ Hammurabi, *“Babil'in Kralı, Şamaş'ın yardımıyla bir gaspçıyı (?) devirdi....”* *“Şamaş'ın buyruğundaki Hammurabi'ye rakip çıkmadı....”* ifadesini kullanmış olduğu yazıtında Şamaş'ın

⁸⁶ Leonard William King, *Babil Mitolojisi Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları*, (İstanbul: Maya Yayınları,2019),22-23.

⁸⁷ Jean Bottero ve Samel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2006),67-71.

⁸⁸ Kadriye Tansuğ ve Özel İnanlı, *“Sümerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış”*, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.7, S.4, (1956):561.

⁸⁹ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, (İstanbul: Ay Işığı Yayınları,2013),19-20.

Yasemin YILDIRIM
Utü İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

desteğini alarak hakimiyeti ele geçirmiş olduğunu belirtmiştir.⁹⁰ Babil şehrinin ünlü kralı Hammurabi'nin hazırlamış olduğu kanunda Šamaš'ın adı geçmektedir. Kanunun yazılmış olduğu stelin en üst kısmında taht üzerinde uzun sakalıyla oturan Tanrı Šamaš'ın Babil Kralı Hammurabi'yi kabul etmiş olduğu bir kare tasvir edilmiştir. Tasvir edilen karede Šamaš başında çok boynuzlu yüksek bir taç takmış, omuzunda ışıklar saçarak tahtında oturur şekilde yer alırken Babil Kralı tanrının önünde saygılı bir şekilde durmaktadır. Šamaš'ın omuzunda yer alan ışıklar gölgeleri dağıtarak adaleti getireceği şeklinde yorumlanmıştır. Ayaklarının altında yer alan pullarla kaplı kaide güneşin doğmuş olduğu doğudaki dağları temsil etmektedir. Šamaš, Kral Hammurabi'ye bir ölçü çubuğuyla bir kangal ip uzatmış şekilde tasvir edilmiştir. Kralın elinde ki çubuk iktidarı ve adaletin araçları olarak kabul edilmiştir. Šamaš'ın Hammurabi'ye uzatmış olduğu nesnelere, tanrının kralın makamını ve yasalarını meşru kıldığını göstermektedir.⁹¹

Kanun maddeleri tasvirin altında yer almaktadır. Kanun maddeleri öncesinde yer alan ön söz kısmında “Tanrı Šamaš'ın ona gerçekleri verdiği adalet kralı Hammurabi'yim ben.” şeklindeki ifadesi, Kral Hammurabi'nin gerçekleri adalet tanrısı Šamaš'tan alarak onun adına ülkede nizam ve intizamı sağlamayı arzu etmesinin göstergesi olmuştur.⁹² Hammurabi sadece yönetim alanında tanrının desteğini almamış bunun yanı sıra geleneksel bir uygulama olan askeri alanda tanrının desteğini almayı sürdürmüştür. Kral yazıtlarında gücünü tanrı Šamaš'ın ona bahsetmiş olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Hammurabi'nin 1763'de Larsa Kralı Rim Sin'e düzenlemiş olduğu seferinde Tanrı Šamaš ve Marduk'un onayını alarak saldırıya geçmiş olduğunu belirtmiştir.⁹³

⁹⁰ Okay Pekşen, “Eski Mezopotamya'daki Savaşlarda Tanrıların Rolü”, *History Studies International Journal Of History*, C.8, S.2, (2016):60.

⁹¹ Amelia Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu I*, çev. Dilek Şendil, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2010),144; Umberto Eco, *Antik Yakındoğu*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, (İstanbul: Alfa Yayınları,2015),322.

⁹² Mebrure Tosun ve Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1989), 3-9.

⁹³ March Van de Mieroop, *Hammurabi*, çev. Bülent O. Doğan, (İstanbul: İş Bankası Yayınları,2014),33-34.

Babil döneminde, Şamaş adına toplumsal ve ekonomik sorunlara çözüm oluşturmak için kullanılan Mişarum fermanlarında da rastlanmaktadır. Şamaş'ın adının geçmiş olduğu bir mişarumda “*Efendim, Sippar için Altın Meşale'yi yukarı kaldırıp onun seven Şamaş için Mişarum uygulandığında*” şeklinde geçen cümlede kanunların Güneş Tanrısı Şamaş'ı memnun etmek için uygulandığı anlaşılmaktadır.⁹⁴ Şamaş'ın memnuniyetini kazanmak adına yapılan bir diğer faaliyet *Naditu* olarak adlandırılan ve Sippar şehrinde yaşayan kızların tanrıya kendilerinin adamasıdır. Naditular, Sippar'ın üst düzey ailelerinin kızlarından oluşmaktaydı. Aralarında komşu ölkelerden gelen prenseslerde yer almaktaydı. Bahsi geçen kadınlar Şamaş'ın eşi şerida/Aya ile yakın bir bağ kurmuşlardır. Manastıra eyizleriyle gelen kızlar burada farklı isimler almışlardır. Manastır içerisinde tek başlarına evlilik kurumundan uzak bir yaşam sürdürmüşlerdir.⁹⁵

Sonuç

Tarih boyunca evrensel güç olarak kabul edilen güneş Mezopotamya toplumlarında da güçlü konumunu devam ettirmiştir. Güneşle sembolize edilen ve özdeşleşen, farklı isimlerle bilinen tanrı adalet, kehanet, saltanat ve egemenlik konularında insanlara yol gösterici rol üstlenmiştir. Adalet kavramıyla ilişkilendirilen, yargının efendisi olarak tanımlanan tanrı dünyada ve öteki dünyadaki adaletin tesis edilmesini sağlamıştır. Tanrının adil yargısına Mezopotamya mitlerinde yer verilmiştir. Tanrı farklı mitlerde kahramanları himayesi altına alarak korumuş, yargılama gerektiren konularda adaletin yerini bulmasını sağlamıştır.

Sümerlerde tanrı yazgıyı belirlemede rol oynamış, panteonda yer alan diğer tanrı ve tanrıçalardan farklı olarak dünya ve öteki dünyada ki gerçekleşen bütün olayları görüp duyma yeteneğine sahip olması nedeniyle saygı görmüştür. Dönem içerisinde kutsal sayılmış olan tanrı diğer tanrılarla kıyaslandığında ikinci derecede kutsal sayılan tanrılar arasında yer almıştır. Sümerlerden sonraki dönemde Babil panteonunun tam anlamıyla şekillenmesiyle birlikte ortaya çıkan gezegenlerin büyük tanrılarla özdeşleştirilmesi ve bu anlayış sonucunda ortaya ıkmuş olan doğaya tapınma sistemiyle birlikte tanrının önemi artmıştır.

⁹⁴ Joan Oates, *Babil*, ev. Fatma izmeli, (Ankara: Arkadaş Yayınları,2004),80.

⁹⁵ Amelie Khurt, *Eskiçağ'da Yakındoğu I*, ev. Dilek şendil, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2010),149.

Yasemin YILDIRIM
Utu İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

Tanrıların doğadaki varlıklarla özdeşleştirilmesi anlayışı tanrıları sembolize eden varlıkları belirsiz hale getirmiş, bu nedenle güneş sembolünün temsil etmiş olduğu anlam netlik kazanmamıştır.

Güneş tanrısına duyulan inanç Mezopotamya toplumlarının siyasi, kültürel, dini ve sosyal yaşantısını etkilemiştir. Tanrı dönem içerisinde farklı isimlerle anılmış, gündelik yaşam ve toplumsal düzenin sağlanması yönündeki etkisi değişim göstermeksizin devam etmiştir. Mezopotamya ekonomisinin başlıca geçim kaynağını oluşturan güneşin tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesinde, verimliliğin sağlanmasındaki etkisi tanrının toplumdaki yeri ve önemini arttırmıştır. Tanrı hukuk sisteminde etkili olmuş, toplumsal adaletin sağlanmasında başrol üstlenmiştir.

Mezopotamya'da uygulanan çeşitli ritüellerde tanrıya yakarılmış onun yardımı talep edilmiştir. Kehanet ritüellerinde insanların hayatlarında dönüm noktasını oluşturacak konularda tanrının bilgeliğine sığınılmış, onun yönlendirilmesine başvurulmuştur. Tanrı bilgeliğinin yanı sıra iyileştirici gücüyle tanınmıştır. Mezopotamya'da çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan ritüel ve ilaçlarda tanrının iyileştirici gücünden yararlanılarak şifa aranmıştır. Mezopotamya kralları, Güneş Tanrısının adını unvanlarında kullanarak hakimiyetleri altındaki bölgelerde nüfuz ve otoritelerini arttırmışlar, tanrının takdir ve himayesini sağlamak amacıyla tapınak inşa ve restorasyon faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Tanrı adına kurulmuş tapınaklar inşa faaliyetinde bulunan kral ve tapınakların bulunmuş oldukları şehirlerin nüfuzlarının artmasını sağlamış, böylece şehirler ün kazanmıştır. Güçlü vasıfları nedeniyle Güneş Tanrısı, dönem içerisinde kaleme alınan dua, ilahi ve ritüellerde sıklıkla anılmış Mezopotamya toplumlarında sevgi ve saygı görmüştür.

Kaynakça

- Acı, Mehmet, “Akdeniz Havzasında Kahramanlık Mitosları”. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,2016.
- Altuncu Abdullah, “Sümerler’in Dini Tarihi”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,2011.
- Arslan, Sema, (2022), “Eski Mezopotamya Kùltürlerinde Lapus Lazuli Taşının Yeri ve Taşın Bazı Türleri”, *Journal of History Studies*, C.5,S.2, (2009): 138-163.
- Bellecen, Rıza, “Eskiçağ’da Mezopotamya İnanç Sisteminde Tapınakların (Zigguratların) Yeri ve İşlevi”, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Black, Jeremy ve Antohny Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü: Tanrılar, İfritler Semboller*, (İstanbul, Aram Yayıncılık,2003).
- Bottero, Jean, *Gılgamış : Ölmek İstemeyen Büyük İnsan* , çev. Orhan Suda, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,2013).
- Bottero, Jean ve Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümertekin, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2006).
- Bottero, Jean, *Mezopotamya: Yazı, Akıl ve Tanrılar*, çev. Mehmet Emin Özcan, Ayten Er, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları,2012).
- Bottero, Jean,(2005), *Eski Yakındoğu* çev.Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan Özcan ,(Ankara: Dost Yayınları,2005).
- Çığ, Muazzez. İlmiye . *Ortadoğu Uygarlık Mirası I*, (İstanbul, Kaynak Yayınları,2010).
- Demirci, Kürşat , *Eski Mezopotamya Dinleri Giriş: Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, İstanbul: Ay Işığ Yayınları,2013).
- Eco, Umberto , *Antik Yakındoğu* ,çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul: Alfa Yayınları,2015).
- Eliade, Mircea , *Dinler Tarihine Giriş* , çev. Lale Arslan, İstanbul: Alfa Yayınları,2000).

Yasemin YILDIRIM
Utü İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

- Erdem Fatih, "Eski Mezopotamya'da Kehanet Geleneği", Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2020.
- Etgü, Yıldız Tilbe ve Okay Pekşen,"Sümerlilerde Din Anlayışı ve Tanrı Algısı", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C.22,S.2, (2023):511-525.
- Gailani Werr, Lamia Al (1986), "The Sippar Workshop of Seal Engraving", *American Journal of Archaeology*, C.90,S.2, (1986):461-463.
- Gezgin, Deniz,(2019), *Hayvan Mitosları*, (İstanbul: Sel Yayıncılık,2019).
- Gökçek, L. G. (2015), *Asurlular*, (Ankara, Bilgün Kültür Sanat Yayınları,2015).
- Hill Jane A. , Jones Philip and Morales Antonio J., (2013), *Experiencing Power, Generating Authority: Cosmos, Politics and the Ideology of Kingship in Ancient Egypt and Mesopotamia*, (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press).
- Hooke, Samuel Henry, *Ortadoğu Mitolojisi* (Aleaddin Şenel Çev.), (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları,1993).
- Huot, Jean Louis, Paul Jean Thalmann, Dominique Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, çev. Ali Bektaş Girgin, (Ankara: İmge Kitabevi,2000).
- Jastrow, Morris, *The Religion of Babylon and Assyria* , Boston: Ginn Company Publishers,1898).
- Kahya, Ömer, "Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Mezopotamya'da Rüya", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kahya, Ömer, "Eski Mezopotamya'da Rüya Türleri, Terimleri ve Tanrıları", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü*, S.45,(2020):33-39.
- Karaoğlu Demirci, Gözde, "Eski Mezopotamya'da Kehanet Kültürü ve Anadolu'daki Yansımaları", Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2018.
- Khurt, Amelie , *Eskiçağ'da Yakındoğu I-II* ,çev. Dilek Şendil , (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,2010).
- Kınal, Firuzan, *Eski Mezopotamya Tarihi*, (Ankara: Ankara Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları,1983).

(ATAD)

- King, Leonard William, *Babil Mitolojisi Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları*, (İstanbul, Maya Yayınları,2019)
- King, Leonard William, Henry Reginald Holland Hall, *Yeni Keşifler Işığında Mısır, Kalde, Suriye, Babil ve Asur Tarihi*, ev. Arıcan Uysal, (İzmir: İlya Yayınları,2009)
- Koçak, Hande, *Sümer Kral Destanları Enmerkar- Lugalbanda*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2016).
- Kramer, Samuel Noah (2002), *Sümerler: Tarih, Karakter, Kültür*, ev. Özcan Buze, İstanbul: Kabalcı Yayınevi,2002).
- Kramer, Samuel Noah, *Sümerler'in Kurnaz Tanrısı Enki*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi,2000).
- Krebernik, Manfred, *Eski Doğu'da Tanrılar ve Mitler*, ev. Nureddin Demir, (İstanbul: Runik Kitap,2022).
- Lambert, Wilfred George, "Enmeduranki Related and Matters", *Journal of Cuneiform Studies*, C.21, (1967):126-138.
- Nişancı Betül, "Sargonitler Devri Askeri ve Siyasi Olaylar (MÖ 722-626)", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,2019.
- Oates, Joan, *Babil*, ev. Fatma Çizmeli, (Ankara: Arkadaş Yayınları,2004).
- Olcott, William Tyler, *Güneş Mitleri*, ev. Kaan Gökteş, (İstanbul: Maya Yayınları ,2021).
- Oppenheim, A. L. (1956), The Interpretation of Dreams in The Ancient Near East With a Translation of an Assyria Dream -Book, *Transactions of the American Philological Society New Series*, 46(3), 179-373.
- Osman Tosun, Mebrure, "Sümer Babil Tanrı Sembollerinin Adları Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.18, S.3-4, (1960): 261-272.
- Özdemir Mehmet Turan, "Sümer Dini", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.19, S.1-4, (1973): 197-218.
- Pekşen, Okay, "Eski Mezopotamya'da Din- Siyaset İlişkisi (Sümer, Akad, Babil)", Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Yasemin YILDIRIM
Utü İnancının Mezopotamya Toplumlarına Etkisi

- Pekşen, Okay, "Eski Mezopotamya'daki Savaşlarda Tanrıların Rolü", *History Studies International Journal Of History*, C.8,S.2,(2016): 55-68.
- Şahin, Tülay, "Eski Mezopotamya'da Dinsel Semboller (Başlangıcından MÖ 539 yılına kadar)", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023.
- Şen, Emre ve Fatma Gürpınar, "Farklı Kültürlerde Güneş Sembolü", *Ullakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.43, (2019): 985-1008.
- Tanpolat, Cansu, "Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri", Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Tansuğ, Kadriye ve Özel İnanlı (1956), "Sümerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 7, S.4, (1956):551-581.
- Tosun, Mebrure ve Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi- Şaduqa Fermanı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1989).
- Uhlig, Helmut , *Sümerler*, çev. Nilgün Ersoy, (İstanbul: Totem Yayınları,2019).
- Van De Mieroop, March , *Hammurabi* çev. Bülent O. Doğan, (İstanbul: İş Bankası Yayınları,2014).
- Van De Mieroop, March, *Eski Yakındoğu Tarihi*, çev. Sinem Gül, (İstanbul: Homer Yayınları,2018).
- Ward, William Hayes, (1898), "The Babylonian Representation of the Solar Disk", *The American Journal of Theology*, C.2, S.1, (1898) 115-118.
- Whatham, Arthur E., "The Meaning of the Ring and Rod in Babylonian- Assyrian Sculpture", *The Biblical Word*, C.26, S.2, (1905):120-123.
- Wilkinson, Kathryn, *Semboller ve İşaretler*, çev. Seda Toksoy, (İstanbul, Alfa Yayınları,2009).

ATAD

Makale Türü: Çeviri
Geliş Tarihi: 26.08.2023
Kabul Tarihi: 14.06.2024

Article Type: Translation article
Submitted: 26.05.2023
Accepted: 14.06.2024

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1350465>

Yvette Talhamy**

Çev: Celal Öney***

19. YÜZYILDA SURİYE'DEKİ NUSAYRİLER (ARAP ALEVİLERİ) ARASINDA AMERİKAN PROTETAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ*

Özet:19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun misyonerlik faaliyetlerine yoğun bir şekilde maruz kaldığı bir dönemdir. 1839 Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Şerifi) ve 1856 Islahat Fermanı süreçlerinde Hristiyanlığın hemen her mezhebine mensup misyoner örgütler, faaliyetlerini eğitim ve sağlık alanında çeşitlendirerek İmparatorluğun nerdeyse her bölgesine yayılmaya çalıştılar. Bu misyoner örgütler içerisinde en aktif olanları çoğunlukla Amerika kökenli Protestanlığı yaymayı hedefleyen örgütlerdi. Başlangıçta İmparatorluğun

** Yvette Talhamy, Hayfa Üniversitesi Orta Doğu Çalışmaları Bölümü'nde üç yıl boyunca öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. British Journal of Middle Eastern Studies, Middle Eastern Studies ve Chronos History Journal'da yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.

***Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, c.oney@alparslan.edu.tr, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5034-5056>.

* Makalenin orijinal künyesi: Yvette Talhamy, "American Protestant Missionary Activity among the Nusayris (Alawis) in Syria in the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, Volume 47, 2011 - Issue 2, s. 215-236. <https://doi.org/10.1080/00263206.2011.540380>

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

Müslüman ve Yahudi nüfusunu Protestanlığa kazandırmayı amaçlayan Amerikalı misyonerler, başarısız olunca hedef kitlelerini başta Osmanlının çoğunlukla Doğu Hristiyanlığına mensup milletlerinden sonrasında ise Osmanlının Sünni Müslüman grup içerisinde kabul ettiği ama Heteredoks olarak bilinen Nusayriler gibi topluluklar arasından seçmeye çalıştılar. Bu makalede Amerikan Protestan misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı'nın Bilad-ı Şam olarak isimlendirdiği Büyük Suriye'nin çoğunlukla Akdeniz kıyı şeridinde yaşamakta olan Nusayriler arasında başlama süreci incelenecektir. Bu süreçte, Amerikalı misyonerlerin neden bu grubu hedeflediğini, bu grubu Protestanlıkla müjdelemek için nasıl bir strateji izlediğini ve neden bu grup içerisinde başarı gösteremedikleri sorularına cevap aranacaktır. Diğer taraftan Osmanlı yönetim erkinin Nusayrilerin hem misyonerlik faaliyetleri ile hem de Batılı devletlerin müdahaleleri ile Osmanlıdan kopartılmasını engellemek için izlediği strateji üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Nusayriler, Osmanlı İmparatorluğu, Amerika, Protestanlık, Misyonerlik

Protestant Missionary Activity among the Nusayris (Alawis) in Syria in the Nineteenth Century

Abstract: The 19th century was a period of intense missionary activity in the Ottoman Empire. During the 1839 Tanzimat Edict (Gülhane Hatt-ı Şerifi) and the 1856 Reform Edict, missionary organizations belonging to almost every denomination of Christianity diversified their activities in the fields of education and health and tried to spread to almost every region of the Empire. The most active of these missionary organizations were mostly American-based organizations aiming to spread Protestantism. Initially aiming to convert the Empire's Muslim and Jewish populations to Protestantism, the American missionaries were unsuccessful in this endeavor, and so they tried to target the Ottoman Empire's predominantly Eastern Christian nations, and then communities that the Ottoman Empire considered to be Sunni Muslims, such as the Nusayris, who were known as Heterodox. This article examines the beginning of American Protestant missionary activities among the Alawites, who lived mostly on the Mediterranean coastline of Greater Syria, which the

Ottomans called Bilad-ı Şam. In this process, answers will be sought to the questions of why American missionaries targeted this group, what kind of strategy they followed to evangelize this group, and why they failed to succeed within this group. On the other hand, the strategy pursued by the Ottoman administration to prevent the separation of the Alawites from the Ottoman Empire, both through missionary activities and the interventions of Western states, will be elaborated in detail.

Keywords: Syria, Alawites, Ottoman Empire, America, Protestantism, Missionary

Giriş

Batı ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri resmileştirmeye y6nelik ilk adımlar, 1535 yılında Sultan S6leyman'ın (1520-66) Fransa'ya kapit6lasyonlar vermesiyle atıldı ve bu kapit6lasyonlara g6re Fransızlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda 6nemli ticari ayrıcalıklar elde etti. 1580'de İngiltere'ye de resmi kapit6lasyonlar verildi ve Babıalı'ye İngiltere'nin ilk b6y6kelçisi atandı. Bu kapit6lasyonlar, yabancıların Osmanlı İmparatorluğu topraklarında kalmasını kolaylaştırmış ve hatta başkalarını hac veya ticaret için bu topraklardan geçmeye teşvik etmiřtir¹. Buna rağmen, bu yıllarda b6lgeden sadece birkaç Avrupalı geçmiştir; bunlar da çoğunlukla diplomatlar, t6ccarlar, Babıalı'de çalışan uzmanlar ya da meraklı gezginlerdir. Osmanlı İmparatorluğu zayıfladıkça, farklı b6lgelerdeki yabancı varlığı daha yoğun hale geldi ve ticaretten daha fazlasını içerdi. Batılı G6ler² 6kmekte olan İmparatorluktaki siyasi çıkarlarını ilerletmek istiyorlardı ve bunu yerel dini azınlıklarla ilişkilerini g6lendirerek ve nihayetinde onların koruyucusu haline gelerek dini alan 6zerinden yapmaya çalıştılar. 1774 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında imzalanan K66k Kaynarca Antlaşması, Ruslara, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Rum Ortodoks Hıristiyan milletin'in işlerine karışma hakkı veriyordu. Bu hak aynı zamanda Rusya'ya İmparatorluğun i meselelerine karışma fırsatı da veriyordu. Rusya'nın m6dahalesi, Batı'nın Yakın Doğu'ya ya da Levant'a aktif m6dahalesinin başlangıcıydı ki bu m6dahalenin sadece dini

¹ Zeine N. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism* (New York: Caravan Books, 1973), s.21.

² Başta İngiltere, Fransa ve Rusya.

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

alanda kalması gerekiyordu. Böylelikle bölgeyi yönetmek isteyen çeşitli Batılı devletlerin konsolosları, yerel dini azınlıklar tarafından talep edilmesi durumunda bölgedeki haidselere geniş çapta müdahale etmekte tereddüt etmediler.

Bölge, özellikle de Kutsal Topraklar, çeşitli misyonerlerin ilgisini çekmiş olsa da, bu yıllarda Levant diye isimlendirilen Yakın Doğu'daki misyonerlik faaliyetleri sınırlıydı. Bölgeye ilk Protestanlar on altıncı yüzyılda gelmiş ve Cizvitler on yedinci yüzyılın başlarında bölgede Lazarist misyonunu kurmuş olsa da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki misyonerlik faaliyetleri on dokuzuncu yüzyıla kadar zirveye ulaşmamıştır.

Bu çalışmanın amacı, Suriye'deki Amerikan Protestan misyonerlik faaliyetlerine, özellikle de yirminci yüzyıla kadar yerel halk ve Batılılar tarafından Nusayriler olarak bilinen Arap Alevileri arasındaki faaliyetlerine odaklanmaktır. Diğer misyonerler Suriye'nin her yerinde çalışmış olsalar da Nusayriler arasında sadece birkaç kişi çalışmış ve bunlar da çoğunlukla Amerikalı Protestan misyonerlerdi. Bu çalışma, Nusayriler arasındaki Protestan misyonerlik faaliyetlerinin amaçlarını, yöntemlerini ve sonuçlarını inceleyecektir. Ayrıca çalışmada Amerikalı misyonerlerin Nusayri bölgelerindeki varlıklarının ve çalışmalarının Osmanlı yetkilileri ve Osmanlı yönetici elitinin Nusayrilerle olan ilişkileri üstündeki etkisi ele alınacaktır.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar boyunca Fransız, İngiliz, Amerikan, Rus ve Prusyalı misyonerler Yakın Doğu'ya, özellikle de Kutsal Topraklar, Suriye ve Lübnan'a yoğun bir ilgi gösterdiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, ekonomik ve askeri durumunun kötüleşmesi bu misyonerlerin varlığını daha da yoğunlaştırdı. Hatta bazı misyonerler kendi ülkelerinin ajanları olarak kabul edilmiş ve çalışmalarının ve yerel halkla ilişkilerinin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun iç siyasi durumunu ve yerel halkın, özellikle de dini azınlıkların Osmanlılara ve Batılı güçlere karşı duygularını anlatan raporlar gönderdiler. On dokuzuncu yüzyılda bölgeye gelen misyonerler arasında Büyük Britanya, Almanya, İskoçya, İrlanda ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen Protestan misyonerler de vardı. American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) adlı misyoner kurul tarafından desteklenen Amerikalı Protestan misyonerler, ana amaçlarından biri "misyonerleri destekleyerek ve Kutsal Yazılar (Holy Scriptures)'ın bilgisini kullanarak Protestanlığı putperest

(ATAD)

topraklarda yaymak" olan kurul (ABCFM)'un "Yasa ve Yönetmelikleri (Laws and Regulations)" uyarınca Hıristiyanlığın Suriye'deki çalışma potansiyelini keşfeden ilk kişilerdi³.

Amerikalı misyonerler Kutsal Topraklara ilk olarak 1818/19 sonlarında "Filistin Misyonu (Palestine Mission)" adı verilen bir misyonla geldiler. Birkaç yıl sonra, yerel halka Protestan dinini öğretmek ve Müslümanları evanjelize etmek amacıyla "Suriye Misyonu" çalışmalarına başladı 1825 yılına gelindiğinde misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda biri Malta'da diğeri Beyrut'ta olmak üzere iki köklü istasyonu vardı. Yukarıda da belirtildiği gibi, misyonerler faaliyetlerine vaaz vererek ve broşür dağıtarak başladılar, ancak hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar arasında başarısız oldular. Protestan misyonerler vaaz verme tarzlarıyla yerli kilise ve mezhepleri kışkırtmış, bu da misyonerlerin asıl amacının kendi cemaat üyelerini Protestan yapmak olduğunu anlayan yerel dini liderlerin öfkesini uyandırdı⁴. Bu misyonerlere yönelik saldırılar, yerel kiliseleri kışkırtmayı bıraktıklarında azaldı. Misyonerler Müslümanlar arasında da başarısız oldular çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlar arasında Hıristiyan misyonerlik çalışmaları yasadışı idi. Isaac Bird ve George Whiting adlı Amerikalı iki Protestan misyoner tarafından kaleme alınan ortak bir mektuba göre bu hususta aşağıdaki ifade yer almıştı:

Arapça Kutsal Kitap stoğumuz, üzümlere söylüyoruz ki, elimizde satılmadan duruyor, geldiğimizden beri bunlara hiç talep olmadı. Birkaç kopyasını dağıttık; sadece gerçekten okumak isteyenlere vermeyi bir kural haline getirdik. Okumak için özel bir istek olmadığında, bu ülkede bol miktarda İncil dağıtmanın çok az yarar ve çok fazla zarar getirdiğine dair kanıtlarımız var⁵.

Bu nedenle misyonerler kendilerini yasal ve mümkün olanla sınırlandırmak zorundaydılar⁶. Beyrut'ta ilk Amerikan misyoner okulunun açıldığı 1820'li yılların ortalarından sonra, misyonerlerin yerel toplumla aralarındaki engelleri tam anlamıyla aşmaları mümkün hale geldi. Okullar açarak ve sübvansede ederek

³ R. Anderson, *Memorial Volume of the First Fifty Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Boston: The Board, 1863), s.77.

⁴ A.L. Tibawi, *American Interests in Syria 1800–1901* (Oxford: Clarendon Press, 1966), s.40.

⁵ K. Salibi and Y. Khoury, *The Missionary Herald: Reports from Ottoman Syria 1819–1870* (Amman: Royal Institute for Inter-Faith Studies, 1995), Vol.2, s.292.

⁶ A.L. Tibawi, *A Modern History of Syria Including Lebanon and Palestine* (New York: Macmillan, 1969), s.59.

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

Suriye'de gelecekteki Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin temellerini attılar⁷. Amerikalı misyonerler bu nedenle stratejilerini gözden geçirdiler ve yerli bir Suriye Protestanlığı yaratmanın bir yolu olarak çabalarını eğitim üzerinde yoğunlaştırmaya karar verdiler⁸. O dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda kamusal bir eğitim sistemi yoktu, ancak bazı cemaat veya mezhep okulları vardı⁹. Yerli Müslümanlar okuma yazmayı çoğunlukla Kur-an¹⁰ öğretilen Küttab'da öğrenebilirken, Hristiyanlar ve Yahudiler de kendi millet okullarına gidiyordu. Misyonerlerin eğitim faaliyetleri üzerine yazan James Barton'a göre, misyonerler okullar kurarak birkaç hedefe ulaşabileceklerini fark ettiler:

- İnsanlara, çocukları aracılığıyla bir yaklaşım sağlayın.
- Yerel asistanlara, öğretmenlere ve iş arkadaşlarına iş sağlayarak yerlilerle ilişkileri geliştirmek.
- Yerli halk, eğitim için can atarken ve yerel yönetim bunu onlara sağlamakta başarısız olurken, misyonerler bu görevi üstlenmeye hazır olacaktırlar¹¹.

Eğitim misyonları, Protestan misyonerler arasında bir moda haline geldi. Okullar, asıl amaçları olan dinlerini yani Protestanlığı yaymak olan misyonerler için bir araç olarak görülüyordu. Bu nedenle ilk misyoner okullarının müfredatı, çoğunlukla İncil'e dayalı okuma ve yazmadan oluşuyordu. Bu ücretsiz okullara devam eden çocuklar sadece Hristiyan çocuklar değildi; kutsal kitapların okunmasının yanı sıra duaları, ilmi halleri ve diğer Hristiyan dini eğitimlerini dinleyen Müslüman çocuklar da vardı. Misyonerler, bu çocukların okullarında öğrendikleri bazı şeylerin onları din değiştirmeye ikna edeceğini umuyorlardı. Bu okullarda görev yapan yerli öğretmenlerden bazıları bu yolla Protestanlığa geçmişti¹².

⁷ Tibawi, *American Interests in Syria*, s.30.

⁸ W.G. Antakly, *American Protestant Educational Missions: Their Influence on Syria and Arab Nationalism, 1820–1923* (Washington, DC: The American University, 1975), s.67.

⁹ Tibawi, *American Interests in Syria*, s.66.

¹⁰ Antakly, *American Protestant Educational Missions*, s.19–20, 60.

¹¹ J. L. Barton, *Education Missions* (New York: Student Volunteer Movement for Foreign Missions, 1913), s.9–12.

¹² R.H. Lindsay, *Nineteenth Century American Schools in the Levant: A Study of Purposes* (Ann Arbor, MI: University of Michigan, School of Education, 1965), s.92.

Hükümetleri tarafından desteklenen bazı misyonerler, ülkelerinin siyasi prestijini artırmayı ve geliştirmeyi görevlerinin bir parçası olarak görürken, Amerikan Protestan misyonunun amacı tamamen evanjelikti¹³. Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerinin çoğu bölgenin müjdelenmesi (Protestanlıkla tanıştırılması -Evangelizing) ve bir eğitim altyapısı kurulması üzerine yoğunlařtı¹⁴. Protestan misyonerler her şeyden önce din elçileriydi ve amaçları kendi dini doktrinlerini ve uygulamalarını insanlar arasında yerleştirmekti. Rahip Rufus Anderson'a göre, misyonlarının büyük amacının elbette insanları Tanrı'ya döndürmek olduğu; İncil'in vaaz edilmesinin bu amaca ulaşmak için ilahi olarak tayin edilmiş büyük bir araç olduğu; nerede ve ne zaman güvenilir bir dindarlık mesleği yapmaya hazır küçük yerli toplulukları varsa, bunların kilise olarak tanınacağı ve reform kiliselerinin yozlaşmış Doğu kiliselerinin hiçbirisiyle ilişkisi olmayacağı ve dağlarda var olan çeşitli mezheplerden ve belki de hepsinden insanları bir araya getirmesinin beklenebileceği konusunda anlaşmaya varıldı¹⁵. Anderson'a göre kurul (ABCFM) tarafından desteklenen okulların amacı genel seküler eğitimi yaymak değil, misyona vaiz ve öğretmen yetiřtirmekti¹⁶.

Kurul (ABCFM) tarafından Doğu'ya gönderilen misyonların amacı, ilk olarak yerel Hristiyanlar arasında İncil'in bilgisini ve ruhunu canlandırmak ve ikinci olarak da bu yolla Müslümanları etkilemekti¹⁷. Misyonerler, artık okullar aracılığıyla çocuklara ve arkadaşlarına yaklaşabileceklerine ve inançlarını yayma fırsatlarını çoğaltabileceklerine ikna oldular¹⁸. Bu nedenle ilk misyoner okulunun kuruluşundan itibaren ders kitapları kesinlikle dini bir tona sahipti¹⁹. Misyoner okullarının dili Arapça idi ve aynı zamanda Arap kültürü ve tarihine de vurgu yapıyorlardı²⁰. Aslında misyonerlerin kendileri de okullarının köy ve kasabalarda tutunmak için bir araç olarak kullanıldığını itiraf etmişlerdi. Suriye'de 50 yılı aşkın bir süre görev yapmış olan Amerikalı misyoner Rahip

¹³ Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, s.42.

¹⁴ F. Zachs, "From the Mission to the Missionary: The Bliss Family and the Syrian Protestant College (1866–1920)", *Die Welt des Islams*, Vol.45, No.2 (2005), s.258.

¹⁵ Anderson, *Memorial Volume*, s.355.

¹⁶ Tibawi, *American Interests in Syria*, s.96.

¹⁷ Salibi and Khoury, *The Missionary Herald*, Vol.3, s.160.

¹⁸ Lindsay, *Nineteenth Century American Schools*, s.98. 19. A.g.e., s.106, 108.

¹⁹ A.g.e., s.106, 108.

²⁰ Antakly, *American Protestant Educational Missions*, s.19–20.

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

Henry Jessup bir kitabında, bir köy halkının misyoneri sadece İncil vaizi olarak kabul etmediklerini, ancak misyoner tarafından kurulan bir okulu memnuniyetle kabul ettiklerini ve misyoneri her ziyaretinde bir hayırsever olarak karşıladıklarını belirtmekteydi²¹. Amerikan misyon okulları, çocukların sadece kendi mezhepleri tarafından kurulan okullara gitme geleneğini de değiştirdi²².

Yunan Bağımsızlık Savaşı (1827/28) misyonerler için bir gerileme oldu. Suriye'deki siyasi koşullar kötüleşince misyonerler Malta'ya gitti, okulları kapatıldı, çocuklar dağıldı ve öğretmenler görevden alındı. Amerikalı misyonerler konsolosluk korumasından yoksun oldukları için bölgeyi terk etmek zorunda kaldılar. 1820'lerde Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda bir konsolosu yoktu ve Amerikalı misyonerler büyük ölçüde İngiliz konsolosluk korumasına bağımlıydılar ve Osmanlı yetkilileri tarafından İngiliz milletinin üyeleri olarak biliniyorlardı²³. 1830'larda Amerikalıların İstanbul'da bir Amerikan elçiliği ve Beyrut'ta bir konsolosluğu olmasına rağmen, Amerikalı Protestan misyonerler büyük önem taşıyan konularda İngiliz diplomatik temsilcilerine güvenmeye devam ettiler²⁴. Rahip Jessup'a göre, "İngiltere Protestanlığın ve dini özgürlüğün büyük koruyucusu olarak öne çıkmıştır. Bir İngiliz konsolosunun sözü Osmanlı Paşalarını titretirdi ve zulme uğrayanlar daima yardım için İngiltere'ye bakarlardı"²⁵.

Osmanlı Yunan savaşı 1830'da sona erdiğinde misyonerler Suriye'ye dönmeye başladı ve okullarını yeniden açtılar²⁶. Kısa bir süre sonra, Kasım 1831'de, Mısır Genel Valisi Mehmed Ali, Suriye'yi işgal ve fethetti ve 1841 yılına kadar burada iktidarda kaldı. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'yi işgal yıllarında yabancı misyonerlik faaliyetleri, özellikle de faaliyetlerini büyük ölçüde kolaylaştırılmış bulan Amerikalı misyonerler, teşvik edildi²⁷. Büyük Suriye'de Mısırlılar tarafından benimsenen Batılı reformlar nedeniyle Protestan

²¹ H.H. Jessup, *The Women of the Arabs* (New York: Dodd and Mead, 1873), s.215.

²² Antakly, *American Protestant Educational Missions*, s.72.

²³ Tibawi, *American Interests in Syria*, s.19.

²⁴ A.g.e., s.270.

²⁵ H. Jessup, *Fifty Three Years in Syria* (New York: Fleming H. Revell Company, 1910), s.157, 164.

²⁶ Lindsay, *Nineteenth Century American Schools*, s.97.

²⁷ A. Taylor, 'The American Protestant Mission and the Awakening of Modern Syria, 1820-1870' (PhD thesis, Georgetown University, 1957), s.68. 1839'da eğitimin durumu hakkında bkz. J. Bowring, *Report on the Commercial Statistics of Syria* (London: William Clowes and Sons, 1840), s.104-10.

misyonerler bu reformlardan yararlanmış ve eğitim ağlarını genişletmeye çalışmışlardı²⁸. Osmanlının Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, ordusunu güçlendirmek için Mısır'da olduğu gibi toplu askere alma uygulamasını Suriye'de de başlattı; bu da uygun olan her Suriyeli Müslümanın, Mısır ordusuna alınması anlamına geliyordu. Bu durum yerel halk tarafından hoş karşılanmadı ve Osmanlılar döneminde bu tür önlemlere maruz kalmadıkları için ayaklanmalarla İbrahim Paşa'ya tepki gösterdiler. Büyük Suriye'nin farklı bölgelerinde patlak veren silahlı direniş, Mısır ordusu tarafından sert bir şekilde bastırıldı. Bazı Suriyeliler askere alınmamak için ülkeyi terk etmeyi ya da kendilerini sakatlamayı seçerken, diğerleri misyonerlere başvurarak Hıristiyanlığı kabul etmek istediklerini beyan etti, zira Hıristiyanlar muafiyet vergisi (Cizye) ödemeleri karşılığında askere alınmaktan muaf tutuluyordu. Amerikalı Protestan misyonerler, Dürzileri ve diğerlerini kiliselerine kabul etme talepleriyle dolup taşıyordu²⁹. Ancak bu, din değiştirenlere yardımcı olmadı; din değiştirmelerinin gerçek ya da sahte olduğuna bakılmaksızın Mısırlılar tarafından askere alındılar³⁰.

1841'de Batılı güçler Mehmed Ali'ye karşı savaşında Osmanlı İmparatorluğu'nu destekledi ve sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Suriye'yi geri kazandığı bir anlaşma yapıldı. Bu süreçte Osmanlıların birçok sorunla boğuştuğunu fark eden Batılı güçler, bu bölgede üstünlük sağlamak için birbirleriyle rekabet etmeye başladılar. Başlıca rakipler Rusya, İngiltere ve Fransa'ydı ve her biri Osmanlı İmparatorluğu içindeki nüfuzlarını genişletmek amacıyla, kendilerini desteklemeye ikna edebileceklerini düşündükleri farklı mezhepleri desteklediler³¹. Rusya, Rum Ortodoksları destekledi, İngiltere Dürzileri savundu ve Fransa Marunilerle dostluğunu güçlendirdi ve her üç taraf da din adına üstünlük sağlamaya çalıştı. Aslında Nusayriler (Aleviler), uzun süre olmasa da, herhangi bir hamisi olmayan tek büyük dini azınlıktı. Daha 1830'larda misyonerler, Nusayrilerin yaşadığı ve "Cebel-i Nusayriya Dağı" olarak bilinen bölgelerde seyahat etmeye başlamış ve burada yaşayan "tuhaf insanları" tanımak ve aralarında çalışma fırsatını araştırmışlardı. 1843 yılında Amerikan

²⁸ Antakly, *American Protestant Educational Missions*, s.76.

²⁹ W. Polk, *The Opening of South Lebanon, 1788-1840* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963), s.132.

³⁰ Tibawi, *American Interests in Syria*, s.77.

³¹ Taylor, "The American Protestant Mission", s.4.

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

Misyonu, Kudüs'ten ve tüm Filistin'den çekildi ve faaliyetlerini Lübnan ve Kuzey Suriye'de yoğunlaştırmaya karar verdi³².

Amerikalı misyonerler ise 1830'ların sonlarında ve 1850'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nu kasıp kavuran Batılılaşma ve reform döneminden yararlanarak Protestanlığı teşvik ettiler³³ ve 1850'de İngiliz büyükelçisinin güçlü desteğiyle Protestanlara ayrı bir millet statüsü verilmesini sağladılar. Ayrıca 1854'te bir kez daha Sultan, "diğer mezheplerden herhangi birinin [Protestanların] dini ilkelerine veya dünyevi işlerine müdahale edilmemesi gerektiğini; ancak inançlarına sadık kalmaya devam etmeleri konusunda güvende olmaları ve başlarına herhangi bir taciz veya sorun şeklinde bir şey gelmemesi gerektiğini" vurgulayan bir ferman yayınladı. Fermana göre, Osmanlılar Protestan olan herkese özgürlük, koruma ve hoşgörü tanıdı, ancak bu İslam'dan dönmeleri kapsamıyordu, çünkü yasalara göre bu ölümle cezalandırılıyordu³⁴. Theophilus Waldmeire'e göre, Müslümanların aksine, "İsmailiye ve Nusayriye'den Hıristiyanlığa geçenler Türk hükümeti tarafından ölüm cezasına çarptırılmadı"³⁵.

Protestan misyonerler Suriye'ye geldiklerinde sadece Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında değil, Dürziler ve Nusayriler/Ensariye (Aleviler) gibi diğer dini azınlıklar arasında da çalışmayı planlamışlardı. Nusayriler, "Cebel-i Nusayriye", yani Nusayriye Dağı adı verilen bir dağda izole bir şekilde yaşıyorlardı. Osmanlı döneminde (1516/17-1918) Nusayriler, 1888 yılına kadar Suriye Vilayetinin bir parçası olan ve bu tarihten sonra Beyrut Vilayetinin bir parçası haline gelen Trablusşam ve Lahikiyye (Lazkiye) olmak üzere başlıca iki sancak veya mutasarrıflıkta yaşıyorlardı³⁶.

Nusayriler, ezoterik bir Şii mezhebi olarak görülmekte ve Nusayriye teriminin dokuzuncu yüzyılda yaşamış Ebu Şuayb Muhammed ibn Nusayr el-Bekri el-

³² Jessup, *Fifty Three Years in Syria*, s.216.

³³ Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971), s.18.

³⁴ G.M. Wortabet, *Syria, and the Syrians: Turkey in the Dependencies* (London: James Madden, 1856), Vol.1, s.271-6.

³⁵ T. Waldmeire, *The Autobiography of Theophilus, Missionary: Being an Account of the Years' Life in Abyssinia, and Sixteen Years in Syria* (London: S.W. Partridge & Co., 1886), s.250.

³⁶ M.L. Gross, *Ottoman Rule in the Province of Damascus 1860-1909* (Washington, 1979), s.1-9.

Namiri'nin adından (nisbe) türetildiği, akademisyenler arasında kabul edilmektedir. Ebu Nusayr, on birinci Şii İmam Hasan el-Askeri'nin yaşadığı dönemde yaşamış ve Muhammed Peygamber'in kuzeni ve damadı olan Ali İbn Ebi Talib'in bir ilah olduğunu ve Peygamber'den üstün tutulması gerektiğini iddia etmiş bir kişiydi. Nusayriler, Teslisi çağrıştırın AMS (Ali, Muhammed ve Salman) kavramına inanırlardı. Ali, Tanrı olan el-ma'na'yı (anlamı) temsil eder. Muhammed, ma'nayı, Tanrı'yı örten ya da gizleyen el-ism (isim) ya da perdeyi temsil eder ve Peygamber'in sahabelerinden Selman el-Farisi³⁷, el-bab (kapı) olup isim aracılığıyla ma'naya açılır³⁸. Nusayrilere göre İbn Nusayr, on birinci Şii imam olan el-Hasan el-Askeri'nin babasıydı³⁹.

Nusayriler, ruh göçüne (ya da metempsychosis), yani ruhun bir insan bedeninden başka bir bedene geçtiğine inanırlar ve tehlike zamanlarında hayatlarını korumak için gerçek dinlerini gizlemelerine izin verildiğinde ve hatta buna mecbur bırakıldıklarında dini takiiyeye başvururlardı. Dini inançları konusunda çok gizlidirler ve Sünni, Şii ve Hristiyan bayramlarının bir kombinasyonu olan dini, kendi kabul törenleri ve çeşitli dini festivalleri vardır. Bu festivaller sırasında önemli Nusayri Azizlerinin birçok kutsal türbesini ziyaret ettiklerini de (ziyarat) belirtmek gerekir. Camileri yoktur; ekmek ve şarap kullandıkları dini törenlerini, daha ziyade özel evlerde gerçekteştirirler. Nusayriler, el-Kelbiye, el-Hayyatın, el-Matavira ve el-Hadadin adlarında dört kabile konfederasyonunda toplanmıştır. Nusayriler, ayrıca el-Őemsiye (Őamaliye), el-Kamariye (Kılaziye), el-Gaybiye ve el-Haydariye şeklinde dört dini mezhebe ayrılırlar⁴⁰. İlk iki mezhep ana mezheplerdir. Dokuzuncu yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar aşırı Şii (Gulat) olarak kabul edilen Nusayriler, yaşadıkları bölgede hüküm süren birbirini izleyen Sünni Müslüman devletler tarafından, zulüm ve baskı gördüklerini iddia etmiřlerdir⁴¹.

³⁷ S. al-Farisi, *Concise Encyclopedia of Islam* (Leiden: Brill Academic Publishers, 2001), s.500–501.

³⁸ M. Bar-Asher and A. Kofsky, *The Nusayri-'Alawi Religion* (Leiden: E.J. Brill, 2002).

³⁹ A.M. al-Hariri, *al-'Alawiyyun al-nusayriyyun: bahth fi al-'aqida wa-l-tarikh* (Beirut: Dar li-ajl al-ma'rifa, 1987), s.24.

⁴⁰ Bknz: R. Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairi's* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900); S.A. al-Adhani, *al-Bakura al-sulaymaniya fi kashf al-diyanah al-nusayriya* (Cairo: Dar al-Sahwa, 1990); F. Dupont, 'Me'moire sur les moeurs et les ceremonies religieuses des Nesserie's, connus en Europe sous le nom d'Ansari', *Journal Asiatique*, 1re serie, 5 (1824), s.129–139.

⁴¹ T.S. al-Din, *al-nusayriya; dirasa tahliliya* (n.s., 1983), s.113–58.

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

Bazı akademik çalışmalar, Nusayriliğin köklerinin Hıristiyanlıktan geldiğini iddia etmektedir. İddialarını desteklemek için Teslis kavramının kullanımına benzeyen AMS kavramını ve "ayın" olarak adlandırdıkları, şarap ve ekmek seremonisiyle Hıristiyan ayinine benzeyen dini törenlerine işaret etmektedirler. Ayrıca Nusayriler Noel, Azize Barbara Günü, Epifani gibi Hıristiyan bayramlarını da kutlamaktadır⁴². Bazı araştırmacılara göre tüm bunlar Nusayrilerin aslen Hıristiyan olduklarını göstermektedir⁴³.

1830'ların başında bölgeyi dolaşan Amerikalı misyonerler, kendilerine karşı son derece dostane davranan Nusayrilerle tanıştı. Bu misyonerler, Nusayrilerin talihsiz durumları ve onları "putperest" olarak adlandıran Osmanlılar tarafından kötü muamele görmeleri nedeniyle, onları kurtarmak için aralarında çalışmaları gerektiğini düşündüler. Protestan misyonerlerin "hiçbir müjdecî çaba gösterilmeyen sefil ve aşağılanmış insanlar [Nusayriler]" arasında çalışmasını öneren ilk kişi, misyonerlere hizmetlerini sunan ve karşılığında hiçbir ücret talep etmeyen bir Rum Suriyeliydi. Bu kişi, misyonerlerden az miktarda İncil aldı ve bunları Nusayrilere dağıttı, söylediğine göre Nusayriler de bunları almaktan mutluluk duydular⁴⁴.

İlk misyonerlerden bazıları bu insanlar arasında çalışma konusunda hevesliydi. Suriye'de görev yapan iki Amerikalı misyoner Isaac Bird ve George Whiting, Kurul (ABCFM)'a gönderdikleri ortak yazıda şu ifadelere yer verdiler:

Nusayriler, bazıları tarafından Dürzilerin bir ırkı olduğu (race of Druzes) söylene de, ancak onlardan daha cahil ve düzensiz olan bu topluluk, içlerindeki temsilcimizin bize temin ettiği bilgi üzerine, kendilerine tarafımızdan sağlanan birkaç İncil kopyasını büyük bir memnuniyetle okumaya başladıklarını öğrendik. Trablus'ta ya da Latikea'da [Lazkiye] bulunan Amerikan misyoner istasyonları, yalnızca Hıristiyanların yararı için değil, bu yarı putperest ulusa özel bir referans olarak da arzu edilir görünmektedir⁴⁵.

⁴² Al-Adhani, *al-Bakura*, s.44-61.

⁴³ H. Lammens, 'Les Nosaris furent-ils chretiens? A propos d'un livre recent', *Revue de l'Orient Chre'tien*, Vol.6 (1901), s.33-50.

⁴⁴ Salibi and Khoury, *The Missionary Herald*, Vol.2, s.292.

⁴⁵ A.g.e., Vol.2, s.316.

Isaac Bird'in bu tanımlaması sorgulanmalıdır çünkü Nusayriler, Suriyelilerin geri kalanından daha fazla, çoğunlukla okuma yazma bilmiyorlardı ve bu nedenle bildirildiği gibi "yaşam sözünü" yani İncil'i okuyamazlardı. Bu topluluk içinde sadece dini şeyhler okuyabilirdi. William Thomson da Kurul (ABCFM)'a benzer bir tavsiye mektubu yazmıştır. Thomson'a göre Müslümanlar, Dürziler ve Nusayriler arasında misyoner istasyonları açmalı ve böylece Tanrı'nın sözünü bu insanlar arasında yayabilmeliydiler⁴⁶. Thomson şunu vurgulamıştı: "Lazkiye'nin bir misyoner istasyonu olarak tavsiye edilmesinin başlıca nedeni, aralarında bir misyonun başlatılması gerektiğini uzun zamandır hissettikleri Nusayrilerin dağlık ülkesine yakınlığıdır. Daha sonra şöyle devam etti:

Nusayriler, bazı açılardan teki (kendine has, naif) bir halktır. Dürziler gibi Müslüman olduklarını iddia etseler de ne Müslüman ne de Hıristiyanlardır. Dini görüşleri derin bir sırdır. Ancak bilinen bir şey var; dinleri her ne olursa olsun, onlar üzerinde iyi bir etki yaratmıyor. Aslında paganizmden daha iyi değildir. Halkın cehaleti ve sefaleti çok büyüktür, bu nedenle Hıristiyan yardımseverliğinin uygun nesnelere sahiptir. Aralarındaki Evanjelik (Protestanlığı yayma) girişimlere ciddi bir muhalefet yapılacağını düşünmek için de hiçbir neden yoktur. Bu topluluk arasında misyonerler tarafından vaaz verilmesi, İncil ve broşür dağıtımı ve okulların açılması gibi tüm bu iyilik yapma araçlarının, eğer bunu yapacak adamlarımız olsaydı, aralarında hemen faaliyete geçirilebileceğine inanılıyor⁴⁷.

Thomson, Yönetim Kurulu'nu (ABCFM), Nusayriler arasında çalışmaya ikna etmek için şu açıklamayı yaptı:

Her insan dostu ve özellikle de her gerçek Hıristiyan, cehalet ve ahlaksızlık yüzünden böylesine batmış ve alçalmış bir halkın, sonunda kilisenin önünde hatırlanmasına sevinmez mi? Bilinen bir dinleri, okulları ya da kitapları olmayan, gördükleri her Hıristiyan tarafından yoğun bir şekilde nefret edilen ve Müslüman efendileri tarafından ayaklar altına alınan, kelimenin tam anlamıyla ruhlarıyla ilgilenen, hatta bedenlerine şefkat duyan hiç kimse olmayan, bu kadar fakir ve sefil, nefret edilen ve ezilen, cahil ve kötü niyetli bu insanlar, kilisenin kulağına ve kalbine yeryüzündeki herhangi bir insan kadar güçlü bir çağrı taşırlar⁴⁸.

⁴⁶ A.g.e., Vol.2, s.438.

⁴⁷ A.g.e., Vol.3, s.65.

⁴⁸ A.g.e., Vol.3, s.270.

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

Yine 1847'de Rahip George Whiting tarafından Kurul (ABCFM)'a gönderilen benzer bir talepte, Nusayri bölgelerinde bir istasyon açılmasına onay vermeleri isteniyor, dışlanmış ve ezilmiş, kitapsız, okulsuz ya da herhangi bir rehberliği olmayan bu en sefil, cahil ve terk edilmiş, en aşağılanmış ve muhtaç insanların 150.000 ya da 200.000'inin zaten misyonerleri kabul etmeye ve çocuklarını okula göndermeye istekli oldukları vurgulanıyordu. Whiting'e göre, "Nusayriler tarladaki hayvanlar gibi telef oluyorlar, ruhlarını düşünen ya da onlarla ilgilenen kimse yok ve Amerikan kilisesinin görevi onları düşündürmek ve oğullarından ve kızlarından bazılarını onlara kutsanmış müjdeyi (Protestanlığı) vaaz etmek ve onları İsa'nın ağılına toplamak için göndermektir"⁴⁹. Aynı yıl Swedeyah (Süveydiye) civarına yerleşen Dr. Yates ve eşi, tüm dini azınlıkların çocukları için bir okul açtı. İngiliz konsolosu Edward Barker'a göre, Amerikalı misyonerler, bu bölgede eski Rum Ortodokslar (ex-Greek Orthodox), eski Müslümanlar (ex-Muslims) ve eski Nusayrilerden (ex-Nusayris) oluşan bir Protestan topluluğu kurmayı başardılar⁵⁰.

1830'ların başında ve yine 1840'larda çok sayıda misyoner ABCFM'nin Nusayriler arasında çalışmasını tavsiye etmesine rağmen, o yıllarda Kurul (ABCFM), öncelikli görevinin yerel Hıristiyan toplumu arasında çalışmak olduğunu düşünüyordu:

Müslümanların ülkesinde ikamet edecek olsanız da, çalışmalarınız özellikle Doğu kiliselerinden birine yönlendirilecektir....Doğu kiliselerine yönelik misyonlarımızın amacı, ilk olarak onlar arasında İncil'in bilgisini ve ruhunu canlandırmak; ikinci olarak da bu yolla Müslümanlar üzerinde faaliyet göstermektir⁵¹.

Böylece misyonerler Nusayriler arasındaki faaliyetlerine ancak 1850'lerde, Suriye genelinde sağlam bir okul ağı geliştirdikten sonra başladılar. Amerikalı misyonerler okullar açmanın yanı sıra dispanserler ve hastaneler kurarak sağlık hizmetleri de sundular⁵². 1852 ve 1857 yıllarında Suriye'de bulunan Protestan

⁴⁹ A.g.e., Vol.4, s.6, 14, 19.

⁵⁰ E. Barker, *Syria and Egypt under the Last Five Sultans of Turkey* (New York: Arno Press, 1973 [1876]), Vol.2, s.283-4.

⁵¹ Salibi and Khoury, *The Missionary Herald*, Vol.3, s.160.

⁵² I. Ortaylı, 'Some Observations on American Schools in the Ottoman Empire', *Turkish Public Administration Annual* (1981), s.97.

misyonerler, Kurul (ABCFM)'dan Nusayrilerin yaşadığı bölgelerde misyoner merkezleri açmasını tekrar tekrar talep ettiler⁵³. Theophilus Waldmeire ayrıca Nusayriler arasında bir misyonerlik merkezi açılmasını da tavsiye etti; ona göre:

Eğer aralarında Moravyalılar tarafından yürütölenler gibi bir Protestan Misyonu kurulabilseydi, kısa sürede Hıristiyanlığın gerçek ilkelerini takdir etmeyi ve sevmeyi öğrenecekler ve kendileri de Hıristiyan olacaklardı; ancak şimdiye kadar, daha önce bahsedilen birkaç okul dışında, gerçekten dinsiz olan bu zavallı aldatılmış mezhepler için hiçbir şey yapılmadı⁵⁴.

Nusayriler arasında Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin yanı sıra hem İngiliz hem de Fransız misyonerler tarafından misyonerlik faaliyetleri başlatıldı. Protestan misyonerler gibi onlar da sağlık hizmetleri sunmuş ve hastaneler kurmuşlar, ancak daha çok 1860'lara kadar Osmanlı yetkilileri tarafından sadece Nusayri bölgelerinde değil, tüm İmparatorlukta ihmal edilen eğitim alanına odaklanmışlardı. Çeşitli misyonerler arasında Nusayriler arasında çalışma konusunda bir rekabet vardı. 1850'lerin başında Nusayrilerin yaşadığı bölgeyi gezen Anglikan misyoner Rahip Samuel Lyde, "1850'lerin başına kadar aralarında hiçbir Hıristiyan misyonerin çalışmadığı bu halkı [Nusayrileri] Protestanlık ile müjdeleme girişiminin cesaretlendirilmesi için büyük bir neden olacağını" tavsiye etmişti. Lyde'a göre, Amerikalı misyonerler uzun zamandır Misyon Kurulu (ABCFM)'na Nusayriler arasında bir misyon başlatmalarını tavsiye ediyorlardı, ancak henüz hiçbir misyon açılmamıştı. Lyde ise Anglikan Kilisesi'nin orada bir misyon açma görevini üstlenmesini tavsiye etti⁵⁵. Nusayri bölgesine yaptığı ilk ziyaret sırasında Lyde, orada bir okul açmaları halinde Nusayrilerin çocuklarını bu okula göndermeye istekli olup olmadıklarını öğrenmek için bazı Nusayri Mukadimler⁵⁶ ve şeyhlerini ziyaret etti. Lyde'a göre: "Müjde (İncil)'yi onların (Nusayrilerin) arasında açıkça vaaz etmek mümkün olmadığından, bir misyon başlatmanın tek yolu budur. Çocuklar aracılığıyla, onlara çok bağlı olan ebeveynlerine ulaşmak için bir yol açılacaktır"⁵⁷.

⁵³ Syrian Mission, 1847–1859, 6 June 1857.

⁵⁴ Waldmeire, *The Autobiography of Theophilus*, s.250.

⁵⁵ S. Lyde, *The Ansyreeh and Ismaeleeh: A Visit to the Secret Sects of Northern Syria* (London: Hurst and Blackett Publishers, 1853), s.281.

⁵⁶ Mukadim - Nusayri laik bir liderin unvanıdır.

⁵⁷ Lyde, *The Ansyreeh and Ismaeleeh*, s.294–5.

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

Lyde, 1850'lerin ortalarında Nusayri bölgesini ikinci kez ziyaret etti, birkaç yıl aralarında yaşadı ve Nusayri Şeyhleri ile daha yakın ilişkiler kurdu. Lyde, Nusayriler arasındaki çalışmaları hakkında hem Beyrut'taki⁵⁸ İngiliz Konsolosu'na hem de Londra'daki Anglikan Kilisesi'ne rapor verdi. Lyde, Nusayriler için bir okul açılması gerektiği görüşündeydi, çünkü ona göre: "Bir okul ve misyonun fizibilitesine ilişkin edindiğim genel izlenim son derece olumluydu - beklediğimden çok daha fazla". Hem okulun hem de misyonun birincil görevi Nusayrileri Protestanlık ile müjdelemek olacaktı⁵⁹. Lyde'a göre, Nusayrileri İngiliz Kilisesi'ne evanjelize (kazandırmanın) etmenin mümkün olduğuna inanmasına yol açan birkaç neden vardı. İlk olarak, Nusayriler de Müslüman halk gibi İngilizlerin yakında ülkenin (Osmanlı İmparatorluğu) kontrolünü ele geçireceğine inanıyordu ve Nusayriler, İngilizlere saygı ve umutla baktıkları için bunu özlemle bekliyorlardı. İkinci olarak, Kutsal Kitap'a saygılı davrandılar. Üçüncüsü, Nusayriler birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olduklarından, bir kısmına yapılacak bir müdahale bütünü etkileyecekti⁶⁰.

Lyde, Nusayrilerin güvenini kazanmış olsa da, Amerikalı misyonerler onlar arasında daha da başarılı olmuştu. Protestan misyonerler bu ihmal edilmiş bölgelerde okul açan tek kişilerdi ve bu okulların amacı, kendilerinin de belirttiği gibi, eğitim sistemleri aracılığıyla yerel halkı Protestanlığa kazandırmaktı:

Ortak okullar sistemi bize [misyonerlere] en iyi ve gelecek vaat eden gençleri ilahiyat okulumuz için seçme ve başka türlü bulunamayacak kadar ileri düzeyde bilgi sahibi olmalarını sağlama imkanı vermektedir. Misyonumuz söz konusu olduğunda, ortak okullara çok ihtiyaç duyulmaktadır ve hala yerine getirmeleri gereken çok önemli bir görevleri vardır. Bu durum, aralarında yakında bir misyon kurmayı umduğumuz Dürziler ve Nusayriler için özellikle geçerlidir. Çocukları Hıristiyan okullarına toplayabilirsek, tüm bu toplulukları İsa Mesih'in kilisesine toplama yolunda çok önemli bir adım atılmış olacaktır⁶¹.

⁵⁸ FO 78/1117, Antioch, Lyde to Moore, 5 April 1855; FO 78/1117, Mountains of Ladikeih, Lyde to Moore, 1 Sept. 1855.

⁵⁹ Lyde, *The Ansyreeh and Ismaeeleh*, s.295.

⁶⁰ A.g.e., s.303-6.

⁶¹ Salibi and Houry, *The Missionary Herald*, Vol.3, s.295-6.

Aralık 1854'te Büyük Suriye'yi ziyaret eden Protestanlığa geçmiş bir Ermeni olan Gregory Wartabet'e göre:

Bu tür okullar [Protestan okulları] Suriye'nin her yerinde kurulursa, özellikle de Şu anda bu okullar için çığlıklar ũlkenin ũzerinde bir kasırğa gibi eserken, bunların yetişmekte olan nesle sağlayacağı sonuçları kim tahmin edebilir ... mevcut durumda bu, bu toprakların nihai yenilenmesi için gũlũ bir yardımcı olacaktır ... tek bir din değiştiren yerine, başka tũrlũ Mũjde'yi duymayacak birçok kişiye ulaşılabileceği ve Kutsal Kitap'ın her ailede standart bir kitap olacağı unulmaktadır⁶².

Nusayriler bu okulların niyetinin Nusayri çocuklarını dinlerinden dũndũrmek olduğunu biliyorlardı, bu nedenle Nusayri Şeyhleri okulların kendi denetimleri altında olmasında ve "gençliğin ve gelişmemiş aklın bŕyle bir sapkınlığa yatkın hale getireceği çocuğu dininden dũndũrmek için hiçbir yol kullanılmamasında" ısrar ediyorlardı⁶³.

Wartabet ayrıca Şunu da belirtmişti:

Yirmi yıl ŕnce Protestan adı bir yan sŕzcũktũ, aşağılanırdı ve hatta cũzzamlı gibi dışlanırdı, ama Şimdi [1850'lerin ortalarında] artık ŕyle değil ve Doğu'daki hemen hemen tũm mezhepler tarafından daha iyi ve daha onurlu bir ışık altında gŕrũlũyor, her ne kadar duyularından farklı olsalar da⁶⁴.

Amerikalı misyonerler, Nusayriler arasındaki çalışmalarına 1857 yılında başladılar. Osmanlı yetkililerinden Nusayriler arasında okul açmak için kendilerine izin verilmesini istediler ve bu izinler verildi. Nusayriler için biri erkekler, diğeri kızlar için olmak ũzere iki okul açıldı. Amerikan okullarında eğitim ũcretsizdi; kitaplar da ũcretsiz olarak veriliyordu⁶⁵. Sonraki yıllarda Nusayri bŕlgesi de dâhil olmak ũzere Osmanlı İmparatorluğu'nun dŕrt bir yanında misyoner okulları açıldı. Misyonerlerin Suriye'nin yerli halkı arasındaki faaliyetleri ŕzellikle 1860'taki iç savaştan sonra yoğunlaştı. Misyonerler,

⁶² Wortabet, *Syria, and the Syrians*, Vol.1, s.206.

⁶³ F. Walpole, *The Ansayrii and the Assassins: With Travels in the Future East in 1850 to 1851 including a Visit to Nineveh* (London: Richard Bentley, 1851), Vol.3, s.141.

⁶⁴ *Syria, and the Syrians*, Vol.1, s.44.

⁶⁵ Y. al-Hakim, *Suriya w-al-'ahd al-'uthmany* (Beirut: al-Matba'ah al-Katholikiya, 1966), s.100.

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayrilere (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

Osmanlı'nın azınlıklara yönelik politikasına müdahale etmeye başladılar ve zamanla giderek daha etkili hale geldiler.

Büyük Suriye'deki misyonerlik çalışmalarının yoğunluğu Osmanlı yetkililerinin şüphelerini uyandırdı, Suriye eğitim sistemi üzerindeki yabancı kontrol tehdidini kavradılar, ancak Osmanlı İmparatorluğu hem mali hem de siyasi olarak çok zayıftı ve varlığını korumaya yardımcı olmak için Avrupalı Güçlerin, özellikle de İngiltere ve Fransa'nın insafına kalmıştı. O dönemde Osmanlı devlet okulları, Sünni Müslüman çocukların Kur'an okumayı öğrendikleri, dolayısıyla bölgelerinde cami bulunmadığı için Dürzi ve Nusayri çocuklarını dışlayan, camiye bitişik bir odadan (Küttab/Kur'an okulları) ibaretti.

1862/63'te Süleyman el-Adani adlı eski bir Nusayri, *el-Bakura el-süleymaniye fi keşf asrar el-diyarat el-nusayriye* adlı bir kitap yayınladı. Nusayriye'nin dini sırlarını ifşa eden kitabın giriş bölümünde el-Adhani, Nusayriye'den İslam'a, ardından çeşitli Hıristiyan mezheplerine ve Yahudiliğe geçişini ve nihayetinde koyu bir Protestan oluşunu anlatıyordu. Amerikalı misyoner Jessup'a göre, el-Adhani, Osmanlılar tarafından tutuklanmış, asker kaçağı olmakla suçlanmış ve hapse atılmıştı. Ancak Protestan misyonerlerin araya girerek bu kişinin Protestan olduğunu ve bu nedenle orduda hizmet etmekten muaf olduğunu belirtmelerinin ardından serbest bırakıldı⁶⁶. Haşim Osman⁶⁷ gibi bazı akademisyenler, el-Adhani isminin aslında bir Hıristiyan Protestan misyonerin takma adı olduğunu ve bu uydurma kitabı yerel halka ve özellikle Nusayrilere tüm inançları inceledikten sonra Protestanlığın doğru inanç olduğunu göstermek için yayınladıklarını iddia etmekteydi⁶⁸. Yerel halk arasında birkaç yıl boyunca çalışmalarına rağmen Protestan misyonerlerin insanları Hıristiyanlığa döndürme konusundaki başarıları sınırlı kaldı. Jessup'a göre: "*Şimdiye kadar Suriye'de din değiştirmeler münferit vakalarda gerçekleşti, orada burada bir birey Rab'bin (İsa'nın) tarafına geçti, ancak henüz genel bir din değiştirme görmedik. Yeniden canlanma tüm kalpleri ateşliyor ve yeryüzündeki cennetin tadını veriyor.*"⁶⁹. O yıl içinde (1860) Protestan misyonerler, Hamud adında Protestanlığı kendi dini olarak

⁶⁶ Jessup, *Fifty-Three Years in Syria*, s.255.

⁶⁷ H. 'Uthman, *al-'Alawiyyun bayna al-ustura wa-l-haqıqa* (Beirut: Muassasat al-Alami, 1994), s.119– 25.

⁶⁸ K.M. Firro, 'The 'Alawis in Modern Syria: From Nusayriya to Islam via 'Alawiya', *Der Islam*, Vol. 82 (2005), s.5–6; Salibi and Houry, *The Missionary Herald*, Vol.5, s.59–61.

⁶⁹ Jessup, *Fifty-Three Years in Syria*, s.275.

kabul etmiş ilk Nusayrilerini vaftiz ettiler. İkinci din değiştiren de 1864'te vaftiz edildi ve 1865'te Protestanlığa geçen ilk Nusayri kadın vaftiz edildi. Jessup, 1866 yılında Hristiyanlar ve Nusayriler arasındaki yoğun çalışmalar sonucunda Safita köyünden (Hristiyan, Müslüman ve Nusayrilerin yaşadığı Kuzey Suriye) 300 Rum ve Nusayrinin kendilerini Protestan ilan ettiğini, ancak sadece bir düzinesinin sonuna kadar direndiğini belirtmekteydi⁷⁰. Böylece misyonerler, başta Nusayriler olmak üzere yerel azınlıklar arasındaki çalışmalarını yoğunlaştırmaya karar verdiler. 1868'de Amerikalı misyoner George E. Post, Trablus'ta, Nusayri nüfusun yoğun olduğu bölgelerde onları aydınlatmak ve "İslam'ın tüm ilkelerine daha az bağlı olanlar arasında İslam'ın temelini yıkmak" için çalışmanın önemini bir kez daha gösterdi⁷¹. 1869 yılında Protestan misyonerler Nusayri kadınlar arasında da çalışmaya başladı. O yıl Bayan Crawford, Lazkiye'de kızlar için yatılı bir okul açtı. Bu okul, sonunda Protestanlığa geçmeyi seçen onlarca Nusayri kız öğrenciyi kaydettirdi⁷².

1873 yılına gelindiğinde Amerikan okullarındaki öğretmenlerin çoğu Protestan'dı ve bu okullarda müfredatın bir parçası olan dini kitaplar okunuyordu⁷³. Yıllardır Batılı Güçlerin ve farklı misyonerlerin İmparatorluk genelinde artan nüfuzunu izleyen Osmanlılar, bir yandan Müslümanları Hristiyanlığa kaptırmaktan, diğer yandan da bunun azınlıkları kendilerine karşı isyana teşvik etmesinden korkuyordu. Böylece Osmanlı yetkilileri, özellikle misyonerlerin, eğitim alanındaki artan yabancı etkisiyle mücadele etmek için bazı ciddi önlemler almaya başladı. 1858 gibi erken bir tarihte, tüm gayrimüslim okullarının ruhsata tabi tutulduğu ve faaliyetlerine ancak Maarif Nezareti'nin yönetmeliklerine uygun olmaları halinde izin verildiği bir eğitim kanunu çıkarıldı. Ancak, bu yasa uygulanmamıřtı⁷⁴. 1869 yılında, Amerikan okullarının faaliyete geçmesinden 40 yıl sonra, Osmanlı hükümeti Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ni yayınladı. Bu hükümet düzenlemesinin ardındaki temel hedef, yine eğitim sistemi üzerindeki yabancı kontrolünü, özellikle de misyonerlerin kontrolünü azaltmaktı. 1869'da çıkarılmasına rağmen, Maarif-i Umumiye

⁷⁰ A.g.e., s.351.

⁷¹ Salibi and Houry, *The Missionary Herald*, Vol.5, s.182.

⁷² Jessup, *The Women of the Arabs*, s.41-2.

⁷³ Lindsay, *Nineteenth Century American Schools*, s.108-10.

⁷⁴ S. Deringil, *The Well Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909* (London: I.B. Tauris, 1998), s.105.

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

Nizamnamesi de 1880 sonrasına kadar uygulanmamıştı. Suriye'de eğitim kanunlarının uygulanmaya başlamasından kısa bir süre sonra Osmanlı Sultanı, bir Müslüman'ın bulunduğu yerde bir devlet okulu veya özel Müslüman okulu varsa çocuğunu yabancı bir okula göndermesini yasadışı ilan eden emirler yayınladı⁷⁵.

Osmanlılar, Suriye'deki eğitim sistemini kontrol etmek için öncelikle orada bir eğitim sistemi inşa etmek zorundaydı. Bu durum, artık iflas etmiş, zayıf ve tamamen dış yardıma bağımlı olan Osmanlı İmparatorluğu için çok büyük bir görevdi. Osmanlıların kendi eğitim sistemlerini kurabilmeleri için yerel eğitim idaresi ve teftişi kurmaları, eğitimli eğitimciler ve en önemlisi de paraya ihtiyaçları vardı. İmparatorluk çapında okullar inşa etme görevi, Osmanlıların elde edemeyeceği muazzam kaynaklar gerektiriyordu; mali kriz nedeniyle eğitim masraflarını karşılayamadılar ve kendi okullarından çok daha ileride olan yabancı okullarla rekabet edemediler. Bu nedenle, misyoner okullarının olumsuz etkilerini azaltmak için yabancı okullara karşı bazı sert önlemler aldılar. Bazı yabancı misyoner okullarının kapatılması için fermanlar çıkarılmasına rağmen, misyonerlerin yabancı konsoloslar arasındaki nüfuzu, bu okulların yeniden açılmasına yardımcı oldu ve böylece bu okullarla ilgili ferman ihlal edildi⁷⁶.

Osmanlıların, İmparatorluktaki misyonerlik faaliyetlerine düşmanca tepki göstermesinin ana nedenlerinden biri, misyonerlerin Müslümanlar ya da Dürziler ve Nusayriler gibi Sünni olmayan Müslümanlar olarak kabul edilen ancak Osmanlılar tarafından şu ya da bu şekilde Müslüman olarak görülen azınlıklar arasındaki çalışmalarıydı. Misyonerler, Müslümanlar arasında misyonerlik faaliyetlerini yasaklayan yönetmeliği göz ardı ederek ulaşabildikleri her yerde çalıştılar. Bazı Müslümanlar Protestanlığa geçmeyi, Gülhane Kararnamesi'nin bir parçası olarak 1839'dan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm Müslüman vatandaşları için zorunlu olan zorunlu askerlikten kaçınmak için bir araç olarak kullandılar. İlk uygulandığında, zorunlu askerlik yasası, Suriye'nin farklı bölgelerinde, özellikle de Nusayriler arasında huzursuzluğa neden oldu ve bu nedenle uygulanması 1850'lerin başına ertelendi. Osmanlı hükümeti Nusayrileri her askere almaya çalıştığında, Nusayriler bunu

⁷⁵ Tibawi, *American Interests in Syria*, s.288.

⁷⁶ Ortaylı, 'Some Observations', s.95

reddettiklerini açıkladılar ve isyan ilan edildi. Bu nedenle Osmanlılar Nusayrileri bastırmak ve asker toplamak için askeri güç kullanmak zorunda kaldı. Daha önce de belirtildiği gibi, Nusayrilerin bir kısmı askere alınmamak için Protestanlığa geçmiştir. Protestan olmak onlara (Nusayrilere) bir dizi avantaj sağladı. Her şeyden önce, Hristiyanlar olarak askerlik yapma yükümlülüğünden muaftılar ve sadece muafiyet vergisi (Bedel-i Askeriye) ödemek zorundaydılar⁷⁷. İkinci olarak, Hristiyanlar olarak (Protestan olduktan sonra) yabancı korumasından yararlandılar. Misyonerler ise Osmanlılar tarafından zulme uğrayan ya da kötü muamele gören tüm din değiştirenlerin yardımına koşmuşlardı.

Bölgedeki nüfuzlarını genişletmek için misyonerler, okullar açmaya devam ettiler ve bu sayede Nusayriler arasında büyük bir nüfuza sahip oldular. Jessup'a göre, Halep'te misyonerlik yapan Rahip R.J. Dodds, Nusayriler arasında kendini evinde hissetmişti. Hama Valisi Kamil Paşa, yanında 100 asker olmadan dağlarda seyahat edemezken, o köyden köye bir eşek üzerinde tek başına gider ve herkes tarafından karşılanırdı. Bu durum valiyi rahatsız etti ve İstanbul'a bir mektup yazarak Nusayriler üzerinde yeni bir yönetim sistemi denemek ve onları yabancılaştırmak yerine kazanmak için izin istedi. Cevap olarak, eskiden olduğu gibi onları ezmek ve vergilendirmek için yeni emirler aldı⁷⁸.

Suriye Valisi Suphi Paşa (Ekim 1871-Şubat 1873), Aralık 1872'de Sultan'a gönderdiği bir mektupta, vilayetindeki yabancı okulların çoğaldığını ve özellikle Dürziler ve Nusayriler gibi azınlıklar arasındaki yaygın misyonerlik faaliyetlerini anlatır. Vali'ye göre, misyoner okullarındaki öğretmenler Protestanlığı teşvik etmiş ve bazı öğrencilerini din değiştirmeye ikna etmeyi başarmışlardı. Misyonerler tarafından Kırdaha yakınlarındaki Nusayri köyü Bhamra'da açılan Protestan okullarından birinde, misyonerler okula devam eden birkaç öğrenciyi din değiştirmeye ikna etmişlerdi. Vali, durumun böyle devam etmesi halinde yerel halkın çoğunun çok geçmeden Protestan olacağı uyarısında bulundu. Valiye göre, Trablus sancağında çoğunlukla, onlar gibi davranmasalar da Müslüman olarak kabul edilen Nusayriler yaşıyordu ve bu nedenle Protestan misyonerlerin onları din değiştirmeye ikna etmesi kolay oldu. Vali, hükümetin Nusayrilere İslam'ı öğretmek üzere bu bölgeye Müslüman öğretmenler

⁷⁷ R.H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963), s.45.

⁷⁸ Jessup, *Fifty Three Years in Syria*, s.379.

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

göndermesi ve Nusayriler ile Dürzilerin yaşadığı her köy ve kasabada devlet okulları açması gerektiği sonucuna vardı⁷⁹.

Amerikalı misyonerler o zamana kadar birkaç yıldır Nusayriler arasında çalışıyor olmalarına rağmen, Nusayrileri kurtarmak için aralarında misyonerlik faaliyetini sürdürmelerini meşrulaştırmanın bir aracı olarak Nusayrilerden olumsuz söz etmeye devam ettiler. Jessup, 1873 yılında *The Women of the Arabs* (Arap Kadınları) adlı kitabında Nusayrileri şu şekilde tanımlamıştı:

*Lübnan Dağı'nın kuzeyinde, Antakya'dan Trablus'a ve batıda Akdeniz'den doğuda Humus'a kadar uzanan alçak dağ silsilesi boyunca, sayıları 20.000'i bulan ve tarihlerinde ilk kez misyonerlerin ilgi alanına giren Nusayriler adında garip, vahşi ve kana susamış bir ırk yaşamaktadır*⁸⁰.

Osmanlılar ise Nusayriler arasında artan Protestan faaliyetlerinden endişe duyuyor ve onları Hıristiyanlıktan uzaklaştırıp Sünni İslam'a kazanmaya karar veriyordu. Böylece aynı yıl (1873) Lazkiye kaymakamı, Amerikan konsolos yardımcısına bir mektup göndererek beş yıl önce (1868) Nusayri köyü Behluliy'e'de kurdukları Amerikan misyoner okulunu kapatmasını talep etti. Kaymakam, köylerinde bir Hıristiyan okulunun varlığından memnun olmayan Nusayri köyü sakinlerinin talepleri doğrultusunda hareket ettiğini iddia etti ve misyonerlerin açılmadan önce Sultan'ın onayını almadıkları için okulun yasadışı olduğunu ekledi. Okulda çalışan Amerikalı misyonerler, Nusayrilerin hükümetten bölgelerindeki tüm Amerikan misyoner okullarının kapatılmasını istediklerini öğrendiklerinde şaşkınlık içinde kaldılar. Nusayrilerin Osmanlı yöneticileri tarafından okullarının kapatılmasını talep etmeye zorlandıklarından emin olan Protestan misyonerler, İngiliz diplomatlardan yardım isteyerek okullarının kapatılmasını önlediler⁸¹.

Mart 1873'te Suriye Valisi Halet Paşa (Şubat 1873-Eylül 1874), Sultan'a kendi Vilayetinde devlet okulu olmadığından, bu nedenle yerel halkın çocuklarını yabancı ve misyoner okullarına gönderdiğinden şikayet etti ve bunun kötü sonuçlar doğurabileceğini söyledi. Vali, devlet okullarının açılması için Sultan'a

⁷⁹ BOA A MKT MHM No.450-53, 29 Şevval, 1289 (30 Dec. 1872).

⁸⁰ Jessup, *The Women of the Arabs*, s.35.

⁸¹ FO 78/2282, Lattaquie, Vitali to Eldridge, 26 May 1873.

yalvardı⁸². Aynı yılın ilerleyen günlerinde, Amerikalı misyonerlere karşı düşmanca bir eylem olarak, Amerikan misyoner okulunda çalışan üç din değiştirmiş Nusayri tutuklandı ve askere alındı. Üçü de Protestan misyoner okulunda öğrenciyken Protestanlığa geçmeye karar veren ve daha sonra misyoner okullarında öğretmen olarak istihdam edilen eski Nusayrilerdi. Üçü de Hıristiyan olarak kayıtlı olmalarına ve cizye vergisini⁸³ ödemelerine rağmen Osmanlılar tarafından tutuklandılar ve dönme (Defector) olarak kabul edildiler. Üçü de Nusayri değil Protestan Hıristiyan oldukları için Osmanlı yetkililerine kendilerini serbest bırakmaları için yalvardılar, ancak Osmanlılar onlara inanmayı reddederek bu üç kişinin askere alınmamak için her şeyi yapabileceklerini iddia ettiler. Hapisteyken çaresiz kalan eski Nusayriler Amerikalı misyonerlere başvurarak onlardan yardım istediler⁸⁴. Misyonerler de İngiliz ve Amerikan konsoloslarından yardım istediler⁸⁵. İngiliz konsolosu Eldridge, Suriye Valisi Halet Paşa ile görüştüğünde, Halet Paşa ona her Nusayri'yi din değiştirmekten muaf tuttıkları takdirde yakında tüm Nusayrilerin din değiştirdiklerini ilan edeceklerini söyledi. Halet Paşa'ya göre:

*Nusayriler, putperest olmalarına rağmen, şimdiye kadar orduya uygun sayıda asker vermek zorunda kalmışlardır ve içlerinden Hıristiyanlığı kabul edenlerin askerlik hizmetinden muaf tutulacağı kabul edilirse, tüm kabile kısa sürede Hıristiyanlık inancını benimseyecektir*⁸⁶.

Ancak konsolos, bu üç kişinin gerçekten Hıristiyan olduklarına ve askere alınmamak için böyle bir iddiada bulunmadıklarına ikna olduğunu söyledi⁸⁷. Sonunda, aylarca hapiste kaldıktan sonra, Amerikalı misyonerlerin ve İngiliz konsolosunun çabaları sayesinde din değiştiren üç Nusayri serbest bırakıldı.

Yıllar geçtikçe Osmanlı'nın Amerikan misyonerlik faaliyetlerine karşı aldığı önlemler yoğunlaştı. İstanbul'daki Osmanlı yetkilileri tüm Protestan okullarının kapatılması yönünde bir kararname yayınladı⁸⁸. Lazkiye'nin doğu ve güneydoğusundaki Nusayriye Dağı'nda 20 yılı aşkın bir süredir faaliyet gösteren

⁸² BOA A MKT MHM No.450-53, 29 Şevval, 1289 (30 Dec. 1872).

⁸³ FO 78/2282, Aleih, Eldridge to Elliot, No.57, 19 Sept. 1873.

⁸⁴ FO 78/2282, Damas, By Selim Mashaka, 26 Sept. 1873.

⁸⁵ FO 78/2282, Damascus, Green to Eldridge, 9 Nov. 1873.

⁸⁶ FO 78/2282, Damascus, Green to Eldridge, 12 Oct. 1873.

⁸⁷ FO 78/2282, Beyrout, Eldridge to British Ambassador at Constantinople, 27 Oct. 1873.

⁸⁸ Jessup, *Fifty Three Years in Syria*, s.436.

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

Amerikan Reform Presbiteryen misyonuna ait 25 okul zorla kapatıldı ve Nusayrilerin çocuklarının bu okullara gitmesi yasaklandı⁸⁹. Jessup'a göre:

Türkler, pagan Nusayriye'ye tüm Hıristiyan ışığının kapılarını kapatmış ve onları Müslüman yapmaya karar vermiş olsalar da, İslam'dan nefret ediyor ve lanetliyorlardı ve çocuklarının Hıristiyan okullarında yeniden eğitilebileceği gün için dua ediyorlardı ... Lazkiye yakınlarındaki zulüm acımasız ve şiddetliydi. Türk askerleri Amerikan okul binasının kapılarını kırdı, öğretmenin karısına hakaret etti, kıyafetlerini ve mücevherlerini yırttı, tüm Hıristiyan gençleri tutukladı, bağladı ve esir aldı⁹⁰.

Misyonerler, Babıalı'deki Protestan elçilerin ve Londra'daki Evanjelik İttifak'ın müdahalesini talep ettiler. Amerikan okullarına yönelik düşmanlık patlamasına rağmen bu okullar yeniden açıldı⁹¹.

1870'lerin sonuna kadar ve 1869'da halk eğitimi kanunu çıkarılmış olmasına rağmen, on yıl sonra Suriye'de sadece birkaç devlet okulu açıldı ve Nusayri bölgelerinde neredeyse hiç yoktu. Hükümet, yerel halkın okul talebini hâlâ karşılayamamıştı. Suriye'nin birbirini izleyen valileri, öncelikli hedefleri mevcut yabancı okulların, özellikle de misyonerlerin Nusayriler gibi dini azınlıklar arasında inşa ettiklerinin yerine geçecek olan devlet okullarının inşa edilmesini talep ederken, devam eden mali kriz Osmanlıların bunu yapmasını engelledi⁹².

Nusayriler ise Vali Halet Paşa'ya dilekçeler göndererek köylerinde devlet okulları açılmasını istediler. Bu okulları destekleyecek paranın, o bölgelerde yaşayanların Osmanlı'ya ödediği vergilerden ve zengin Nusayrilerin verdiği katkılardan gelmesi gerekiyordu. Osmanlılar ise okulların vergilerden değil, tamamen bağışlardan finanse edilmesini tercih ettiler ve karşılığında bu okullara katkıda bulunanların isimlerinin verilmesini önerdiler⁹³. Ancak görünen o ki hiçbir şey değişmedi ve bölgede ne devlet okulu ne de başka bir okul inşa edildi.

⁸⁹ A.g.e., s.373. 1870 yılında ABCFM, Presbiteryen Kilisesi Yabancı Misyonlar Kurulu (BFMPC) lehine emekliye ayrıldı ve Suriye'deki misyon, mülkleri, personeli ve her şeyiyle ilkinin kontrolünden diğerine geçti. Bkz. Tibawi, *American Interests in Syria*, s.191.

⁹⁰ Jessup, *Fifty-Three Years in Syria*, s.436.

⁹¹ A.g.e., s.436.

⁹² BOA S,D MIT No.2271/49, 16 Şaban 1295 (15 Aug. 1878).

⁹³ BOA A MKT MHM No.475/44, 24 Zilhicce 1290 (12 Feb. 1874), 27 Muharrem 1290 (15 March 1874).

Bir sonraki Suriye Valisi Ahmed Cevdet Paşa (Mart 1878-Ağustos 1878) da Nusayriye bölgesinde harekete geçmesi için Sultan'a ricada bulundu. Sultan'dan orada devlet okulları inşa etmesini istedi, ona göre bu okullar halkı Osmanlılara yaklaştıracak ve misyonerlerden uzaklaştıracaktı, ama boşuna⁹⁴. 1879'da Mithat Paşa (Kasım 1878-Ağustos 1880) Suriye Valiliğine atandığında, o da Sadrazam Said Paşa'ya Amerikan misyonerlerinin okulları aracılığıyla Nusayriler arasında artan nüfuzundan şikâyet etti⁹⁵. Suriye'nin Müslüman ileri gelenlerinin ve dini liderlerinin farklı misyoner okullarının Suriye'de yayılmasına düşmanca baktıklarını fark eden Mithat Paşa, onlara "kendi okullarını açmayı tercih etmedikleri takdirde yabancıların bunu yapmasından şikayetçi olamayacaklarını" söyledi⁹⁶. Böylece Mithat Paşa inisiyatif aldı; yerel eşrafı, Osmanlı çıkarlarına uygun olarak yerel öğrencilere hizmet vermesi gereken okulların inşası ve bakımı için para katkısında bulunmaya teşvik etti⁹⁷. Suriye valisi olarak görev yaptığı iki yıl boyunca 30'un üzerinde devlet okulu açıldı. Mithat Paşa, Suriye'nin önceki valileri gibi, Sultan'a bölgede artan Batı nüfuzundan ve Nusayri bölgesinde kurulan Amerikan okullarından şikâyet etti; ona göre bu okullar, tıpkı İngilizlerin Dürziler ve Fransızların Lübnanlılar arasında yaptığı gibi, Amerikan nüfuzunu kendi aralarında yaygınlaştırmanın bir yolu⁹⁸.

Mithat Paşa'nın görevinden alınmasının ardından yerine Hamdi Paşa (Ağustos 1880-Ağustos 1885) Suriye Valisi olarak atandı. Vali, Suriye'ye vardıda Lazkiye Mutasarrıfı'ndan, bölgesinde artan Amerikan nüfuzundan şikâyet eden bir mektup aldı. Mutasarrıfa göre, yabancı konsoloslar ve özellikle Amerikan konsolosu çalışmalarına müdahale etmiş ve Nusayrileri yerel hükümete karşı eylemlerinde cesaretlendirmişti. Mutasarrıf, konsolosların eylemlerinin ardında dini bir amaç olduğunu ve Amerikalıların Nusayri bölgelerinde devlet okulu olmamasından yararlanarak Nusayri çocukları için Amerikan okulları açtıklarını ve böylece onları din değiştirmeye ikna ettiklerini iddia etti. Mutasarrıf, yeni Valiye Nusayri bölgelerinde devlet okulları inşa etmesini tavsiye ederek,

⁹⁴ BOA S,D MIT No.2271/49, 16 şaban 1295 (15 Aug. 1878).

⁹⁵ A.H. Midhat Bey, *The Life of Midhat Pasha* (New York: Arno Press, 1973), s.181.

⁹⁶ S. Shamir, "The Modernization of Syria: Problems and Solutions in the Early Period of Abdulhamid'in William R. Polk and Richard L. Chambers (eds.), *Beginnings of Modernization in the Middle East* (Chicago: University of Chicago Press, 1968), s.376.

⁹⁷ Gross, *Ottoman Rule*, s.273.

⁹⁸ Midhat, *The Life of Midhat Pasha*, s.181.

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

Nusayriler arasında eğitimin ihmal edilmesinin, gençleri kendi çıkarları ve amaçları doğrultusunda eğiten yabancı eğitim kurumlarını teşvik ettiğini belirtti⁹⁹.

Osmanlılar okullar inşa etse de Müslüman aileler çocuklarını misyoner okullarına göndermeyi tercih ediyordu. Bunun ilk nedeni, bu okulların Osmanlı yönetimine kayıt yaptırmayı gerektirmemesiydi. Bölge halkı, çocukları devlet okullarına kaydedildiğinde isimlerinin yoklamalara gireceğinden ve böylece gelecekte askerlik hizmeti için çağrılacaklarından korkuyordu. Misyoner okullarının tercih edilmesinin ikinci nedeni, devlet ilkokullarının geleneksel olarak dini alan içinde görülmesi ve dindar vakıflar tarafından kontrol edilmesine karşın, misyoner okullarında çok disiplinli eğitim verilmesiydi¹⁰⁰.

1880'ler ve 1890'larda yabancı ve misyoner okullarının sayısının artması, Osmanlı yöneticilerini devletlerinin geleceği için endişelendirdi¹⁰¹. Misyoner okullarını durdurmak için Osmanlılar, 1878 Berlin Antlaşması'nın 62. maddesini uygulamakla tehdit ettiler; bu madde Müslümanların din değiştirmelerini önlemek için uygun görecekları her türlü önlemi alma hakkını veriyordu ve Nusayriler, Müslüman sayıldıkları için bu madde onlar için de geçerliydi. Osmanlılar, Amerikan misyoner okullarının ana hedefinin öğrencileri ve ailelerini din değiştirmeye ikna etmek olduğu için 62. Maddeyi uygulama hakkına sahip olduklarını iddia etmişti. Misyonerler, kendi adlarına, Osmanlı topraklarında din değiştirmenin yasal dayanağının, tüm Osmanlı tebaasının istediği dini seçme özgürlüğünü garanti altına alan İmparatorluğun 1839 Gülhane ve 1856 tarihli Islahat Fermanlarından kaynaklandığını iddia ettiler¹⁰².

İç istikrarsızlık döneminden sonra tahta çıkan Sultan Abdülhamid (1876-1909), bu okulların artan etkisinin ve tehlikesinin farkındaydı ve şu uyarıda bulundu: "Özel okullar milletimiz için büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Affedilmez bir dikkatsizlikle, her türlü milletten temsilcinin her yerde okul inşa etmesine izin

⁹⁹ BOA Y PRK UM, No.2-4, 8 Şevval 1297 (13 Sept. 1880).

¹⁰⁰ E.L. Rogan, *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s.131.

¹⁰¹ B.C. Fortna, *Imperial Classrooms, Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2002), s.50.

¹⁰² Deringil, *The Well Protected Domains*, s.115.

verdik. Ne kadar tehlikeli oldukları sık sık gösterilmiştir.”¹⁰³. Sultan Abdülhamid böylece Nusayriler arasında Hıristiyan misyonerlerin etkilerini en aza indirmek için özel eğitim politikalarının benimsenmesi talimatını verdi. 1880’ler ve 1890’lar boyunca İstanbul, ruhsatsız yabancı okulların çoğalmasını önlemek için vilayetlere verdiği emirleri sürekli yeniledi. Suriye’deki yabancı kontrolünü azaltmak için önlemler alındı. 1882 yılının başlarında Suriye’deki yabancıların hareketlerini kontrol etmek amacıyla seyahat kısıtlamaları getirildi¹⁰⁴. Yabancı ve misyoner okullara karşı yapılan tüm eylemler, onların yerel halk, özellikle de Nusayriler arasındaki çalışmalarını sürdürmelerine engel olmadı. Yerel al-Muktataf dergisinde 1883 yılında yayınlanan bir makaleye göre, Lazkiye bölgesindeki 400 Nusayri köyünün 50.000 nüfusu vardı ve 18 Amerikan okuluna 400 Nusayri öğrenci devam ediyordu¹⁰⁵. Trablus’un “Akkar, el-Husn ve Safita” adlı Nusayri köylerinde devlet okulu yoktu ve bu bölgelerdeki tek okul Amerikan okullarıydı¹⁰⁶.

1884/45’te Suriye’deki yerel makamlar bazı özel okullara 129¹⁰⁷. Maddeyi uygulayacaklarına dair tebligatlar göndermiş ve gerekli izinlere sahip olmayan her okulun kapatılabileceğini bildirmişti. Trablus’un kuzeybatısında Müslümanların ve Nusayrilerin yaşadığı Husn bölgesindeki dört okul kapatıldı. Osmanlı tedbirleri, başta Trans-Ürdün, Havran ve Nusayri Dağı olmak üzere belirli bölgelerle sınırlıydı. Hristiyan ve nüfusu karma bölgelerdeki okullar kapatılmadı. Kapatılan misyoner köy okulu sayısı 33’tü¹⁰⁸. Misyonerler ise, yasanın özel okullarla ilgili bölümünün askıya alındığını ve okullar kapatılana kadar kendilerinin bu konudan habersiz olduğunu iddia etmişlerdi¹⁰⁹.

Babıalı tarafından Müslüman çocukların yabancı Hıristiyan okullarına gitmesini yasaklayan emirler çıkarıldı ve şehirlerde ve köylerde hem erkekler hem de

¹⁰³ Barton, *Education Missions*, s.162.

¹⁰⁴ Gross, *Ottoman Rule*, s.362.

¹⁰⁵ *Al-Muqtataf*, Vol.9 (April 1883), s.530.

¹⁰⁶ A.g.e., Vol.8 (March 1883), s.476.

¹⁰⁷ Bu madde özel okullarla ilgilidir. Buna göre, özel okullardaki tüm öğretmenlerin Osmanlı Eğitim Bakanlığı tarafından tanınan mesleki yeterliliklere sahip olması gerekiyordu. Öğretilen dersler listelenecek ve ders kitaplarının kopyalarıyla birlikte il eğitim kurulunun onayına sunulacaktı.

¹⁰⁸ Tibawi, *American Interests in Syria*, s.259–261.

¹⁰⁹ J. Salt, ‘A Precarious Symbiosis: Ottoman Christians and Foreign Missionaries in the Nineteenth Century’, *International Journal of Turkish Studies* (Winter 1985–86), s.55.

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

kızlar için Müslüman okulları kurulması için çaba gösterildi¹¹⁰. Bunun yanı sıra, yabancı destekli okulların Suriye'deki çalışmalarına devam etmelerini engellemek amacıyla bir dizi önlem alınmıştı¹¹¹. Misyonerlik faaliyetlerinin devletin harekete geçmesi için bir teşvik olduğunu söylemek doğru olur. Sünni ulema, özellikle 1880'lerin ortalarına kadar sadece misyonerlerin okullarının açıldığı Nusayriler arasında Sünni İslam'ı öğretmek üzere gönderildi. Misyonerlik faaliyetlerinin büyümesini engellemek ve kültürel nüfuzun önüne geçmek için Cebel-i Nusayriye'de yoğun bir şekilde okullar ve camiler inşa edildi. İstanbul'dan kuruluş izni alamayan tüm yabancı okulların kapatılması için yeni emirler çıkarıldı. Yerel yetkililere misyoner okullarının yayılmasını engellemek için ellerinden geleni yapmaları talimatı verildi. Suriye'de seyahat eden yabancılara yönelik kısıtlamalar bir kez daha uygulamaya konuldu. Osmanlılar nihayet "derin cahil" ve "batıl inançlı" Nusayrilere "gerçek bilgi yolunu" göstermenin, başka bir deyişle onları "Sünnileştirmenin" zamanının geldiğine karar vermişti¹¹².

Yabancı misyonların çalışmalarını engelleyen bu eylemlere rağmen, Amerikan misyonu gibi önemli misyonlar ayakta kalmayı başardı¹¹³. Osmanlılar tarafından alınan önlemler yeterli değildi. 1888 yılında Beyrut¹¹⁴ Valisi Ali Paşa, Müslüman çocukların yabancı okullara gitmelerinin engellenmesi gerektiğini savunmuştu. Başkente gönderdiği bir mektupta Vali, Osmanlı devletinin Nusayriler arasındaki yabancı nüfuzuyla rekabette başarısız olduğunu itiraf etti. Vali şu uyarıda bulundu:

Beyrut'a bağlı bölgelere gelince, Lazkiye ve Trablus'un kuzeyindeki Nusayri bölgelerinde ve diğer sancaklarda çok sayıda yabancı okul bulunmaktadır. Söz konusu yerlerde rüşdiye ve ibtidai mektepleri dışında [Osmanlı Devleti'ne ait] okul bulunmadığından birçok öğrenci yabancı okullarda eğitim görmekte, bu

¹¹⁰ Tibawi, *A Modern History of Syria*, s. 181–182.

¹¹¹ Gross, *Ottoman Rule*, s.379.

¹¹² S.A. Somel, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire 1838–1908* (Leiden: Brill, 2001), s.274.

¹¹³ Gross, *Ottoman Rule*, s.380.

¹¹⁴ 1888'de yeni Beyrut Vilayeti kuruldu ve Vali bu vilayetin dahilinde bulunan Nablus, Akka, Trablus ve Lazkiye üzerinde yetki sahibi oldu.

bölgelerdeki çocukların hepsi yabancı eğitimle yetişmekte ve dolayısıyla yabancı etkisi her geçen gün kolayca artmaktadır¹¹⁵.

Sonuç olarak, o yıl (1888) Amerikan misyoner okulları, yasadışı oldukları - izinleri olmadığı - gerekçesiyle okullarını kapatmaları için Osmanlı Devleti'inden bir dizi emir aldılar ve Osmanlı yetkilileri öğretmenlerin diplomalarını ve ders kitaplarının ve eğitim kurslarının listelerini görmeyi talep ettiler. Jessup'a göre diğer yabancı okullardan böyle bir talepte bulunulmamıştı. İmparatorluk yetkililerinin Protestan okullarına, hastanelerine ve kiliselerine yönelik baskıcı önlemleri o kadar belirgindi ki, 71 misyoner ve öğretmen kendilerine yardım etmeleri için büyükelçilere ricada bulundu¹¹⁶. Suriye'deki ve İstanbul'daki Amerikalı diplomatların çabaları sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulmuş olan tüm Amerikan okullarının özel izinleri varmış gibi tanınması ve bunlara müdahale edilmemesi yönünde bir emir elde ettiler. Bizzat Ali Paşa'nın emriyle, Amerikan okulları sadece Hıristiyan çocukların devam etmesi şartıyla yeniden açıldı, ancak Amerikalı misyonerler bu şartı kabul etmeyi reddettiler. Sonunda okullar koşulsuz olarak yeniden açıldı¹¹⁷.

Bir kez daha, 1889'da Osmanlı yetkilileri Nusayrilere ciddi bir ilgi gösterdi ve onları Hıristiyanlıktan uzaklaştırmak için harekete geçildi. Onları Sünni İslam'a kazandırmaya çalışan Bab-ı Ali, Nusayri köylerinde bir dizi ibtidai okul kurulmasını emretti¹¹⁸. Emirler verilmesine rağmen, Nusayriler arasında devlet okulları inşa etme görevi yerine getirilmedi. Lazkiye Mutasarrıfı Ziya Bey, Ekim 1890'da Babıali'ye gönderdiği bir mektupta, Nusayri bölgelerindeki misyoner okullarının kapatılmasını ve yerlerine Müslüman devlet okullarının açılmasını önerdi¹¹⁹. Trablus Mutasarrıfı Haki Paşa da Ziya Bey ile aynı kaygıları taşıyordu ve 1891 başlarında Bab-ı Ali'ye gönderdiği bir mektupta Nusayri bölgelerinde okul ve cami inşa etme işine başlanmasını istedi. Mutasarrıfa göre, buralardaki yoğun misyonerlik çalışmaları nedeniyle bu bölgelere özel ilgi göstermeleri gerekiyordu¹²⁰. Osmanlılar nihayet bu bölgelerde devlet okulları inşa etmeye başladı. 1891 yılında on devlet okulunun inşası tamamlandı ve bu okullardaki

¹¹⁵ Fortna, *Imperial Classrooms*, s.56.

¹¹⁶ Jessup, *Fifty-Three Years in Syria*, s.503.

¹¹⁷ A.g.e., s.533.

¹¹⁸ Somel, *The Modernization of Public Education*, s.222.

¹¹⁹ BOA Y PRK MF No.19-70, 1 Rebrî ulâ hir 1308 (15 Oct. 1890).

¹²⁰ BOA Y PRK AZN No.4-57, 7 Şaban 1308 (18 March 1891).

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

öğretmen ve yöneticiler, şeyhülislamlık makamı ve ulema tarafından atanan Müslüman din adamlarıydı. Trablusgarp bölgesindeki okulların müfettişi olan Ali Reşid Efendi'ye göre, "bu insanlar [Nusayriler] cehalet içinde bırakılırsa, misyonerlerin ekmeğine yağ sürülmüş olur". Bu nedenle, bu bölgeleri geri kazanmak için daha fazla kaynak harcamaları gerekiyordu¹²¹. Vilayet eğitim konseyi başkanı Kemal Halil de 1892'de İstanbul'a gönderdiği raporda, kendisinden öncekiler gibi Nusayri bölgelerindeki eğitim sisteminin misyonerlerin kontrolünde olmasından şikâyet ediyor ve Müslüman çocukları misyoner okullarından "korumak" için bu bölgelerde devlet okulları ve camiler inşa edilmesini tavsiye ediyordu. Ayrıca Nusayrilerin çocuklarını devlet okullarına göndermeye zorlanmasını ve göndermeyenlerin cezalandırılmasını önerdi¹²². 1890'lara gelindiğinde misyonerler Sultan tarafından "toplumsal düzenin en tehlikeli düşmanları" olarak görülmeye başlanmıştı¹²³. Nusayriye Dağı bölgesinde 70 okul ve caminin daha inşa edilmesi gerekiyordu. Ziya Bey, devlet okullarının inşasına paralel olarak, ruhsatsız Amerikan okullarının da kapatılmasını emretti¹²⁴. Yine de yabancı okulların ruhsatlandırılmasına yönelik çabalar, dış müdahaleler nedeniyle sekteye uğramaya devam etti. Ziya Bey'in valiliği sırasında yaklaşık 40 devlet okulu ve birkaç cami inşa edilmiştir. Hükümet bu faaliyetler aracılığıyla Nusayrileri Sünni İslam'a döndürmeyi başarmayı umuyordu¹²⁵. Ziya Bey'in ölümünden sonra bu okul ve camii inşaatı girişimleri terk edildi¹²⁶. 1870'lerden itibaren, Osmanlı'nın misyonerlik faaliyetlerine karşı eylemlerinin yanı sıra, Amerikalı misyonerler de mali zorluklar yaşadılar ve 1890'larda fon sıkıntısı çektiler. Suriye misyonu mali krizden daha az etkilenmiş olsa da, Amerikan misyonununun eğitim sistemine verilen zarar büyük olmuştu. Amerikalı misyonerler birkaç köy okulunu kapatmak, toplam okul sayısının yarısını dağıtmak, bazı yerli öğretmenleri işten çıkarmak ve maaşları kısmak zorunda kaldılar¹²⁷. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Amerikalı misyonerler, İngiliz Suriye misyonu, diğer müttefik Roma

¹²¹ Deringil, *The Well Protected Domains*, s.83.

¹²² BOA Y PRK MF No.2-57, 5 Cemaziyelevvel 1310 (5 Dec. 1892).

¹²³ Deringil, *The Well Protected Domains*, s. 114.

¹²⁴ BOA Y PRK MF No.2-57, 5 Cemaziyelevvel 1310 (5 Dec. 1892).

¹²⁵ Somel, *The Modernization of Public Education*, s.222.

¹²⁶ Y. Sari, *Safahat min Tarikh al-Ladhiqiyya* (Damascus: Manshorat Wizarat al-thaqafa, 1992), s.102.

¹²⁷ Tibawi, *American Interests in Syria*, s.283.

Katolik ajansları, farklı milletlerden çeşitli Protestan misyonları ve yerli girişimlerin yanı sıra Rus eğitim misyonları gibi enerjik misyoner rakiplerinden de muzdaripti ve bunların hepsi Amerikan eylem alanını sınırlamaya katkıda bulundu¹²⁸. En büyük zararı eğitim sistemi gördü ve Suriye'deki Amerikan misyonerlik faaliyetlerini sürdürebilmek için Nusayri bölgelerinde açılan okullar da dahil olmak üzere köy okullarının çoğu kapatıldı ve böylece Nusayriler arasındaki Amerikan misyonerlik faaliyetleri sona erdi. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru bölgede sadece birkaç misyoner okulu faaliyet göstermeye devam etti ve ayakta kalmayı başaran bu birkaç okul da misyoner okullarından ziyade özel yabancı okullardı.

Sonuç

Misyonerlerin başarısızlığı iki nedene bağlanabilir. Birincisi, Nusayrilerin Sünni Osmanlılar tarafından aşırı uçlar olarak görölmelerine ve bu nedenle kötü muamele görmelerine ve devletin ihmalinden muzdarip olmalarına rağmen, bu durum onların Protestanların açık kollarına koşmalarına neden olmamıştı. Protestanlığı kabul etmek onlara askerlikten muafiyet ve yabancı koruması gibi çeşitli avantajlar sağlasa da, Nusayriler din değiştirmeye isteksizdi çünkü çoğu kendi dinleri hakkında pek bir şey bilmesede inançlarına sadıktılar. Bu yıllar boyunca sadece çok az sayıda Nusayri İslam'a ya da Hıristiyanlığa geçti ve etnik-dinsel tikelliğini korumayı başardı.

İkinci neden ise, Osmanlı'nın onlara karşı olan tutumundaki değişimdi ve bu da esas olarak İmparatorluktaki misyonerlik faaliyetlerinden kaynaklanıyordu. Nusayriler arasında misyonerlik faaliyetlerini engellemek için fazla bir şey yapamayan Osmanlıların endişelerine rağmen, sonunda Protestanlıktan daha fazla Nusayri, İslam'a geçti. Bununla birlikte, Nusayrilerin İslam'a geçmeleri, zulümden kaçınmak için gerçek dini inançlarını korurken kendilerini Sünni olarak sunmak için takiyye kullanmaları olarak da görülebilir. Nusayriler okuma yazma bilmemelerine ve dağlarında izole bir şekilde yaşamalarına rağmen, belli ki siyasi bir bilince de sahiptiler. Sünni Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olduklarını ve Hıristiyan olmanın kendilerine çeşitli avantajlar sağlasa da, misyonerlerin bölgeden ayrılıp onları kendi kaderleriyle baş başa bırakacakları

¹²⁸ A.g.e., s.289.

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

bir zamanın gelebileceğini biliyorlardı. Dolayısıyla Nusayri olarak kalmaları ve en azından resmi olarak Müslüman toplumun bir parçası olarak görülmeleri ya da Sünni İslam'a geçip takiyye yapmaları onlar için daha iyiydi. Dahası, 1920'lerde Nusayriler kendilerini Müslüman cemaatin bir üyesi ve İslam'ın Şii kolunun bir parçası olarak ilan etmeye bile başladılar.

Misyonerler eğitim alanında da başarısız oldular. Misyonerlerin Nusayriye Dağı'na yaptıkları yatırım karşılığını vermedi. Burada açılan ve onlarca yıl faaliyet gösteren çok sayıda okula rağmen, yirminci yüzyılın başında Nusayri entelektüellerin sayısı hala çok azdı ve Nusayriler Suriye'nin tüm yerel nüfusu içinde en cahil kesim olarak kaldı. Bu cehalet durumu 1950'lerden Alevi Hafız Esad'ın Suriye Devlet Başkanı olduğu ve Alevilerin durumunu değiştirdiği 1970'lere kadar devam etmiştir¹²⁹.

Kaynakça:

Arşiv belgeleri

BOA A MKT MHM No.450-53, 29 Şevval, 1289 (30 Dec. 1872).

BOA A MKT MHM No.475/44, 24 Zilhicce 1290 (12 Feb. 1874), 27 Muharrem 1290 (15 March 1874).

BOA S,D MIT No.2271/49, 16 Şaban 1295 (15 Aug. 1878).

BOA S,D MIT No.2271/49, 16 Şaban 1295 (15 Aug. 1878).

BOA Y PRK AZN No.4-57, 7 Şaban 1308 (18 March 1891).

BOA Y PRK MF No.19-70, 1 Rebiülahir 1308 (15 Oct. 1890).

BOA Y PRK MF No.2-57, 5 Cemaziyelevvel 1310 (5 Dec. 1892).

BOA Y PRK UM, No.2-4, 8 Şevval 1297 (13 Sept. 1880).

FO 78/1117, Antioch, Lyde to Moore, 5 April 1855; FO 78/1117, Mountains of Ladikieh, Lyde to Moore, 1 Sept. 1855.

FO 78/2282, Aleih, Eldridge to Elliot, No.57, 19 Sept. 1873.

FO 78/2282, Beyrout, Eldridge to British Ambassador at Constantinople, 27 Oct. 1873.

FO 78/2282, Damas, By Selim Mashaka, 26 Sept. 1873.

¹²⁹ Bknz: M.A. Faksh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", *Middle Eastern Studies*, Vol.20, No.1 (1984), s.133-53.

FO 78/2282, Damascus, Green to Eldridge, 12 Oct. 1873.

FO 78/2282, Damascus, Green to Eldridge, 9 Nov. 1873.

FO 78/2282, Lattaquie, Vitali to Eldridge, 26 May 1873.

Telif Eserler

Taylor, 'The American Protestant Mission and the Awakening of Modern Syria, 1820–1870' (PhD thesis, Georgetown University, 1957).

A.H. Mithat Bey, *The Life of Mithat Pasha* (New York: Arno Press, 1973).

A.L. Tibawi, *A Modern History of Syria Including Lebanon and Palestine* (New York: Macmillan, 1969).

A.L. Tibawi, *American Interests in Syria 1800–1901* (Oxford: Clarendon Press, 1966).

A.M. al-Hariri, *al-'Alawiyun al-nusayriyun: bahth fi al-'aqida wa-l-tarikh* (Beirut: Dar li-ajl al-ma'rifa, 1987).

B.C. Fortna, *Imperial Classrooms, Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2002).

E. Barker, *Syria and Egypt under the Last Five Sultans of Turkey* (New York: Arno Press, 1973 [1876]), Vol.2.

E.L. Rogan, *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850–1921* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

F. Dupont, "Me'moire sur les moeurs et les ceremonies religieuses des Nesserie's, connus en Europe sous le nom d'Ansari", *Journal Asiatique*, 1re serie, 5 (1824).

F. Walpole, *The Ansayrii and the Assassins: With Travels in the Future East in 1850 to 1851 including a Visit to Nineveh* (London: Richard Bentley, 1851), Vol.3.

F. Zachs, "From the Mission to the Missionary: The Bliss Family and the Syrian Protestant College (1866–1920)", *Die Welt des Islams*, Vol.45, No.2 (2005).

G.M. Wortabet, *Syria, and the Syrians: Turkey in the Dependencies* (London: James Madden, 1856), Vol.1.

H. 'Uthman, *al-'Alawiyun bayna al-ustura wa-l-haqiqa* (Beirut: Muassasat al-Alami, 1994).

H. Jessup, *Fifty Three Years in Syria* (New York: Fleming H. Revell Company, 1910).

H. Lammens, "Les Nosaris furent-ils chretiens? A propos d'un livre recent", *Revue de l'Orient Chre'tien*, Vol.6 (1901).

H.H. Jessup, *The Women of the Arabs* (New York: Dodd and Mead, 1873).

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

- Ortaylı, "Some Observations on American Schools in the Ottoman Empire", *Turkish Public Administration Annual* (1981).
- J. Bowring, *Report on the Commercial Statistics of Syria* (London: William Clowes and Sons, 1840).
- J. L. Barton, *Education Missions* (New York: Student Volunteer Movement for Foreign Missions, 1913).
- J. Salt, "A Precarious Symbiosis: Ottoman Christians and Foreign Missionaries in the Nineteenth Century", *International Journal of Turkish Studies* (Winter 1985–86).
- Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810–1927* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971).
- K. Salibi and Y. Khoury, *The Missionary Herald: Reports from Ottoman Syria 1819–1870* (Amman: Royal Institute for Inter-Faith Studies, 1995), Vol.2.
- K.M. Firro, "The 'Alawis in Modern Syria: From Nusayriya to Islam via 'Alawiya", *Der Islam*, Vol. 82 (2005).
- M. Bar-Asher and A. Kofsky, *The Nusayri-'Alawi Religion* (Leiden: E.J. Brill, 2002).
- M.A. Faksh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", *Middle Eastern Studies*, Vol.20, No.1 (1984), pp.133–53.
- M.L. Gross, *Ottoman Rule in the Province of Damascus 1860–1909* (Washington, 1979).
- R. Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairî's* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900).
- R. Anderson, *Memorial Volume of the First Fifty Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Boston: The Board, 1863).
- R.H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856–1876* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963).
- R.H. Lindsay, *Nineteenth Century American Schools in the Levant: A Study of Purposes* (Ann Arbor, MI: University of Michigan, School of Education, 1965).
- S. al-Farisi, *Concise Encyclopedia of Islam* (Leiden: Brill Academic Publishers, 2001).
- S. Deringil, *The Well Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876–1909*, (London: I.B. Tauris, 1998).
- S. Lyde, *The Ansyreeh and Ismaeleeh: A Visit to the Secret Sects of Northern Syria* (London: Hurst and Blackett Publishers, 1853).

- S. Shamir, "The Modernization of Syria: Problems and Solutions in the Early Period of Abdulhamid", in William R. Polk and Richard L. Chambers (eds.), *Beginnings of Modernization in the Middle East* (Chicago: University of Chicago Press, 1968).
- S.A. al- Adhani, *al-Bakura al-sulaymaniya fi kashf al-diyana al-nusayriya* (Cairo: Dar al-Sahwa, 1990)
- S.A. Somel, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire 1838–1908* (Leiden: Brill, 2001).
- T. Waldmeire, *The Autobiography of Theophilus, Missionary: Being an Account of the Years' Life in Abyssinia, and Sixteen Years in Syria* (London: S.W. Partridge & Co., 1886).
- W. Polk, *The Opening of South Lebanon, 1788–1840* (Cambridge, A: Harvard University Press, 1963).
- W.G. Antakly, *American Protestant Educational Missions: Their Influence on Syria and Arab Nationalism, 1820–1923* (Washington, DC: The American University, 1975).
- Y. al-Hakim, *Suriya w-al-'ahd al-'uthmany* (Beirut: al-Matba'ah al-Katholikiya, 1966).
- Y. Sari, *Safahat min Tarikh al-Ladhiqiyya* (Damascus: Manshorat Wizarat al-thaqafa, 1992).
- Zeine N. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism* (New York: Caravan Books, 1973).

Yvette Talhamy
Çev: Celal ÖNEY

19. Yüzyılda Suriye'deki Nusayriler (Arap Alevileri) Arasında Amerikan Protestan Misyonerlik
Faaliyetleri

ATAD

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 03.06.2024

Kabul Tarihi: 01.07.2024

Article Type: Research Article

Submitted: 03.06.2024

Accepted: 01.07.2024

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1495178>

Hatice CANBOLAT¹

EL-MELİKÜ'L-EŞREF SEYFEDDİN BARSBAY (1422-1438)'İN KIBRIS SEFERLERİ

Öz: Bu çalışmada ilk olarak Lusignanlar'ın yaklaşık üç yüzyıl sürecek olan hanedanlıklarının kuruluş sürecine zemin hazırlayan dönem aralığı, Kıbrıs adasının Haçlı-Bizans birlikteliğinde üstlendiğı rollerini ele alıp bir temel oluşturduktan sonra asıl konumuzu teşkil eden Barsbay'ın Kıbrıs'a düzenlediğı üç sefer üzerinde duracağız. Lusignan Kralları'ndan Janus dönemine denk gelen Kıbrıs seferleri 827\1424, 828\1425 ve 829\1426'da yıllarında vuku bulmuştur. Bunların ilki keşif mahiyetinde küçük bir sefer olsa da son ikisinde sadece adanın kıyı kesimleriyle kalınmamış iç kısımlarına da nüfuz edilmiş hatta o devirde Kıbrıs'a başkentlik yapan Afkosiye (Nicosia\Lefkoşe) de Emir Tağrıberdi el-Mahmudî ve mahiyetindeki askerler tarafından ele geçirilmiştir. Haçlıların 1291'de Akka'yı kaybetmeleri neticesinde Kıbrıs'taki Lusignanlara sığınmaları, Akdeniz'de ekonomik ve siyasal girişimlerde boy göstermeleri, özellikle 1365'teki İskenderiye saldırısı ve korsancılık faaliyetlerinde adlarından söz ettirmeleri Kıbrıs-Memlük ilişkilerini farklı bir noktaya taşımuştur. Bu da Akdeniz'de bir güç mücadelesine kapı aralamış, nihayetinde de ada Memlüklerin hâkimiyeti altına girmiştir. Barsbay-Janus ilişkisini dönem

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Medeniyetleri ABD, canbolat.hatice6619@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0009-0007-3308-7885>

kaynaklarında yıllar ve aylar bazında kayıt tutan tarihçilerden ve bunlar içinde yer almakla birlikte Bedreddin Aynî ve İbn Hacer gibi sefere özgü başlıklar açıp özel olarak konuyu ele alan müelliflerden faydalanılarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Barsbay, Arslan Yürekli Richard, Bulak, Janus

The Campaigns Of El-Melikü'l Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438) İn Cyprus

Abstract: In this study, we will first focus on the period that laid the groundwork for the establishment of the Lusignans' dynasty, which would last for about three centuries, and the roles of the island of Cyprus in the Crusader-Byzantine unity, and then, after laying a foundation, we will focus on Barsbay's three expeditions to Cyprus, which constitute our main subject. The Cyprus expeditions, which coincided with the period of Janus, one of the Lusignan Kings, took place in 827\1424, 828\1425 and 829\1426. Although the first of these was a small reconnaissance expedition, in the last two, not only the coastal parts of the island but also its inner parts were penetrated, and Afkosiye (Nicosia), which was the capital of Cyprus at that time, was captured by Emir Tağrıberdi al-Mahmudi and his soldiers.

After the Crusaders lost Akka in 1291, they took refuge in the Lusignans in Cyprus, took part in economic and political initiatives in the Mediterranean, and especially the attack on Alexandria in 1365 and their reputation for piracy activities took Cyprus-Mamluk relations to a different point. This opened the door to a power struggle in the Mediterranean, and eventually the island came under the rule of the Mamluks. We tried to present the Barsbay-Janus relationship by making use of historians who kept records on the basis of years and months in period sources, as well as authors such as Bedreddin Ayni and Ibn Hacer, who opened titles specific to the expedition and specifically addressed the subject.

Key Words: Cyprus, Barsbay, Richard the Lion-Hearted, Bulaq, Janus

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

Giriş

Rum dilinde “شبرا” şeklinde isimlendirilen² günümüzdeki adını ise bölgede bulunan bakırdan alan Kıbrıs,³ yedi iklim içerisinde dördüncü kuşakta olmakla birlikte⁴ Sicilya ve Sardinya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır.⁵ Türkiye, Mısır ve Suriye kıyılarına komşu olup Doğu Akdeniz'in kuzeydoğu köşesinde bulunmaktadır. Aynı zamanda askeri, iktisadi önemi ve coğrafi konumuyla doğu-batı ticaretinde jeopolitik ve jeostratejik bir öneme de sahiptir. Bu durum Kıbrıs'ı tarih boyunca Akdeniz'e hâkim olan birçok güçlü devletin istilalarına maruz bırakmış ve Kıbrıs'a hakim olanların kendi egemenliklerini kurmalarını engellemiştir.⁶ Bu çalışmamızda Burci Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'in, Kıbrıs Frenklerine (Lusignan) karşı tertiplemediği seferlerin altında yatan etmenlerle birlikte seferin işleyiş süreçlerini incelemeye çalışacağız. Bundan dolayı da öncelikle 1095'de II. Urbanus'un Clermont konsilindeki kutsal çağrıya kulak vererek batıdan doğuya dalga dalga gelen Haçlı seferleri kapsamında Kıbrıs'ın üstlendiği bazı rmisyonlardan bahsederek bir temel oluşturacağız. Akabinde Bahri Memlûk Sultanı Eşref

² İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire* (Mısır: Darü'l Kütüb, 1930) 295. Sözü ettiğimiz isimlendirmeye Memlûk Tarihçilerinden İbn Tağrıberdî'nin eserinde rastlamamız, Kıbrıs için böyle bir adlandırmanın o dönemde kullanılmış olabileceği düşündürmektedir.

³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV (Beyrut: Daru Sadr, t.y.) 305; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi smâ'ati'l-inşâ*, c. V (Mısır Kitap Evi, 1922) 370. Yâkût el-Hamevi ve Kalkaşendî eserinde Kıbrıs'ı Kubrus şeklinde telaffuz etmektedir. Füzûzan Kınal, “İlk Çağlarda Kıbrıs” *Bellekten*. 28.111 (1964): 401-404.

⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, c. 1, 5. bs (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007) 242; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi smâ'ati'l-inşâ* V:370; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* 295.

⁵ George Hill, *A History of Cyprus I* (Cambridge: Cambridge University Press, 1959) 1, çevrimiçi, İnternet, 7 May. 2022. , Available: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511751707>; Cevat Rüştü Gürsoy, “Kıbrıs” *TDV İslam Ansiklopedisi*. , t.y., çevrimiçi, İnternet, 18 Mar. 2022. , Available: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris>.

⁶ Ergün Üstün, “Memlûk Devleti'nin Kıbrıs'ı Hâkimiyeti Altına Alması” *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*. 1.1 (2018): 27; Gürsoy, “Kıbrıs”.

Halil'in 1291'de Akka'ya yönelik girişimleriyle Suriye-Filistin topraklarıyla bağları kopan Haçlıların sığınağı haline gelen Kıbrıs'ın, Lusignan hanedanlığına evrimine değineceğiz.

Kıbrıs'ta Lusignan Hanedanlığı'nın Kuruluş Süreci

Fransa'nın Clermont şehrinde II. Urbanus'un 1095'de düzenlediğı konsilde yaptığı "kutsal savaş" çağrısının yankı bulmasıyla başlayan⁷ ve 1291'de Akka'nın düşüşüne kadar⁸ ilerledikleri coğrafyalar da etkilerini hissettiren Haçlı seferleri, bölgelerdeki kalıcılıkları temin edebilmek adına çeşitli yerlerden mali, askeri ve lojistik sağlamıştır. Kıbrıs, bu destek çalışmalarının önemli merkezlerinden biri olmuştur. Adadan Antakya kuşatmasında Urfa Kontuna, Ermeni Prenslere ve manastırlara zahire ve akçe yardımında bulunulmuştur. Ayrıca adadaki Bizanslılar, seferler sırasında Kıbrıs, Sakız ve Rodos'tan gönderdikleri erzaklarla Haçlıların, içinde bulunduğu kıtlık felaketinden kurtarmak gibi önemli destekler sağlamıştır.⁹ Nitekim Kıbrıs'tan yapılan bu yardımlar, 1099 Kudüs kuşatmasında tekrarlanmıştır.¹⁰ Tüm bunlarla birlikte Antakya Prinkepsi Tankred, XII. yüzyılın başlarında Lazkiye için giriştiğı mücadele de Kıbrıs'tan donanma desteğı alırken¹¹ Bizans İmparatoru Manuel ise, Kudüs Kralı Amaury'ın Dimyat

⁷ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi: (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*, Trans. Ilcan Bihter Barlas, 1. bs (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009) 45-46.

⁸ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XIII, 7. bs (Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1988) 320; Işın Demirkent, *Haçlı seferleri*, 1. baskı. (Bağcılar, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997) 257.

⁹ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, Trans. Ekin Duru, 1. bs (İstanbul: Say Yayınları, 2014) 89; J. F. Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları* (Ankara: Lotus Yayınevi, 2011) 220-221; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Trans. Fikret Işıltan, c. II, 2. bs (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987) 291.

¹⁰ Malcolm Barber, *Haçlı Devletleri Tarihi*, Trans. Doğan Mert Demir, 1. bs (İstanbul: Kronik, 2021) 39.

¹¹ Anna Comnena, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi: Malazgirt'in Sonrası*, Trans. Bilge Umar (Ankara: İnkilâp Kitabevi, 1996) 345.

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

kuşatmasına gönderdiği iki yüzü aşkın büyük savaş gemisinin yer aldığı donanma Kudüs'e geçmeden önce Kıbrıs'a uğramıştır.¹²

Tarihler 548 \ 1153'ü gösterdiğinde Kıbrıs, Renaud de Châtillon'un¹³ saldırısına maruz kalmıştır. Yaptığı yağmacılıkla çok sayıda serveti ele geçiren Renaud, bölgeye gelen Bizans İmparatorundan yalvar yakar özür dilese de¹⁴ 1156'da saldırısını yinelemiş ve etrafı harap etmiştir. Bu saldırılara ek, 1157'de deprem felaketi ve 1158'de Mısırlıların düzenledikleri akınlardan sonra ada kendini toparlayamamıştır.¹⁵

Kıbrıs'ın kaderini değiştiren kritik noktalardan biri ise Hittin Savaşı (1187)'nda yaşananlar ve Kudüs'ün fethinin Haçlılar'da yarattığı şokun etkisiyle tezahür eden III. Haçlı Seferi olmuştur. Derhal harekete geçerek Sûr'da bir araya gelen Frenkler, Sûr başpiskoposu Josias'ı Avrupa'dan yardım talebinde bulunmak için göndermişler, Josias'da ilk durak yeri Sicilya'ya doğru yola çıkmıştır. Ülkelerindeki siyasi ekonomik sorunlarla boğuşan Avrupa'daki krallıklar için bölgelerinden ayrılmak çok cazip gelmemesine rağmen, doğuda arka arkaya yaşanan Müslüman ordularının galibiyetleri haber almaları onları sadece sefer için çağrıda bulunmakla bırakmamış bizzat savaşa iştirak etmişlerdir.

¹² Niketas Khoniates, *Historia: Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri*, Trans. Fikret Işıltan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu 19 Dizi (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995) 111-112.

¹³ Işın Demirkent, trans., *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Türk Tarih Kurumu yayınları Dizi 19 18 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001) 130; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi II*:289. Renaud, Antakya Prinkepsi Raymond'un dul kalan eşi Konstancelile evlenmiştir.

¹⁴ Hrant D. Andriasyan, trans., *Urfali Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 3. bs, II (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000) 322-323; Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)* 131-134; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Trans. Mustafa Daş, 4. bs (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018) 222; Nadir Karakuş, "Haçlı Seferlerinin En Zalim Karakteri" *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2.1 (2018): 97; Işın Demirkent, "Kıbrıs (Tarih)" *TDV İslam Ansiklopedisi*. , t.y., çevrimiçi, İnternet, 31 Mar. 2022. , Available: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris>.

¹⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi II*:292; Amin Maalouf, *Arapların Gözünde Haçlı Seferleri*, Trans. Ali Berktaş, 23. bs (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021) 149.

Hittin'den on gün sonra Sr'a gelen Conrad teşebbüsler de bulunsa da, kiş ayının zorlukları ve uzun süredir seferde olan askerinin Őikyetlerinin başlaması zerine Selahaddin kuşatmayı kaldırmıştır. Akabinde Conrad bölgeye gelen yardımlarla durumunu gclendirirken, Frenklerin anlaşmazlığından yararlanmak isteyen Selahattin ise esir tuttuğu bazı ileri gelenleri serbest bırakmıştır. Bu isimlerden Guy de Lusignan , Sr'a girmek istemişse de Conrad, krallığını kaybettiğini gerekçe göstererek müsaade etmemiştir.¹⁶ Burada gerçekleştirdiği başarısız deneyim üzere Akka kuşatmasına girişen Guy, 1190'da eşi Sibylle ve iki kızı salgın sebebiyle vefat etmesi zerine Kudüs Haçlı Krallığı için hak talebini de yitirince, Kudüs'ün yeni varisi Amaury'un kızı İsabella olmuştur.¹⁷ İsabella ise, önce Conrad de Montferrat evlenmiş, ancak uzun sürmeyecek olan evliliği eşinin ölümüyle nihayete erince¹⁸ bu kez de Champagne Kontu Henry ile evlenmiştir. Dolayısıyla Kudüs Krallığı tahtına da Henry oturmuştur.¹⁹ Burada Guy de Lusignan'ın üzerinde durmamız nedeni onun Lusignan hanedanlığının ilk kralı olması hasebiyledir.

Diğer taraftan, Kutsal toprak için yolan çıkan Alman Kralı Friedrich Barbarossa'nın ani ölümüyle Haçlı ordusu dağılma tehlikesi atlatmışsa da müteakibinde Fransa Kralı II. Philippe ve İngiltere Kralı II. Henry aralarındaki çekişmeyi saldırmazlık anlaşmasıyla tatlıya bağlayarak harekete geçmiştir.²⁰ 10

¹⁶ Demirkent, *Haçlı seferleri* 144-147; Asbridge, *Haçlı Seferleri* 373-376; Ramazan Şeşen, "Eyybiler" içinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. Ed. Hakkı Dursun Yıldız, c. 6 (İstanbul: ağ Yayınları, 1992) 331.

¹⁷ Ernoul, *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi, Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'n Fethi*, Trans. Ahmet Deniz Altunbaş, 3. bs (İstanbul: Kronik Kitap, 2020) 31-32; P. M Holt, *Haçlılar ağı 11. yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, Trans. Özden Arıkan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003) 33; Demirkent, *Haçlı seferleri* 152; zge Bozkurtoğlu zcan, "Lusignanlar Döneminde Kıbrıs-Antalya İlişkileri (1192-1489)"Yüksek Lisans, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, 2017 19.

¹⁸ Barber, *Haçlı Devletleri Tarihi* 474; Bernard Lewis, *Haşhaşiler: İslâm'da Radikal Bir Tarikat*, Trans. Kemal Sarısözen, 5. bs (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018) 184.

¹⁹ Ernoul, *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi, Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'n Fethi* 219-220; Holt, *Haçlılar ağı 11. yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu* 60; Nadir Karakuş, *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler*, 1. bs (İstanbul: Mana Yayınları, 2018) 100-103; Barber, *Haçlı Devletleri Tarihi* 493.

²⁰ Demirkent, *Haçlı seferleri* 149-154; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Trans. Salih Tuğ, 1. bs (İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2011) 890; Cüneyt Kanat

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

Nisan'da Messsina'dan ayrılan Richard -II.Henry'in oğlu-, denizdeki kötü hava koşullarının etkisiyle oluşan fırtınaya yakalanınca önce Girit'e sonra da Rodos'a sığınırken kız kardeşi Joanna ve nişanlısı Berengaria'nın içinde bulunduğu dromon tipi gemiler Limosal'a sürüklenmiştir.²¹ İsaakios'un, Limosal'e gelen kraliçeye sergilediği tavır ve gemisini ele geçirme girişimleri, Kıbrıs'a ulaşan Richard için adanın işgal edilmesinde tetikleyici bir faktör olarak kullanılmıştır. Netice de Richard, İsaakios'un gerçekleştirdiği eylemler,²² Haçlı seferleri için bir üs elde edebilmek²³ ve Filistin'e üç günlük mesafede yer alan bu adadan gıda tedarikinde bulunabilmek adına Kıbrıs'ı ele geçirmiştir.²⁴

Akabinde Krallık tacı mücadelesinde Pisalılar'ın tarafını tuttuğu²⁵ Guy de Lusignan, destek arayışı için, yanında kardeşi Geoffrey, Templier Şövalyeleri, Antakya Prinkepsi III. Bohemond ve onun oğlu Raymond, Ermeni Leo gibi ileri gelenlerin yer aldığı kişilerle Kıbrıs'a gelmiştir.²⁶ Richard ise Kıbrıs'tan Akka'ya gitmek için ayrıldıktan birkaç hafta sonra²⁷ ilk olarak adayı Tapınak Şövalyelerine satmışsa da²⁸ adayı idare edememeleri üzerine Guy de Lusignan'a

ve Devrim Burçak, *Sorularla Haçlı Seferleri*, 1. baskı., Yeditepe Yayınevi; Araştırma inceleme 208. 174 (Cağaloğlu, İstanbul: Yeditepe, 2013) 136.

²¹ Demirkent, *Haçlı seferleri* 155-156; Holt, *Haçlılar Çağı 11. yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu* 59; Barber, *Haçlı Devletleri Tarihi* 480; Asbridge, *Haçlı Seferleri* 433.

²² Ernoul, *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi, Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi* 204-205; Asbridge, *Haçlı Seferleri* 433; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Trans. Fikret Işıltan, c. III, 2. bs, X (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992) 38-39.

²³ Fatih Yahya Ayaz, *Memlük-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hakimiyeti*, AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları. IV/A-1.1. dizi sayı 28 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016) 30.

²⁴ Barber, *Haçlı Devletleri Tarihi* 480.

²⁵ A.g.e., 492.

²⁶ Hill, *A History of Cyprus I* 319; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi* III:39.

²⁷ Asbridge, *Haçlı Seferleri* 433-434.

²⁸ Malcolm Barber, *Yeni Şövalyelik Tapınak Tarikatının Tarihi*, Trans. Berna Ülner, 1. bs (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2006) 190.

devredilmiştir.²⁹ Böylece Guy idaresinde, Lusignan Hanedanlığı'nın yaklaşık c yüz yıl sürececek olan yönetimin temelleri de atılmıştır.

Kıbrıs, Akdeniz'deki stratejik konumuyla batıdan gelen Haçlı kuvvetlerine s görevi, doğuda kaybedilen yerlerden kaanların sığınağı ve yardım faaliyetlerinin de merkeziydi. Kıbrıs Kralı, doğuda iskan eden Haçlılara buradan destek sağlamakla kalmamış, düşmanca Doğu Akdeniz'de Memlk gemilerine hücumlarını da artırmıştır. Mesela 1269 yılında İskenderiye Limanı'ndaki iki Memlk gemisini ele geçirmesi ve akabindeki on iki gemiden oluşan Kıbrıs deniz kuvvetlerinin yine aynı limana saldırılarını buna örnek verebiliriz. Memlkler (1250-1517) zamanında st üste gelen olayların vuku bulması Kıbrıs'a donanmanın gönderilmesini gerekli kılmıştır.

Bahri Memlk Sultan'ı Baybars dönemindeki ilk sefere³⁰ Mayıs\Haziran 1271 (şevval 669)'de Kıbrıs Kralı III. Hugh'un, adada olmadığı fırsatı değerlendirilerek hazırlatılan donanma eşliğinde kılmıştır. Hatta Cemaleddin Mekki b. Hassun'un görüşünün dikkate alınmasıyla sefer için kullanılacak olan gemilere Haçlı bayrağı takılırken, rengi de siyaha boyanarak onların hazırlıksız yakalanmasını istemiştir. Fakat gerçekleştirilen bu faaliyet Limosal Limanı'nda çıkan fırtına ve gecenin karanlığının etkisiyle başarıya ulaşamamıştır. Nitekim on bir gemi birbirine çarparak batarken, bazıları da Haçlıların eline geçmiştir. En az 1800 kişilik gemi mürettebatı ise Kıbrıslılara esir düşmüştür. Bu süreçte şam'daki Karın Kalesi'ni ele geçiren Baybars'ın, III. Hugh'a³¹ "Eline kürek verilen herkes onu eker, fakat eline kılıç verilen herkes en iyi şekilde onu vuramaz ve vurmayı bilemez. Bizim bir kaç savaş gemimiz yok olduysa, binlercesi geride duruyor. Denizin bağrına kürek batıranlarla, mızrakları sıra sıra askerlerin bağrına saplayanlar bir olur mu? Sizin atlarınız gemilerdir, bizim gemilerimiz ise atlardır."³² sözleriyle yazdığı

²⁹ Ernoul, *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi, Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'n Fethi* 31-32; Holt, *Haçlılar ağı 11. yüzyıldan 1517'ye Yakındağu* 33; Demirkent, *Haçlı seferleri* 152.

³⁰ Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler veya Kıbrıs'ın Memlk Hâkimiyetine Girişi" *Türk Dünyası Araştırmaları*. 95 (1995): 82-83.

³¹ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravz'z-Zâhir fi şireti'l-Meliki'z-Zâhir*, I. (Riyad, 1976) 386-387; Eb'l-Fidâ İbn KesİR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* XIII:259; George Hill, *A History of Cyprus II* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010) 167, evrimii, Internet, 7 May. 2022. , Available: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511751707>; Ayaz, *Memlk-Kıbrıs ilişkileri* 57.

³² İbn Abdüzzâhir, *er-Ravz'z-Zâhir fi şireti'l-Meliki'z-Zâhir* 388; Burak Gani Erol, "Memlk Deniz Kuvvetleri" Doktora, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012 129.

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

mektup ise oldukça manidardır. Kıbrıs çıkartması her ne kadar başarısız olsa da Baybars batan gemilerinin telafisi niteliğinde imal ettirdiği kırk adet yeni şini tipi gemiyi de 670 yılında görmeye gitmiştir.³³

Sultan Kalavun'un saltanatının son yılı 1290 (Şevval 690)'da, Haçlıların Akka'daki müslüman tacirlere yönelik katliamları ve akabinde yaşanan ayaklanmalar, onu Akka'nın fethi konusuna teşvik etse de buna ömrü vefa etmemiştir.³⁴ Babasının vefatı üzerine göreve gelen Sultan Eşref Halil'in kırk dört gün süren kuşatmanın ardından Haçlıların Filistin'deki hakimiyetlerine sonlandırarak Akka'yı 18 Mayıs 689-91 \ 1291'de fethetmesi Sur, Hayfa, Antartus, Aslis, Sayda gibi yerlerin savaşmadan ele geçirilmesini sağlamıştır.³⁵ Akka'dan kaçanlar arasında bulunan II. Henri ve diğer Haçlıların sığınağı olan Kıbrıs ise, siyasi varlıklarını hissettirecek olan Templier ve Hospitalier şövalyelerini de adaya çekmiştir.³⁶ Buna ek olarak Tapınak Şövalyeleri Akka'da bulunan son iki kutsal emaneti de Kıbrıs'a nakletmişlerdir.³⁷ Artık burası Haçlıların Mısır, Suriye-Filistin gibi sahalara düzenlenecek saldırılarda da önemli bir merkez haline gelmiştir.³⁸

Memlükler kara ordusunda güçlü olmalarına rağmen gemi yapımında kullanılan hammaddenin kıyı bölgelerinde az bulunması, malzemenin tedarikinin zor ve maliyetli olmasından kaynaklı gemi yapım çalışmalarının bu şartlar altında çokta kolay olmadığını gösterirken; sistemsal olarak süre gelen askeri yapılanma dışındakileri küçük görmeleri ve ihtiyaç dahilinde ön planda tutulması da bu

³³ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XIV, 7. bs (Beirut: Mektebetü'l-Meârif, 1988) 261.

³⁴ Makrîzî, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, c. I (Lübnan\Beirut: Darü'l Kütübü'l-İlmiyye, 1418) 216-217; Demirkent, *Haçlı seferleri* 250; İsmail Yiğit, "Kalavun" *TDV İslam Ansiklopedisi*, t.y., çevrimiçi, İnternet, 1 Nis. 2022., Available: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalavun>.

³⁵ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* XIII:320-321; Makrîzî, *es-Sülûk* I:224; Demirkent, *Haçlı seferleri* 254. Akka kuşatması esnasında Haçlılara Kıbrıs'tan yardım faaliyetleri de gerçekleştirilmiştir. A.g.e., 252.

³⁶ Demirkent, "Kıbrıs (Tarih)". II. Henri, Kıbrıs ve Akka Kralı III. Hugue'nin oğludur.

³⁷ Barber, *Yeni Şövalyelik Tapınak Tarikatının Tarihi* 311.

³⁸ Üstün, "Memlük Devleti'nin Kıbrıs'ı Hâkimiyeti Altına Alması" 29.

sahanın gelişmesini engellemiştir. Nitekim Suriye'den kovulan Haçlılar, intikamlarını almak için Frenk-Kıbrıs ittifakıyla bölgeye saldırılarını artırarak büyük girişimlerde bulunmuşlardır. Kıbrıs Kralı I. Peter yeni bir kutsal çağrı için Avrupa'ya gidip görüşmeler dahi yapmış, hatta Papa tarafından kutsanmıştır. Bunlardan biri 767\1365'deki I. Peter'in İskenderiye'ye taarruzuyla³⁹ kısa bir zaman diliminde elinde tutması ise işin ciddiye alınmasını gerekli kılmış, 1365 ve akabindeki yıllarda donanmaya daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Barsbay'ın ise tarihteki yaşanan bu olayları dikkate alarak Kıbrıs Seferi için denizde kullanılacak askeri teçhizatlar ve deniz donanmasını kuvvetlendirebilmek adına binlerce dinar harcamıştır.⁴⁰ Peter'in Akdeniz'in zengin şehirlerinden İskenderiye'ye saldırmasının ise iki önemli nedeninden söz edilebilir; bunlardan birincisi İskenderiye'nin konumu itibariyle Kahire'ye yapılacak saldırı için askeri bir kolaylık sağlanabilir, ikincisi ise Memlük Devleti'nin ana gelir kaynağı baltalanabilirdi.⁴¹

Barsbay'ın Kıbrıs Adası'na Seferleri

el-Melikü's-Sâlih Muhammed b. Tatar⁴² (1421-1422)'in halefi, Memlük sultanlarının otuz ikincisi, Çerkes asıllıların ise sekizincisi olan Barsbay adıyla tanıdığımız Sultan Melik Eşref Ebu'n-Nasr Barsbay ed-Dokmakî ez-Zâhîri, 1

³⁹ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* XIV:314; İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr fi Vekâiu'd-Duhûr*, c. I (Kahire: Mısıriyyetil Amme lil Kitab, 1984) 21-22. İbn İyâs'a göre saldırı da yetmiş gemi yer almış ve yaklaşık beş bin insan katledilmiştir.

⁴⁰ Hill, *A History of Cyprus II* 325-329; Burak Gani Erol, "Memlük Deniz Kuvvetleri" 21-24, 138; David Ayalon, "Memlükler ve Deniz Kuvvetleri" *Tarih Dergisi*. 25 (1971): 39; Kâzım Yaşar Koprman, "Memlükler" içinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. Ed. Hakkı Dursun Yıldız, c. VII (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992) 157. Gemi imal çalışmaları hakkında eserinde ilginç bilgiler ihtiva eden Muhammed Kasım Nüveyri, Rum (Akdeniz) denizindeki gemilerin inşasında çivi kullanılırken Yemen ve Hind denizinde kullanılan gemilerin ise çivisiz üretildiklerini belirtmiştir. Muhammed b. Kâsım Nüveyri, *Kitâbü'l-İlmâm bi'l-i'lâm fîmâ Ceret bihi'l-Ahkâm ve'l-Umûri'l-Makdiyye fi Vâkıati (vakati)'l-İskenderiyye ve tıvdihâ ilâ Hâletihî'l-Merziyye*, c. II (Hindistan, 1970) 232.

⁴¹ Hill, *A History of Cyprus II* 330.

⁴² Bedreddin el-Aynî, *İkdü'l-Cümân fi Târîhi Ehli'z-Zamân*, I. (Kahire, 1989) 158; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* 211.

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

Nisan 1422 (8 Rebiulahir 825) Çarşamba günü sultan ilan edilmiştir.⁴³ On altı yılı aşkın iktidarda kalan sultanın hükümdarlığı 7 Haziran 1438 (13 Zilhicce 841) Cumartesi günü 60 (?) yaşlarında vefat edinceye⁴⁴ değin sürmüştür. Hükümdar olmadan önceki hayatında Malatya naibi Emir Dokmak el-Muhammedî ez-Zâhirî⁴⁵ tarafından satın alınmış ve bir süre sonra da Berkuk'e sunulmuştur. Sultan oluncaya kadar ki süreçte zaman zaman hapiste de kalan Barsbay sâki⁴⁶, onbaşı, binbaşı, Trablus nâibliği, devâtdârlik ve Melik Salih Muhammed'in lalalık vazifesini de üstlenmiştir.⁴⁷

Sultan Barsbay döneminde Kıbrıs'taki Frenkler'in Memlükler'in kıyı sahillerine düzenledikleri saldırılar ve denizde yürüttükleri korsancılık faaliyetlerinde burasını üs gibi kullanarak adlarından söz ettirdiklerini söyleyebiliriz. Farklı zaman aralıklarıyla yapılan bu saldırıların rahatsızlık vermesi, 1365'teki İskenderiye Limanı'na yapılan taarruzun unutulmaması ve devlet içerisinde bazı emirlerin isyan etme teşebbüslerinin de gündeme taşınması Barsbay'ın Kıbrıs'a gerçekleştireceği sefer için de bir alt yapı oluşturmuştur.⁴⁸ Sultan, adayı 1424, 1425 ve 1426 yıllarındaki seferleriyle Mısır'a bağlı bir devlet haline getirmiştir.⁴⁹

⁴³ Makrîzî, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, c. VII (Beyrut: Darü'l Kütübî'l-İlmiyye, 1997) 55; el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 180; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* 242; Ebû Hâmid Cemâleddin Muhammed b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Ali b. Zahîre el-Kudsî, *el-Fezâ ilü'l-Bâhire Fî Mehâsini Mısır ve'l-Kâhire* (Daru'l Kütüb, 1969) 50; İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr fî Vekâiü'd-Duhûr*, c. II (Kahire: Mısıriyetil Amme lil Kitab, 1984) 79, 81.

⁴⁴ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* 106.

⁴⁵ A.g.e., 243-244; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, 4. bs, VIII (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988) 414. Aynı isme Barsbay'ın adında da rastlamamızın nedeni efendisine nispetledir.

⁴⁶ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ* V:454.

⁴⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* 242-246; Kâzım Yaşar Koprıman, "Barsbay" *TDV İslam Ansiklopedisi*. , t.y., çevrimiçi, İnternet, 4 Nis. 2022. , Available: <https://islamansiklopedisi.org.tr/barsbay>.

⁴⁸ Koprıman, "Memlükler" 517-518; Ayaz, *Memlük-Kıbrıs ilişkileri* 79; Burak Gani Erol, "Memlük Deniz Kuvvetleri" 23; Üstün, "Memlük Devleti'nin Kıbrıs'ı Hâkimiyeti Altına Alması" 33.

⁴⁹ Koprıman, "Barsbay".

Safad nâibi Emir İnal, önceki hükümdarın (Melik Salih Muhammed) hal' edilmesi (görevden alınması) üzerine isyan etmiştir. Bu zaman aralığına denk gelen bir diğerk olayda Frenkler'in kıyı saldırılarını artırmalarına yanı sıra İskenderiye Limanı'ndaki içinde yaklaşık yüz bin dinarlık mal bulunan ticaret gemisini ele geçirmişlerdir. Yeterli donanıma sahip olmayan Müslüman tacirler Frenkler'e ok atışı yapmakla yetinse de attıkları oklar denize düşmüş ve bir başarı sağlanamamıştır.⁵⁰ Bu saldırının akabindeki yılda Frenkler'in tekrar saldıracağına dair haberlerin artması üzerine Barsbay, tedbir olarak askerlerinin bir kısmını Dimyat'a bir kısmını da- içinde Emir Akbuğa et-Timrazî'nin de bulunduğu bazı emirleri- İskenderiye Limanı'na yönlendirmiştir.⁵¹ Ağustos\Eylül 1423 (Ramazan 826)'de ise Frenkler'in gerçekleştirdikleri saldırının halk tarafından Barsbay'a şikayet edilmesi, sultanın askerlerini Dimyat, Reşid ve Nesteru⁵² kıyılarında yer alan ribatlara yerleşmeye sevk etmiştir.⁵³

Birinci Sefer (827-1423\4)

Sultan Barsbay, Frenklerin, yüzden fazla insanın ve pek çok malın yer aldığı gemiyi Dimyat yakınlarında gasp ederek yüz kişilik tayfasıyla tutsak etmelerinden ötürü -görevlilerinin görüşünün aksine- Frenk tacirlerin mallarına Şam, Dimyat ve İskenderiye'de el koyarak zararın giderilmesini talebinde bulunmuş, ülkelerine dönmelerinin engellemiştir. Akabinde savaş hazırlıklarına girişen Barsbay, Kıbrıs Kralına ikazlar yapmaktan da geri kalmamıştır. Fakat Barsbay'ın Osmanlı Sultanı Murad'a göndermiş olduğu hediyelerin yer aldığı gemiye Kıbrıs Kralı Janus tarafından gerçekleştirilen saldırı, bardağı taşıran son damla olmuştur.⁵⁴

⁵⁰ Makrîzî, *es-Sülûk* VII:63; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire* 249-250.

⁵¹ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr bi-Ebnâi'l-Umr*, c. II (Mısır: el-Meclisu'l-Alâ li'Ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1389) 307; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire* 255.

⁵² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V (Beyrut: Daru Sadr, 1977) 284. Nesteru; İskenderiye ve Dimyat arasında bir adadır.

⁵³ el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:309; İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr* II:87.

⁵⁴ Makrîzî, *es-Sülûk* VII:99; Halîl b. Şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve Beyâni't-Turuk ve'l-Mesâlik* (Paris, 1892) 138; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire* 266; Kopruman, "Memlûkler" 158; Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 90-91.

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

Sultan Barsbay'ın emri üzerine keşif –küçük çaplı- mahiyetli düzenlenecek olan bu sefere Memalik-i Sultaniyye'den seksen kişinin yanı sıra gönüllülerde katılmıştır. Bir araya gelen bu kuvvet, askeri teçhizatla donanımlı iki gurab tipi gemiyle Ağustos 1424 (Ramazan 827)'de yola çıkmıştır.⁵⁵ Bulak'tan Dimyat'a geldiklerinde ise kendilerine sellure tipi bir gemi⁵⁶ iştirak etmiş ve böylece üç gemiyle Trablus ve Şam sahillerine yönelmişlerdir. Buralardan kendilerine dahil olan harp malzemesiyle dolu iki gurab tipi gemi daha iltihak etmiş ve toplamda beş gemiye ulaşarak, Frenk korsanları Akdeniz'de aramaya koyulmuşlardır.⁵⁷

Aksiyon alan bu birlik Re'sülyak Limanı'nda Kıbrısların bırakıp kaçtıkları gemiyi ele geçirip yaktıktan sonra⁵⁸ Kıbrıs'ın Ceneviz yönetimindeki⁵⁹ Magosa Limanı'na çıkartma yapmış fakat iyi karşılandıkları bu yere herhangi bir saldırı da bulunmamışlardır. Memlûklerin birinci seferinde galibiyetle sonuçlanan girişimleri Limosal Limanı'nda gerçekleşmiş ve buradaki çatışmada Kıbrıs gemilerine zarar verilmiştir. Müslümanlar bal, yağ, birçok kumaş gibi ganimetlerin yanı sıra, 23 kişiyi de esir alarak Eylül\Ekim 1424 (Zilkade 827)'de geri dönmeleri Dimyat'ta büyük bir coşkuyla karşılanmışlardır.⁶⁰

Bir anlamda keşif mahiyeti de taşıyan sefer, askerlerin cesaretlerini artırırken, Kıbrıs'taki faaliyetlerin anlaşılmasını ve Kıbrıslıların sanıldığı gibi güçlü

⁵⁵ el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:330. İbn Hacer'e göre Beyrut ve Sayda'dan da yapılan katılımlarla altı yüz asker ve üç yüz at bu sefere iştirak ettiğinden bahsetmekle birlikte ele geçirilen esir sayısının da altı yüz olduğunu belirtmiştir. Diğer kaynaklara nazaran İbn Hacer'in sayıları daha abartılı ele aldığını söyleyebiliriz. el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 262. Aynî'ye göre yetmiş kişi katılmıştır.

⁵⁶ Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 91.

⁵⁷ Makrîzî, *es-Sülûk* VII:100; el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 263; İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire* 268.

⁵⁸ Halîl b. Şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik* 138.

⁵⁹ Kemal Çiçek, "Magosa" *TDV İslam Ansiklopedisi*, t.y., çevrimiçi, İnternet, 12 May. 2022. , Available: <https://islamansiklopedisi.org.tr/magosa>. Magosa Limanı 1373-1464 yılları arasında Cenevizlilerin idaresi altında kalmıştır.

⁶⁰ Makrîzî, *es-Sülûk* VII:103; el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:330; İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire* 268-270; Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs ilişkileri* 82; Holt, *Haçlılar Çağı 11. yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu* 187.

olmadıkları hakkında fikir elde etmeleri de sağlamıştır. Olaydan haberdar olan Kıbrıs Kralı, donanımlı iki gemiyi Mısır ve Suriye kıyılarına göndermiştir. Sahil güvenliğinden dolayı kıyılara çok fazla yanaşamayan ve su sıkıntısı çeken askerler bu ihtiyaçlarını gidermek adına geldikleri Nehrü'l Kelb'te⁶¹ gizlenen Müslüman askerlerce pusuya düşürölmüş, bir kısmı öldürölmüş bir kısmı da esir olarak sultana takdim edilmiştir.⁶² Müteakip süreçte Lazkiye civarında vuku bulan başka bir olayda ise dört Kıbrıs gemisi, Mısır'a gemi küreği taşıyan gemiyi yakmışlardır. Kıbrışlıların intikam amaçlı giriştikleri bu eylemler, korsancılık faaliyetlerinin durmadığını gözler önüne sererken bir sonraki sefer hazırlıklarını da hızlandırmıştır.⁶³

İkinci Sefer (828-1424\5)

Kıbrıs'a gerçekteştirilen sonraki sefer ise bir yıl aranın ardından 828 (1424\5)'de meydana gelmiştir.⁶⁴ Kasım\Aralık 1424 (Muharrem 828)'de Frenklere karşı gerçekteştirilecek olan gaza için Bulak tersanesinde aralıksız süren gemi yapım çalışmalarına başlanmış ve bizzat Sultan Barsbay'da giderek kontrol ve denetim sağlamıştır. Ayrıca gündüz Frenklerin gemi yağmalamalarını önlemek ve sahil güvenliğini temin etmek amacıyla da idaresini Zeydü'd-Din Abdölkadir'in devraldığı Tine⁶⁵ yakınlarındaki hisarın inşası bitirilerek hem buraya Araplar iskân ettirilmiş hem de yirmi beş savaşçı ve on atın da yer aldığı kule silahlandırılmıştır.⁶⁶

⁶¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* IV:475.

⁶² el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:346; Halîl b. Şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik* 139; Bertrandon De La Brocquiere, *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*, Ed. Charles Henri Auguste Schefer, Trans. İlhan Arda (İstanbul: Eren, 2000) 67. Bertrandon'un eserinde sultanın ismi yanlışlıkla Baybars olarak zikredilmiştir. Bu tarih aralığında sultan Baybars değil, Barsbay yönetimdeki isimdir.

⁶³ Makrîzî, *es-Sülûk* VII:117; Kopraman, "Memlûkler" 519; Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 92; Burak Gani Erol, "Memlûk Deniz Kuvvetleri" 153.

⁶⁴ el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:346; el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 264. İbn Hacer bu seferi "Birinci Kıbrıs Gazvesi" olarak ele almıştır.

⁶⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* IV:56.

⁶⁶ Makrîzî, *es-Sülûk* VII:110, 112-113; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* 270-272; İbn İyâs, *Bedâüü'z-Zühûr* II:95, 97; Kopraman, "Memlûkler" 519; Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs ilişkileri* 85.

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

31 Mayıs (13 Recep)'da Barsbay altı yüz gaziyi donatmış, sefere katılacak askerlerinin her birine yirmişer dinar vermenin yanı sıra gazaya teşvik maksatlı "Kim cihat etmek istiyorsa parasını almak için gelsin."⁶⁷ demiştir. Donanmada yağcılar, neftçiler, nişancılar, mızrak ve ok vasıtasıyla ateş fırlatan birlikler vb.⁶⁸ gruplar yer almıştır. Günü unutulmaz anlardan biri alarak tanımlayan İbn İyâs'a göre, sancaklarla süslenen, davullar ve toplar yerleştirilen yüz civarındaki gemiden söz edilen⁶⁹ donanmayı Barsbay, Cuma namazının ardından Kal'atü'l-Cebel'den Bulak sahiline giderek bizzat teftiş etmiştir. Ertesi gün de devlet erkanından bazı görevliler Zeyneddin Abdulbasit'in evinden donanmanın ayrılışını seyretmişlerdir. Dörderli gruplar halinde ayrılan donanmanın her birine bir emir tahsis edilmiştir. Bunlardan ilk hareket eden ve idaresinde Hacibü'l-Hüccab Çeribaş Kaşuk'un⁷⁰ bulunduğu donanma Dimyat'a gitmiş, kalanlarda onu arkasından takip etmiştir.⁷¹ Hazırlıkların haberini alan Kıbrıs Kralı ise boş durmayarak Memlük deniz kuvvetinin Dimyat'tan ayrılmasını engellemek isteyerek Bale komutasında dokuz gemiden müteşekkil filoyla teşebbüste bulunsa da muvaffak olamamıştır.⁷² Kahire'den parça parça 14 Haziran (27 Recep)'a kadar ordunun yola çıkışı devam etmiş ve 7 Temmuz (20 Şaban) Cumartesi günü Dimyat'tan denize yelken açılmıştır.

Bu deniz kuvveti 10 Temmuz (23 Şaban)'da Beyrut oradan da 21 Temmuz (5 Ramazan)'da Trablus'a geçmiş ve burada kaldıkları (5-14) müddetçe Trablus naibi Hüsrev onlara karşı oldukça hürmetkâr davranmıştır.⁷³ Emir Çeribaş ise Trablus'ta bulunduğu esnada Kıbrıs Kralı Janus'a elçiler vasıtasıyla gönderilen hediyelerle onun Memlüklere itaatini arz etmesi istenmiştir. Ancak elçilerin dönüşü geçikmesi üzerine hazırlık yapan orduya 30 Temmuz (14 Ramazan)'da Janus'un itaati reddettiği cevabı da ulaşmıştır.⁷⁴ Trablus ve Beyrut'tan

⁶⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire* 276.

⁶⁸ el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 264; Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 94.

⁶⁹ İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr* II:98.

⁷⁰ el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 264. Aynî'ye göre Hacibü'l Hüccab'ın adı "Sermaş'tır."

⁷¹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire* 276; Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 94.

⁷² el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:346.

⁷³ el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 264; İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire* 278.

⁷⁴ el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:346-347; Burak Gani Erol, "Memlük Deniz Kuvvetleri" 155.

toparladığı savaş teçhizatlarıyla gücünü daha da artıran donanma kırk gemiden veya daha fazlasıyla Kıbrıs'a doğru yol almıştır.⁷⁵

Kıbrıs için yola çıkan donanma ilk olarak Karpas Limanı'na, 4 Ağustos (19 Ramazan)⁷⁶ Cumartesi günü de Magosa Limanı'na ulaşmış⁷⁷ ve batı kısmına çadırlar kurarak geceyi karargâhlarında geçirmişlerdir.⁷⁸ Magosa hâkimi "ben sultanın kölesiyim, şehir onun şehridir, halk onun halkıdır" diyerek eman istemiş ve akabinde de kaleye Mısır bayrağı çekilmiştir.⁷⁹ Barsbay'a itaatini arz eden Magosa idarecisi üç gün boyunca kalan Memlüklere emtia desteğinin yanı sıra Kıbrıs Kralı'nın zafiyetleri ve savaş hazırlığında olduklarıyla ilgili bilgilendirme de yapmıştır.⁸⁰ Kıbrıs'ın batı cihetine saldıran Memlükler civarda yaptığı akınlarla esirler ve çok sayıda ganimet ele geçirmiştir.⁸¹ Bu akınlar esnasında vuku bulan olayların birisinde de Memlüklerin öncü kuvveti keşif için dolaşırken, başlarında Kıbrıs Kralı'nın kardeşinin olduğu üç yüz süvarili birliğin karşılaşmasında cereyan etmiştir. Kıbrıslılar'dan 50'den fazlası yaralı olmakla birlikte 15 atlı öldürülürken, Müslümanlardan ise sadece iki kişi öldürülmüştür. Neticesinde birçok ganimet ve esir ele geçirmiş, pek çok yeri ve kiliseleri de yakmışlar; sonra da ayın 8 (23)'inde Magosa'dan ayrılmışlardır.⁸²

Barsbay'ın ordusu, Magosa'dan sonraki önemli yerlerden biri olan ve aynı zamanda Muaviye b. Ebû Süfyan'ın birinci Kıbrıs seferinde ona refakat edip, binek hayvanında düşerek hayatını kaybeden Hz. Muhammed'in baba tarafından halası ve Ubade b. Samit'in eşi Ümmü Haram bint Milhan'ın kabrinde bulunduđu⁸³ Mellaha (Larnaka\Tuzla)'ya, 10 Ağustos (25

⁷⁵ İbn Tağrıberdî, *en-Nüçümü'z-zâhire* 278.

⁷⁶ el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:345. İbn Hacer'e göre Magosa'ya 16 Ramazan 828'de ulaşmışlardır.

⁷⁷ el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 266.

⁷⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nüçümü'z-zâhire* 278.

⁷⁹ Halîl b. Şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik* 140.

⁸⁰ el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:345; İbn Tağrıberdî, *en-Nüçümü'z-zâhire* 278.

⁸¹ İbn Tağrıberdî, *en-Nüçümü'z-zâhire* 278-279.

⁸² el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 266.

⁸³ Belâzürî, *Fütühu'l-Büldân* (Beirut: Müessesetü'l-Me'âri, 1987) 209; Mehmet Azimli, *Hz. Osman*, 5. basım., Dört halifeyi farklı okumak / Mehmet Azimli 3 (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018) 44; Kemal Çiçek, "Larnaka" *TDV İslam Ansiklopedisi*, t.y., çevrimiçi, İnternet, 18 May. 2022., Available: <https://islamansiklopedisi.org.tr/larnaka>. Larnaka

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

Ramazan)'da yelken açmıştır.⁸⁴ Karada bırakılan dört yüz askerde deniz boyunca gemilerin refakati ile tedbirli bir şekilde ilerlemişlerdir.⁸⁵ Yolda üç bin kişi, bin süvariden oluşan Kıbrıs Kralı'nın kardeşiyle karşılaşmışlardır. Yüksek bir yerden Müslüman ordusunu gören Kralın kardeşi⁸⁶ (Halîl b. Şâhin'e göre ise Kralın yeğeni) korkuya kapılarak olay yerinden uzaklaşmıştır. İlerleyişini sürdüren ordu "Re'sül'acuz" da keşif yapmakta olan Frenk emirine rastlamış ve onları birliğiyle birlikte esir almışlardır.⁸⁷ Ayrıca Memlükler, kara ordusu yapılanmasında gayet başarılı olmalarını fırsata çevirerek Kıbrıs şövalyelerine ağır darbeler indirmişlerdir.⁸⁸ Larnaka'da, Müslüman esirlere sert davranan عين الغزال denilen Mellaha emiri de öldürülmüştür.⁸⁹

Larnaka'dan yola çıkıp denizden ve karadan ilerleyerek –Larnaka civarındaki Mellaha'da bir araya gelen Barsbay'ın ordusu, şehri tahrip etmesinin yanı sıra ele geçirdiği esirlerle birlikte gemilere geri dönmüşlerdir. Sabaha karşı da Frenklerin denizdeki filosu kıyıya demirlenmiş vaziyetteki müslüman donanmasına saldırmışsa da müslümanların karşı taarruzlarına herhangi bir karşılık vermeden –çatışmaya girmeden-geri çekilmişlerdir.⁹⁰ Aslında Kıbrıslılar, kıyıya gemilerini demirleyen Memlükleri denizin ortasına çekmek istemişler fakat onlar buna yanaşmamışlardır. Saldırıları karşısında Kıbrıs kuvvetleri geri çekilmişse de, Müslümanlar güçlerini hesaba katarak karada bıraktıkları askerlerini desteksiz koymamak adına onları takip etmemişlerdir. Başarılı teşebbüslerde bulunan Memlükler hem adaya daha sağlam yerleşme imkanına sahip olmuş hem de

maddesinde Ümmü Haram'ın, Muaviye'nin son seferine iştirak ettiğinden bahsedilse de Belâzûrî bunun birinci seferde vuku bulduğunu dile getirmiştir.

⁸⁴ el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 266-268.

⁸⁵ Makrîzî, *es-Sülûk* VII:121; İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire* 279.

⁸⁶ el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:347.

⁸⁷ Halîl b. Şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik* 140; Brocquiere, *Bertrandon De La Broquiere'in Denizşırı Seyahati* 68.

⁸⁸ Koprıman, "Memlükler" 519.

⁸⁹ el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:347.

⁹⁰ Makrîzî, *es-Sülûk* VII:121; İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire* 279. on gemi ve karkure; Halîl b. Şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik* 140. Dokuz gemi ve karkure olarak sayıyı belirtmişlerdir. Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 96.

sadece sahilde kalmayıp adanın içine de nüfuz etmişlerdir. Bunu kolaylaştıran eylemlerden biri ise eribaş Kaşuk'un, karadaki başarıyı daha da perçinleyerek avantaj kazanmak adına Cuma günü gemideki mürettebatın karaya inmelerini emretmesiyle olanaklı hale gelmiştir. Karaya inen ordu birçok köyü fethetmekle kalmamış beraberinde o kadar çok sayıda esir almıştı ki gemiler esir alamaz hale dahi gelmiştir.⁹¹

Mellaha'dan ayrılan ordu (15 Ağustos\30 Ramazan) Limasol'a vasil olmuştur. Karaya indirdiği yüz elli askeri ve beraberindeki kuvvetle içinde Hıristiyanların bulunduğu Limasol Kalesi'ne girmişlerdir. Geceyi burada geçiren askerler sabahleyin dualar ederek, tekbirler getirerek büyük bir coşkuyla bayram namazını eda ettikten sonra kuşattıkları kaleyi oğleden önce fethetmiş ve kaleye üzerinde sultanın unvanı bulunan sarı ipekten mamul altın işlemeli sancak çekilmiştir. Burada iki yüz civarında esir alınırken yaklaşık 60 süvari de ldrlmş ve kale tahrip edilmiştir.⁹²

eribaş st üste kazanılan bu muzafferiyetin müjdesini sultana iletmesi için Trablus naibi Emir Kasruve'ye mektup göndermeyi de ihmal etmemiştir.⁹³ Kıbrıs Kralı'nın çok sayıda asker toplayarak üzerine geldiğini haber alan eribaş, topladığı istişare meclisinin görüşleriyle uzun soluklu bir seferin ordu içinde oluşturacağı muhalefetten tedirgin olmamak adına yurda geri dönmeye karar vermiştir.⁹⁴ Böyle bir karara varmalarında Kıbrıs Kralı'na Venediklerin yardımının ulaşmasının da etkili olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Müslümanlara karşı girişimlerde kullanmaları maksadıyla çeşitli savaş teçhizatı barındıran malzemelerin Venedik'ten karkure tipi bir gemi içerisinde *اسكبنه*'ye ulaştığını bu bölgedeki hapishaneden kaçıp kurtulmayı başaran beş Müslüman esir haber vermiştir.⁹⁵

Ordunun geri dönüşüyle ilgili yaşanan şöyle bir olaydan da bahsedebiliriz. Canibek es-Sufi'yi aratmakla meşgul olan Sultan'a, Müslümanların Frenklere

⁹¹ İbn Tağrberd, *en-Ncm'z-zâhire* 279; Burak Gani Erol, "Memlk Deniz Kuvvetleri" 156.

⁹² el-Askalânî, *İnbu'l-umr* II:347; el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 269.

⁹³ Makrzi, *es-Slk* VII:121.

⁹⁴ İbn Tağrberd, *en-Ncm'z-zâhire* 280.

⁹⁵ el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 269-270; Hill, *A History of Cyprus* II 474; Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 98.

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

karşı zafer kazandığına dair Ağustos'un 23 (9 Şevval)'ünde Trablus'tan bir haber alınca ülkede yedi gün boyunca köslerin vurulduğu bir şenlik havası estirilmiştir. Fakat dört gün sonra donanmanın Tîne'ye (28 Ağustos\13 Şevval) dönmesi Barsbay'ı ve halkı askerlerin yaşanan olumsuzluktan dolayı geri döndüğü düşünülmesine sevk etmiş, hatta sultan endişeye kapılarak yeni bir birliğin oluşturulması için hazırlık yapılmasını emretmiş.⁹⁶

Deniz kuvvetleri sağ salim bir şekilde 9 Eylül (25 Şevval)'de bin atmış esirle ve bir hayli ganimetle Bulak Limanı'na gelmiştir. Ertesi gün ise ganimetin birazını yüz yetmiş hamal taşırken, kalanları da on deve⁹⁷ ve kırk katıra yükleyerek Kal'atü'l- Cebel'e gitmişlerdir. Sultan Barsbay'da kendisine takdim edilen bu esirlerin yakını olanların ailesinden ayrılmaması yakını olmayanların ise tek tek satılmasını istemiştir.⁹⁸ Bu satış işleminin neticesinde yaklaşık olarak toplam da on sekiz bin sekiz yüz dinar gibi bir meblağ kazanmıştır.⁹⁹ Aynı zamanda Sultan, sefere iştirak eden neferlerine dinar dağıtmayı da ihmal etmemiştir.¹⁰⁰

Üçüncü Sefer (829\1426) - Kıbrıs'ın Fethi

Memlüklerin ilk iki girişimi sorunsuz ilerlemiş, Kıbrıs hanedanlığına özellikle de karadan yürütülen eylemlerle oldukça ağır darbeler indirilmiş ve elde edilen ganimetle finansal destek sağlanmış.¹⁰¹ Büyük gazve olarak adlandırılan, önceki seferlere nazaran daha güçlü bir ordu sevkıyatı yapılan ve Kıbrıs'ın da son seferini ifade eden bu fetih ise 829\1426 yılında gerçekleştirilmiştir. Barsbay, sefer için 12 Şubat (3 Rebiulahir)'da dört önemli ismi atamıştır. Bu isimler; Emir İnal Cekemî, Emir Tağrıberdi el-Mahmudî, Emir Kara Murad Hoca, Emir

⁹⁶ Makrîzî, *es-Sülûk* VII:120-121; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* 278; İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr* II:100; Ayaz, *Memlük-Kıbrıs ilişkileri* 92-93.

⁹⁷ İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr* II:101. İbn İyâs'a göre yetmiş devedir.

⁹⁸ Makrîzî, *es-Sülûk* VII:121-122; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* 271; Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 97.

⁹⁹ el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 272.

¹⁰⁰ İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr* II:101.

¹⁰¹ Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 97.

Tağrıbermiş¹⁰² ęeklinindedir. Sefere iştirak edenlerle ilgili uzun bir listesi kaynaklarda yer alsada biz konuyu daha fazla uzatmamak adına burada sadece dört isimden söz etmek istedik.

Hazırlıklar yapılırken deniz seferi olacağı için donanmadaki gelişmeleri de unutmamak gerekir. Barsbay, bazı gemilerin imalatını yaptırırken bazılarını da satın alarak toplamda yüz seksen parçalık bir donanma teşkil etmiştir.¹⁰³ Süreç içerisinde dikkate değer olaylardan birisi Frenkler ve Venedikliler arasında kargaşanın ardından galip gelen Frenklerin, İşkenderiye Limanı'nda bulunan Müslümanlardan bir grubu esir olarak denize açılmaları, ikincisi de 6 Nisan (27 Cumadell)da Bizans İmparatoru VIII. İoannes Paleologos'un Konstantinopolis'ten gönderdiği hediyelerle gelen elçinin Kıbrışlılarla savaşılmaması adına aracılık yapması olmuştur. Fakat Sultan teklifi kabul etmeyerek askerini sefer için donatmaya devam etmiştir.¹⁰⁴ 22 Nisan (13 Cumadelhir)'da Trablus, Safed, Gazze ve Dımařk¹⁰⁵ gibi yerlerden Kıbrıs gazvesine katılmak için Kahire'ye gelen askerler büyük meydana yerleştirilmişlerdir. Aradan on gün geçtikten sonra da Sultan kalenin avlusunda resm geçit töreni yaptırmış ve arz edilen askerlere büyük ihşanda bulunmuştur. Önde gelen fakihlerin katıldığı sefere talep o kadar fazlaydı ki bazıları gemilerde yer olmaması hasebiyle istekleri geri çevrilmiştir. Gidebilenlerin sevinçleri ve gidemeyenlerin üzüntüleri yüzlerinden okunmuştur.¹⁰⁶

Mayıs\Haziran 1426 (Recep)'da Janus, Kıbrıs'a yapılan iki seferin de intikamını almak adına bazı girişimlerde bulunmuştur. Frenk Kralı'na gönderdiği mektupla Őikayetlerini ve yardım isteğini bildiren Janus, boş durmayarak gemi yapım işlerine de girişmiştir. Yardım ağırısına cevap verenlerden Katalan kralı, yeğeni Carceran Suarez'i gemiler ve Őövalyeler eřlięinde¹⁰⁷ bölgeye göndermiştir.

¹⁰² el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 273-274. Sefere katılan ordu mensuplarının uzun listesi için bkz; Ayaz, *Memlk-Kıbrıs ilişkileri* 97.

¹⁰³ el-Askalânî, *İnbu'l-umr* II:366; Halil b. Şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik* 142.

¹⁰⁴ Makrîzî, *es-Slk* VII:135; İbn Tağrıberdî, *en-Ncm'z-zâhire* 286-287; İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr* II:106; Holt, *Haçlılar ağı 11. yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu* 187.

¹⁰⁵ el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 274.

¹⁰⁶ Makrîzî, *es-Slk* VII:135; İbn Tağrıberdî, *en-Ncm'z-zâhire* 287. İki eserde de bölgelerden sadece Şam'ın adı zikredilmiştir.

¹⁰⁷ Hill, *A History of Cyprus II* 475.

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

Ayrıca Janus'un, 1365'deki İskenderiye saldırısını yinelemek gibi bir planının olduğundan ve yardımları Kıbrıs'a geldiğinden söz edilmesine dair aldığı istihbarat doğrultusunda Barsbay, düşmanın toparlanmasına fırsat vermemek için hızlı bir şekilde toparlanarak harekete geçmelerini emretmiştir.¹⁰⁸ Bu süreçte Cenevizli Benedict Pallavici ve İskenderiye'ye iki kadırgası ile gelen Karamanoğlu İbrahim Bey'in, Sultana sefere çıkması için teşviklerde bulunduğunu da dile getirmek gerekir. Bu teşebbüslerin nedenini ise şöyle özetlersek; Alanya bölgesi idarecisi olan Karamanoğlu İbrahim Bey, Kıbrıslı korsancıların kıyıları yağmalamalarından rahatsızlık duymakta, Cenevizliler ise bir yandan Memlük saldırısından hakimi olduğu Magosa'yı korumayı arzulamaktayken diğer yandan da Kıbrıs Kralı'nı savaş hazırlıklarıyla maddi yönden zayıflatarak iki devlet arasında aracılık yapıp adayı da tamamen Memlüklere terk etmek istememekteydi.¹⁰⁹

Hazır olan donanma 10 Mayıs (2 Recep) Cuma günü¹¹⁰ Kahire'den ayrılarak Bulak Limanı'ndan İskenderiye ve Dimyat'a doğru yol almıştır. Sefer için yoğun bir katılımdan söz etmiştik. Bunun yanı sıra seferde askeriyeden Ümerai Uluf, Ümerai Aşarat, Ümerai Tablhane, Aynel Haseki, Aynel Ümerai Dımaşk vb. kademeleri görmekte mümkündür. Kara ordusunun başına Tağrıberdi el-Mahmudî, donanmanın başına da Emir İnal Cekemî'yi beraberine ise Emir-i Candar Kara Murad Hoca eş-Şâbanî, Emir Tağrıbermiş ve bazı Memalik-i Sultaniye ve Ümaralar ve daha birçokları tevdi edilmiştir.

En son donanma 19 Mayıs (11 Recep)'ta ayrılmıştır. Gemiler, Nil nehri vasıtasıyla Reşid Limanı'na gelmiş ve burada ordunun geriye kalan tüm ihtiyaçlarını temin edilmiştir.¹¹¹ Reşid Limanı'ndan yola koyulduklarında ise kuvvetli rüzgardan kaynaklı Emir Tağrıberdi, Emir Kara Murad Hoca, Emir Yeşbek ve Trablus'tan gelen askerlerin bulunduğu içinde kumaş, atlar, askerler ve mühimmatların yer

¹⁰⁸ el-Askalânî, *İnbâü'l-Çumr* II:366; İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr* II:106.

¹⁰⁹ Hill, *A History of Cyprus II* 475; Ayaz, *Memlük-Kıbrıs ilişkileri* 96; Üstün, "Memlük Devleti'nin Kıbrıs'ı Hâkimiyeti Altına Alması" 36.

¹¹⁰ el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 274.

¹¹¹ Makrizî, *es-Sülûk* VII:136; el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 276; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* 288-289; Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 101.

aldığı dört gemi batarken, yüz at ve dokuz kişi de hayatını kaybetmiştir. Fakat olayın Mısır sınırları içinde sahile yakın bir yerde meydana gelmesi onlar için bir avantaj olmuştur. Haberi alan Barsbay olaya oldukça canı sıkılmış, çok ağlamış hatta seferi iptal etmeyi bile düşünmüştür. Gemilerle ilgili gerekli tetkikin yapılması için Haziran\Temmuz -Şaban ayının başında- cuma günü Çeribaş Kaşuk' u bölgeye göndermiştir.¹¹² Böyle bir felaketin yaşanmasında sefer için uygun hava koşullarının olmadığını, rüzgarın ters yönden estiğini belirten gemi komutanlarını dinlemeyen Emir İnal'ın yanlış kararının bir neticesi olduğu belirtmekte yanlış olmaz.¹¹³

Olayın gerçekteştiğı yere vasıl olan ve gerekli incelemeleri yapıp hasarın telafi edilebilir bir boyutta olduğunu anlayan Çeribaş, tamirat işlerinin tamamlattırmıştır. Akabinde de komutanlarla gerçekteştirdiğı istişareler doğrutusunda gemilerin sefere çıkmalarına karar verilmiştir. Donanmanın tadilatının tamamlandığını ve İskenderiye'ye doğru harekete geçtiğine dair güzel haberleri duyan Sultan ise rahat bir nefes almıştır. Ancak Reşid'den İskenderiye'ye geçmekte olan donanmanın bir bölümü İskenderiye'ye hücumla geçen dört parçadan müteşekkil Frenk ordusuyla karşılaşmıştır. Frenklerle aralarında meydana gelen ok atışları akşama kadar sürmekle kalmamış sabah saatlerinde de kaldığı yerden devam etmiştir. Bunun üzerine Reşid'de gemilerin arızası giderilen gaziler gelen emirle bu alana yönlendirilmiş, onların iltihakı gören Frenkler ise arkalarına bile bakmadan kaçmışlardır.¹¹⁴

1 Temmuz (24 Şaban¹¹⁵)'da İskenderiye Limanı'ndan sefere çıkan donanma Kıbrıs'a ayın sonuna kadar vasıl olmaya devam etmiş ve Limasol'a yakın bir mevki olan Avdimou denilen kıyıya çıkararak gemilerini demirlemişlerdir. Kıbrıs Kralı ise, ikinci sefer esnasında tahrip edilen Limasol Kalesi'ni tahkim ettirmiş, etrafına hendek kazdırmış buna ek büyük bir orduyla hazırlık yaparak Afkosiye (Lefkoşe) şehrine karargah kurduymuş. Bu konuda malumat edinen Memlük

¹¹² Makrîzî, *es-Sülûk* VII:136; el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:366; el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 276-277; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* 289; İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr* II:106. Makrîzî ve İbn Tağrıberî'ye göre burada ölen insan sayısı yaklaşık olarak on kişidir.

¹¹³ Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 101.

¹¹⁴ Makrîzî, *es-Sülûk* VII:136-137; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* 289-290; Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 101-102.

¹¹⁵ el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 278. Aynî'ye göre 18 Şaban 829'da donanma yola çıkmıştır.

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

ordusu, sultana mevzuyu bildirmesi için haberci göndermiştir.¹¹⁶ Ayrıca Memlûk ordusunun bir kısmı karaya inerken bir kısmı da gemide kalarak tedbiri elde bırakmamışlardır.

4 Temmuz (27 Şaban)'da Limasol Kalesi tekrar Memlûk askerleri tarafından kuşatılmıştır. Emir Yeşbek ve onu takip eden askerler merdivenle kaleye tırmanırken Frenklerin de onların bu tırmanışlarını engellenmek adına ateşte kaynayan ziftler hazırladıklarından bahsedilmektedir. Nitekim tüm bu manilere rağmen arka arkaya sura çıkmayı başaran askerle kaleyi ele geçirerek tekbir ve tezahüratlar eşliğinde saltanat sancağı göklere çekmişlerdir. Akabinde de Venedik hakimiyetinde, Kıbrıs'a yakın köylerden الاسكنية 'ye yönelmişlerse de burası eman dileyerek teslim olmuştur. Ayrıca Memlûklere ziyafet, hediye vermekle kalmamış Kıbrıs Kralı Janus'un hazırlıklarından da onları haberdar da etmişlerdir. Barsbay'a Limasol Kalesi'nin zapt edildiği, Kıbrıs Kralı'nın Leşkoşe'deki faaliyetleri 13 Temmuz (7 Ramazan)'da Canibek en-Nevruzi vasıtasıyla bildirilmiştir.¹¹⁷ Kıbrıs Kralı'na Barsbay'a itaat etmesi için bir mektup gönderilmiş, fakat Kral gelen bu teklifi reddetmenin yanı sıra mektubu getiren elçiyi de ateşe attirmiştir.¹¹⁸

Limasol Limanı'na içi mühimmatla dolu bir geminin yaklaşmakta olduğu fark edilmesi üzerine denizden Emir Tağrıberdi ve arkasından bir gemi, karadan ise Ürkmes el-Alai, İyas el-Tavil harekete geçmişlerdir. Kaçarak karaya askerlerini indirmekte olan düşman gemisi gören Memlûk askerleri, onlara baskın yaparak kılıçtan geçirmiş içlerinden beşinin de başını keserek Limasol Kalesi'ne asmışlardır. Ordu, karadan Tağrıberdi, denizden de İnal Cekemi ile Mellaha'da buluşmak için tekbirler ve salavatlar eşliğinde yola koyulmuştur. Karadan ilerleyen ordu, belli bir müddet sonra üç yüzü atlı ve birçok askerden oluşan Frenk birliğinin aniden ortaya çıkması üzerine Müslüman ordusu –otuzu atlı-

¹¹⁶ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* 290; Hill, *A History of Cyprus II* 476-477; Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 102.

¹¹⁷ Makrîzî, *es-Sülûk VII*:137; el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr II*:367; el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 278-279.

¹¹⁸ İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr II*:107; Brocquiere, *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati* 68-69. Brocquiere elçinin değil mektubun yakıldığından bahsetmektedir.

onlara doğru yönelmiştir. Vaziyeti gören Frenkler ilk başta geri çekilmiş, bir süre sonra da içinde başta Kıbrıs Kralı olmak üzere Türkmen askerleri, kaçaın askerler, yerli halk, Rodoslular ve Katalanlıların yer aldığı on binden fazla asker gelmesiyle büyük bir harp vuku bulmuştur. Gündüz saat dörtte başlayan mücadele nihayetinde Kıbrıs Kralı'nın kardeşinin öldürölmesi, üç yerinden yaralı olan ve ben kralım diye kurtulan Janus ve Katalan komutanın ele geçirilmesi neticesinde Memlüklerin galibiyetle sonuçlanmıştır. Etrafa dağılan askerler akşama kadar çok sayıda ganimet ve esir alıp çevreyi de tahrip ettikten (bunlar arasında birçok kişinin tapındığı büyük haç da vardı) sonra sahadaki orduyla denizdeki kuvvet Mellaha'da bir araya gelmişlerdir.

Kıbrıs Kralı Janus'un diğer kardeşi, Kıbrıs Kardinali Hugh¹¹⁹ ve beraberinde Kıbrışlıların kalan gücü ve savaştan kurtulup kaçaınlar Lefkoşe'ye sığınarak yeni bir saldırı planlarını yapmaya başlamışlardır. Yapılan hazırlıkları öğrenilmesi üzerine Tağriberdi ve Tağribermiş karadan, İnal Cekemi ise denizden Lefkoşe'ye yönelerek zapt etmek için yola revan olmuşlardır.¹²⁰ Denizdeki Müslüman gücünün zayıfladığını düşünen Frenkler 8 gemi, 7 karkureyle¹²¹ donanmaya saldırmıştır. İnal Cekemi, elindeki kuvvetle direnmeye çalışırken Tağriberdi el-Mahmudı'ye de durumu bildirmiştir. Tağriberdi'nin yanındaki yaklaşık altmış süvarinin haricindekiler İnal'ın yardıma koşmuştur. Gece tüm şiddetiyle devam eden bu karşılaşma da sabah Frenk gemileri uzaklaşırken içlerinden bir Frenk karkuresi Memlüköllerce ele geçirilmiş, 171¹²² kişi de öldürölümüştür. Hava koşullarının elverişsizliği sebebiyle geriye kalanlar da takip edilememiştir.¹²³

Asıl hedefleri Kıbrıs adasının en büyük¹²⁴ ve başşehri Lefkoşe'ye¹²⁵ gitmek olan Memlükler, yolda başlarına gelen iki büyük muharebenin ardından 11 Temmuz

¹¹⁹ Hill, *A History of Cyprus II* 482-483.

¹²⁰ el-Aynı, *İkdü'l-Cümân* 279-282; Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 102; Hill, *A History of Cyprus II* 480.

¹²¹ Makrızı, *es-Sülük VII*:138. Makrızı'ye göre 14 gemi saldırmıştır.

¹²² Hill, *A History of Cyprus II* 481. Hill'e göre kılıçtan geçirilen kişi sayısı 300'dür.

¹²³ el-Askalanı, *İnbâü'l-Ğumr II*:368-369; el-Aynı, *İkdü'l-Cümân* 282-283.

¹²⁴ Halıl b. şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik* 143.

¹²⁵ Burasının ismi Nicosia olarak da bilinmektedir. Kemal Çiçek, "Lefkoşe" *TDV İslam Ansiklopedisi*. , t.y., çevrimiçi, İnternet, 23 May. 2022. , Available: <https://islamansiklopedisi.org.tr/lefkose>.

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

(5 Ramazan) günü buraya ulaşabilmişlerdir. Halkın ileri gelenleri ve kilise görevlileri gelen askerleri ellerinde İncil ve dillerinde dualarla karşılayarak¹²⁶ eman dilemişlerdir. Memlûk askerleri şehrin kiliselerinde ezan okutarak Cuma namazını kılmışlardır. Ayrıca bugün Tağrıberdi el-Mahmudî, Kıbrıs Kralı'nın sarayı da gitmiştir.¹²⁷ Bertrandon'a göre emir sarayda "sayılamayacak kadar çok miktarda halılar ve mobilyalar, ilgi çekici tablolar, bir yığın haç ve bir de kurulduğu zaman çok hoş ve ahenkli sesler çıkaran bir duvar saati"¹²⁸ne rastlamıştır. Tağrıberdi halkın talebini kabul ederek eman vermişse de şehre sonradan vasil olan birlikler bu durumu bilmediği için yağma ve talan yapmışlardır.¹²⁹ Lefkoşe'de bir gece iki gün, Mellaha'da da yedi gün kaldıktan¹³⁰ sonra yapılan istişare sonucu alınan kararla dönme hususunda mutabık kalmışlardır. Kıbrıs seferinde ele geçirdikleri ganimetleri ve esirleri¹³¹ gemilere yükledikten sonra 18 Temmuz (12 Ramazan)'da denize açılmışlardır.

29 Temmuz (23 Ramazan)'da seferin galibiyetle neticelendiği, Kıbrıs Kralı Janus'un esirler içinde yer aldığı haberini alan Barsbay ve halk çok sevinmiş hatta mutluluktan ağlamışlardır. Kahire'deki bu sevinç hem burada hem de diğer islam beldelerinde çalınan beşaret davulları, süslenen caddeler, okunan şiirler eşliğinde büyük bir coşkuyla kutlanmıştır.¹³² Sır Katibi Bedreddin b. Mazhar'ın emriyle Eşrefiyye ve Müeyyide medreselerinde fetihnameler okunmuştur. Bu görevi Eşrefiyye'de Kadı Şerafeddin el-Halebi, Müeyyide'de ise Kadı Şehabeddin et-Taki el-Maliki icra etmiştir.¹³³ Donanmadaki gemi sayısının fazla olması ve rüzgarın elverişsizliği nedeniyle ilk başlangıçta gemiler üç farklı yere

¹²⁶ Hill, *A History of Cyprus II* 483-484. Hill, Arap tarihçilerin iddia ettikleri bu durumun doğru olmadığını söyledikten sonra onları içeri davet eden birkaç kişinin ismini eserinde zikretmiştir.

¹²⁷ el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:369; Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 106.

¹²⁸ Brocquiere, *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati* 69.

¹²⁹ el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 284.

¹³⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* 295.

¹³¹ el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:369. İbn Hacer'e göre esirlerin sayısı 1703'tür.

¹³² Makrîzî, *es-Sülûk* VII:138; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* 290, 296.

¹³³ el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 285-286.

dağılsa da sonrasında da İskenderiye Limanı'nda bir araya getirilmiştir.¹³⁴ Limana gelecek olan donanmanın ihtiyaçlarının tedarik edilmesi maksadıyla dört yüz memlûk ve dört tablhane emirini sevk edilmiştir.¹³⁵

Ramazan bayramının ilk gününde, Ağustos'un 12 (7 Şevval)'sine kadar donanmanın Bulak sahiline girişi sürmüş, gemiden inen mürettebat Büyük Meydan'a yerleşmiştir.¹³⁶ Ertesi günde Kahire sokaklarında onları seyreden kalabalığın arasında Ka'latü'l Cebel'e ilerleyen alayın huzura çıkış ögle vaktini bulmuştur. Önde atlı süvariler, farklı birliklere mensup piyadeler, hamallar, ganimetleri sırtlarında taşıyan deve, at, katır ve eşek gibi hayvanlar; arkasından erkek, kadın ve çocuk esirler; önünde Kara Murad Hoca, sağında İnal Cekemi, solunda Tağrıberdi el-Mahmudi olan katıra bindirilerek zincirlenmiş vaziyetteki Kıbrıs Kralı ve çeşitli kademedeki emirler ağır ağır ilerleyerek kalenin Müderrec isimli kapısına varmışlardır. Kapıdan giren Kral birkaç tekrarla yeri öperek çeşitli görevlilerle birlikte Bahra kapısının yanında tahtında oturan Barsbay'a doğru yürümüştür. Bu arz sırasında Kahire'de Sultan'ın yanında Mekke emiri, Osmanlı Devleti, Tunus, Türkmen, Na'iroğlu elçileri ve Şam emirleri de bulunmuşlardır.¹³⁷ Aynı zamanda Kralın tacı da Eşrefiyye medresesinin kapısına asılmıştır.¹³⁸

Barsbay, Janus'a fidye ödemesi karşılığında onu serbest bırakacağını söylemiştir. Fakat esir konumundaki Kral ödeyemeyeceğini defaatle bildirmişse de sultan onu aşışılmak için huzurunda ayakta bekletmiştir. Daha öncesinde Krallarının esir edildiğine inanmayan halk, Janus'u böyle görünce büyük bir hüzne kapılarak feryadı figan etmişlerdir. Huzurda bulunan Haçlı devletinin temsilcileri fidyeyi üstlenebileceklerini dile getirmiştir. Yapılan pazarlıkların nihayete ermesiyle iki yüz bin dinar¹³⁹ fidye, Janus'un Memlûk sultanına her yıl yirmi bin dinar cizye vergisi ödemesi, Barsbay'ın da Venedik ve Katillan

¹³⁴ Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler" 108.

¹³⁵ el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 285.

¹³⁶ Makrîzî, *es-Sülûk* VII:139-140; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire* 298-299.

¹³⁷ el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:369-370; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire* 300.

¹³⁸ İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr* II:109.

¹³⁹ Hill, *A History of Cyprus II* 488. 200.000 duka, yarısı şimdi yarısı da Kral serbest bırakıldıktan sonra ödenmek üzere anlaşma sağlamışlardır.

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

Şövalyelerine karşı Kralı koruması gibi hususlar noktasında anlaşmaya varmışlardır.

Bu süreçlerden sonra 20 Ocak 1427 (21 Rebülevvel 830)'de hapishaneden çıkarılan Janus'a hizmetkar ve süslü bir at tahsis edilmiştir. Kahire'den ayrılmadan önce buradaki ibadethaneleri de dolaşan Janus'un memlekete dönüşü için 3 Nisan (5 Cemaziyelâhir)'da hazırlıklara başlanılmıştır. On bir gün sonra da Rodos elçileriyle birlikte Nil üzerinden İskenderiye Liman'ına gitmiştir.¹⁴⁰ İskenderiye emiri Akboğa et-Temrazi, onlara iki bin beş yüz memlûkün oluşturduğu bir resmi geçit töreni düzenlemiştir. Bu vaziyeti gören ve “*Vallahi bütün Frenk ülkelerindeki insanlar bir araya gelseler, İskenderiyelilerin biriyle bile baş edemezler*” diyen¹⁴¹ Janus, bir Rodos, iki korsan ve ikisi de kendisine ait toplamda beş gemi eşliğinde Mısır'dan ayrılmıştır.¹⁴² Janus'un babası Peter, Memlûk Sultanı el-Eşref Şa'ban b. Hüseyin zamanında 1365'de İskenderiye'ye hücum etmişti, Allah'ın takdirine bakın ki oğlu Janus ise el-Eşref Barsbay'ın eline esir düşmüştür.¹⁴³

Sonuç

Kıbrıs bulunduğu coğrafi konumu itibariyle burada hakimiyet kuran devletlere ve onun bağlantılarına çeşitli avantajlar ve olanaklar sunmakla birlikte zaman zaman da çeşitli saldırıların hedefi haline getirmiştir. Özellikle II. Urbanus'un 1095'deki kutsal savaş çağrısıyla doğuya gelen Haçlılara yardım konusunda çeşitli misyonlar üstlenen ve 1291'de Akka'nın fethiyle Haçlıların sığınağı olan ada, bir Haçlı tarafından –Renaud- 1153 ve 1156 yıllarında saldırılara da maruz kalmıştır. Kıbrıs, üst üste gelen sarsıntılar önce istikrarsızlaşmış sonra da yönetsel değişiklikler yaşayarak farklı güçlerin etkisi altına girmiştir.

¹⁴⁰ Makrîzî, *es-Sülûk* VII:148, 150-151; el-Aynî, *İkdü'l-Cümân* 287; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire* 303-304, 306-307; İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zühûr* II:108-109. Janus'un hapishaneden çıkışı Makrîzî'ye göre 26 Rebülevvel, Aynî'ye göre ise 27 Rebülevvel 830'dur.

¹⁴¹ el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:370-371.

¹⁴² Hill, *A History of Cyprus* II 490.

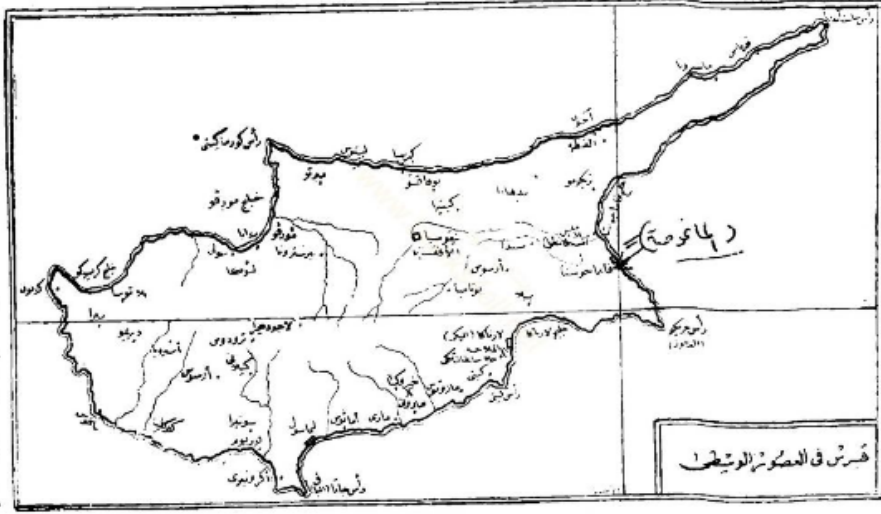
¹⁴³ el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr* II:371.

Netice itibariyle Suriye sahillerinde Kıbrıs'a taşınan mücadele arenası, Memlük-Haçlı çatışmalarını kapsamında Mısır kıyılarına taarruzlar ve Akdeniz'deki korsancılık faaliyetlerini de artırmıştır. Bilhassa I. Peter'in 1365'deki İskenderiye baskını bir yandan Memlüklerin hafızlarında uzun süre yerini korumuşsa da Frenkler için de hep bir model olarak varlığını sürdürmüştür. Nitekim tüm bu yaşananlar kara ordusunda oldukça başarılı olan Memlüklerin, denizde yaşadıkları acı tecrübeler onları donanma cihetini güçlendirmeye, kıyılardaki kaleleri muhkem hale getirmeye ve yenileri inşa etmeye teşvik etmiştir.

Memlükler döneminde Baybars'ın 1271'deki başarısız girişimiyle ilk adım atılan Kıbrıs adası, Barsbay'ın başarılı üç seferinin ardından devletin vassalı haline getirilerek bölgedeki Haçlı tehdidi azaltılmıştır. Birinci seferde adanın analizi, ikincisinde kıyılardan içlere, üçüncüsünde de artık karada daha fazla varlık göstermeye başlayan askerlerin muzafferiyetiyle sonuçlanmıştır. Aslında bu sefer dizisi bize Memlüklerin denizdeki tecrübelerinde henüz çok fazla kuvvetlenmeseler de artık sahada varlık gösterebildiklerini düşündürmektedir.

Hatice CANBOLAT

Hatice Canbolat'El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

Harita 1; Kıbrıs Adası

Kaynak: Said Abdülfettah Aşur, *Kıbrıs ve'l Hurubü's-Salibiyye*, 2. bs (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Amme li'l-Kitab, 2002) 97

KAYNAKÇA

- Asbridge, Thomas. *Haçlı Seferleri*. Trans. Ekin Duru. 1. bs. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- el-Askalânî, İbn Hacer. *İnbâü'l-Ğumr bi-Ebnâi'l-Umr*. C. II. Mısır: el-Meclisu'l-Alâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1389.
- Ayalon, David. "Memlûkler ve Deniz Kuvvetleri". *Tarih Dergisi*25 (1971): 39-50.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hakimiyeti*. AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları. IV/A-1.1. dizi sayı 28. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.
- el-Aynî, Bedreddin. *İkdü'l-Cümân fi Târîhi Ehli'z-Zamân*. I. Kahire, 1989.
- Azimli, Mehmet. *Hız. Osman*. 5. basım. Dört halifeyi farklı okumak / Mehmet Azimli 3. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Barber, Malcolm. *Haçlı Devletleri Tarihi*. Trans. Doğan Mert Demir. 1. bs. İstanbul: Kronik, 2021.
- — —. *Yeni Şövalyelik Tapınak Tarikatının Tarihi*. Trans. Berna Ülner. 1. bs. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2006.
- Belâzürî. *Fütûhu'l-Büldân*. Beyrut: Müessesetü'l-Me'âri, 1987.
- Brocquiere, Bertrandon De La. *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*. Ed. Charles Henri Auguste Schefer. Trans. İlhan Arda. İstanbul: Eren, 2000.
- Burak Gani Erol. "Memlûk Deniz Kuvvetleri". Doktora, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Cahen, Claude. *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. Trans. Mustafa Daş. 4. bs. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- Carnotensis, Fulcherius. *Kudüs Seferi: (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*. Trans. Ilcan Bihter Barlas. 1. bs. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.
- Comnena, Anna. *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi: Malazgirt'in Sonrası*. Trans. Bilge Umar. Ankara: İnkilâp Kitabevi, 1996.
- Çiçek, Kemal. "Magosa". *TDV İslam Ansiklopedisi*, t.y. Çevrimiçi. İnternet. 12 May. 2022. . Available: <https://islamansiklopedisi.org.tr/magosa>.
- Çiçek, Kemal. "Larnaka". *TDV İslam Ansiklopedisi*, t.y. Çevrimiçi. İnternet. 18 May. 2022. . Available: <https://islamansiklopedisi.org.tr/larnaka>.

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

- — —. “Lefkoşe”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, t.y. Çevrimiçi. İnternet. 23 May. 2022. . Available: <https://islamansiklopedisi.org.tr/lefkose>.
- Demirkent, Işın. *Haçlı seferleri*. 1. baskı. Bağcılar, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997.
- Demirkent, Işın, trans. *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*. Türk Tarih Kurumu yayınları Dizi 19 18. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.
- — —. “Kıbrıs (Tarih)”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, t.y. Çevrimiçi. İnternet. 31 Mar. 2022. . Available: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris>.
- Ebû Hâmid Cemâleddin Muhammed b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Ali b. Zahîre el-Kudsî. *el-Fezâ'ilü'l-Bâhire Fî Mehâsini Mısır ve'l-Kâhire*. Daru'l Kütüb, 1969.
- Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. C. XIII. 7. bs. Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1988.
- — —. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. C. XIV. 7. bs. Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1988.
- Ernoul. *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi, Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi*. Trans. Ahmet Deniz Altunbaş. 3. bs. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Eşref Buharalı. “Kıbrıs'ta İlk Türkler veya Kıbrıs'ın Memlûk Hâkimiyetine Girişi”. *Türk Dünyası Araştırmaları*95 (1995): 82-120.
- Füruzan Kınal. “İlk Çağlarda Kıbrıs”. *Belleten* 28.111 (1964): 383-417.
- Gürsoy, Cevat Rüştü. “Kıbrıs”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, t.y. Çevrimiçi. İnternet. 18 Mar. 2022. . Available: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris>.
- Halîl b. Şâhin. *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve Beyâni't-Turuk ve'l-Mesâlik*. Paris, 1892.
- Hill, George. *A History of Cyprus I*. Cambridge: Cambridge University Press, 1959. Çevrimiçi. İnternet. 7 May. 2022. . Available: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511751707>.
- — —. *A History of Cyprus II*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. Çevrimiçi. İnternet. 7 May. 2022. . Available: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511751707>.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. Trans. Salih Tuğ. 1. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Holt, P. M. *Haçlılar Çağı 11. yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*. Trans. Özden Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

- Hrant D. Andreasyan, trans. *Urfali Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. 3. bs. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- İbn Abdüzzâhir. *er-Ravzü'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*. I. Riyad, 1976.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. Çev. Süleyman Uludağ. C. 1. 5. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- İbn İyâs. *Bedâiü'z-Zühûr fî Vekâiu'd-Duhûr*. C. I. Kahire: Mısriyyetil Amme lil Kitap, 1984.
- — —. *Bedâiü'z-Zühûr fî Vekâiu'd-Duhûr*. C. II. Kahire: Mısriyyetil Amme lil Kitap, 1984.
- İbn Tağrıberdî. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. Mısır: Darü'l Kütüb, 1930.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*. 4. bs. VIII. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- İsmail Yiğit. "Kalavun". *TDV İslam Ansiklopedisi*, t.y. Çevrimiçi. İnternet. 1 Nis. 2022. . Available: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalavun>.
- Kalkaşendî. *Subhu'l-a'şâ fî smâ'ati'l-inşâ*. C. V. Mısır Kitap Evi, 1922.
- Kanat, Cüneyt, ve Devrim Burçak. *Sorularla Haçlı Seferleri*. 1. baskı. Yeditepe Yayınevi ; Araştırma inceleme 208. 174. Çağaloğlu, İstanbul: Yeditepe, 2013.
- Karakuş, Nadir. *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler*. 1. bs. İstanbul: Mana Yayınları, 2018.
- — —. "Haçlı Seferlerinin En Zalim Karakteri". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2.1 (2018): 91-118.
- Khoniantes, Niketas. *Historia: Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri*. Trans. Fikret İşiltan. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu 19 Dizi. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Koprıman, Kâzım Yaşar. "Barsbay". *TDV İslam Ansiklopedisi*, t.y. Çevrimiçi. İnternet. 4 Nis. 2022. . Available: <https://islamansiklopedisi.org.tr/barsbay>.
- — —. "Memlûkler". İçinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. Ed. Hakkı Dursun Yıldız. C. VII. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Lewis, Bernard. *Haşhaşiler: İslâm'da Radikal Bir Tarikat*. Trans. Kemal Sarısözen. 5. bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2018.
- Maalouf, Amin. *Arapların Gözünde Haçlı Seferleri*. Trans. Ali Berktaş. 23. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021.

Hatice Canbolat¹El-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438)'In Kıbrıs Seferleri

- Makrîzî. *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. C. I. Lübnan\Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- — —. *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. C. VII. Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Michaud, J. F. *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2011.
- Muhammed b. Kâsım Nüveyrî. *Kitâbü'l-İlmâm bi'l-ilâm fîmâ Ceret bihi'l-Ahkâm ve'l-Umûri'l-Makdiyye fî Vâkıati (vakati)'l-İskenderiyye ve avdühâ ilâ Hâletihi'l-Merziyye*. C. II. Hindistan, 1970.
- Özcan, Özge Bozkurtoğlu. "Lusignanlar Döneminde Kıbrıs-Antalya İlişkileri (1192-1489)". Yüksek Lisans, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygurlukları Araştırma Enstitüsü, 2017.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. Trans. Fikret Işıltan. C. II. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- — —. *Haçlı Seferleri Tarihi*. Trans. Fikret Işıltan. C. III. 2. bs. X. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Şeşen, Ramazan. "Eyyübîler". İçinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. Ed. Hakkı Dursun Yıldız. C. 6. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Üstün, Ergün. "Memlûk Devleti'nin Kıbrıs'ı Hâkimiyeti Altına Alması". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 1.1 (2018): 26-42.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Büldân*. C. V. Beyrut: Daru Sadr, 1977.
- — —. *Mu'cemü'l-Büldân*. C. IV. Beyrut: Daru Sadr, t.y.

ATAD

Makale Türü: Derleme
Geliş Tarihi: 25.05.2024
Kabul Tarihi: 01.07.2024

Article Type: Compiation
Submitted: 25.05.2024
Accepted: 01.07.2024

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1489898>

Bahar GÜVEN CANPOLAT¹

İSTANBUL ÇARŞILARININ ÜÇ ÖRNEK ÜZERİNDEN ANALİZİ: ARASTA ÇARŞISI, KAPALI ÇARŞI VE MISIR ÇARŞISI

Öz: Bu çalışmanın amacı geçmişten günümüze dek varlığını sürdüren ve seçkin Osmanlı cami yapılarının bir parçası olan çarşılarından İstanbul ilindeki Arasta Çarşısı, Kapalı Çarşı ve Mısır Çarşısı örnekleri özelinde bahsedilerek günümüze kadar geldiği noktayı irdelemektir. Geçmişten günümüze ticari mallar uzun mesafeler katederek tüketiciye ulaşmaktadır. Bu yolculuk esnasında genellikle varış noktasındaki kentin ticaret bölgesi olarak belirlenen nirengi noktalarında sonlanarak tüketiciye ulaşarak sonlanmaktadır. Türklerin yerleşik hayata geçişiyle birlikte çarşı-pazar kültürü de şekillenmeye başlamıştır. Ticaretle birlikte ortaya çıkan çarşı-pazar kültürünün beraberinde hanlar, bedestenler, arastalar ve çarşıların mimari karakterlerinin gelişiminde rol oynamıştır. Günümüzde varlığını devam ettiren çarşıların bir kısmı Osmanlı devrinde camilerin yakın çevresinde konumlanırken; bir kısmı ise vakıf binalarında kapalı çarşı ve pazarlar olarak konumlanarak faaliyet göstermiştir. Kapalı pazar ve çarşı olarak faaliyet gösteren vakıflara ait binaların temel amaçlarından biri de

¹Mimar, İstanbul Aydın Üniversitesi, Mimar, İstanbul Aydın Üniversitesi, baharcanpolat@aydin.edu.tr, ORCID <https://orcid.org/0009-0006-4757-6025>

yakınında bulunan camiye gelir sağlamak olmuştur. İstanbul'un fethi sonrasında şehri ticaret merkezi yapmak adına gelişimi ve yayılımı devam eden çarşı ve arasta yapıları aynı amaca hizmet ederken yakın çevrelerde konumlanmaları bakımından ortak noktalara sahip olup, mimari ve ürün çeşitliliği bakımından birbirilerinden bazı noktalarda ayrılmıştır. Bu çalışma kapsamında Osmanlı Dönemi'nden günümüze ulaşan ve İstanbul ilinde bulunan çarşıların değerlendirmesi sonrasında lokasyon olarak aynı çevrede bulunan ve hizmet veren Arasta Çarşısı, Kapalı Çarşı ve Mısır Çarşısı'nın geçmişteki durumları ile günümüze ulaşan mevcut durumu derlenecektir. Çalışmada yöntem olarak literatür taraması, yerinde tespit ve gözlem yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, İstanbul Çarşıları, Mısır Çarşısı, Kapalıçarşı, Arasta Çarşısı, Geleneksel Mimari

Analysis of Istanbul Markets Through Three Examples: Arasta Market, Grand Bazaar And Egyptian Bazaar

Abstract: The aim of this study is to examine the current situation of the bazaars, which have survived from past to present and are a part of the distinguished Ottoman mosque structures, with special mention of the Arasta Bazaar, Grand Bazaar and Spice Bazaar in Istanbul. From past to present, commercial goods reach consumers by traveling long distances. During this journey, it usually ends at landmark points determined as the commercial zone of the city at the destination and reaches the consumer. With the transition of the Turks to a settled life, the bazaar-market culture began to take shape. Along with the bazaar-market culture that emerged with trade, it played a role in the development of the architectural characters of inns, covered bazaars, arastas and bazaars. While some of the bazaars that continue to exist today were located in the immediate vicinity of mosques in the Ottoman period; Some of them operated as covered bazaars and markets in foundation buildings. One of the main purposes of the buildings belonging to the foundations operating as covered markets and bazaars was to provide income for the mosque located nearby. While the bazaar and arasta structures, which continued to develop and expand in order to make the city a trade center after the conquest of Istanbul, serve the same purpose, they have common points in terms of being located in close surroundings, but they differ from each other in some points in terms of architecture and product diversity. Within the scope of this study, after the evaluation of the bazaars in the

(ATAD)

province of Istanbul that have survived from the Ottoman Period to the present day, the past and current situation of the Arasta Bazaar, Grand Bazaar and Spice Bazaar, which are located in the same area and serve, will be compiled. The methods used in the study were literature review, on-site detection and observation.

Keywords: Istanbul, Istanbul Bazaars, Spice Bazaar, Grand Bazaar, Arasta Bazaar, Traditional Architecture

Giriş

Geçmiş dönemlerde ticari ürünler üreticinin elinden çıkıp tüketiciye varana dek çeşitli yollardan geçerek kimi zaman kervanlar aracılığıyla kıtalar ya da ülkeleri aşarak uzun mesafeli, kimi zaman ise köylerden kentlere veya aynı yerde kısa mesafeli yollar izleyerek yolculuk gerçekleştirmiştir. Bu yolculuklar genellikle kentin ticaret bölgesi olarak belirlenen noktalarda sonlanarak tüketiciye ulaşmakta veya başka bir tüketici grubuna doğru yolculuğu sürdürmektedir. Anadolu stratejik konumu sebebiyle tarih boyunca coğrafi özellikleri ve verimli topraklarının da bulunması sebebiyle yerleşik hayata geçişin erken dönemlerde başladığı; kentlerin oluşturularak ticaretin geliştiği bölge olmuştur. Ticari ürünlerin bu yolculuğunda konakladığı, mola verdiği ve sona ulaştığı çeşitli mekanlar bulunmaktadır. Bu mekanlar yolculuk güzergahı üzerinde bulunan kervansaraylardır. Anadolu Selçukluları döneminde kuzey-güney, kuzeybatı-güneybatı ve doğu-batı yönlerinde kurulan yol sistemi ticaretin sürekliliğinin sağlanması ve kervansarayların oluşmasında etkili bir rol izlemiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2023). Gelişen ulaşım yolları ve bu yollarda bulunan kervansaraylar ticaretin gelişiminde etkili bir yol oynayarak kentlerde ticaret mekanları olan hanlar, bedestenler, arastalar ve çarşıların oluşmasında rol oynamıştır.

Kentleşmenin yaygınlaşması ile sosyal ve ticari ilişkiler de yaygınlaşarak ticari ilişkiler gün geçtikçe artmıştır. Bu ilişkilerin artmasıyla beraber alıcı ve satıcı için ticaretin gerçekleştirileceği mekanı arayışı doğmuştur. Ticari faaliyetlerin güvenle gerçekleşmesi için kervansaraylar, hanlar, bedestenler, çarşılar gibi mimari oluşumlar meydana gelmiştir. Yapısal ögeler bu mekanlarda bütüncül olarak işlevlendirilmiştir (Katkak, 2018).

Türk kültüründe yerleşik hayata uyum sağlayan çarşı-pazar kültürü yarı göçebe yaşamdan günümüze kadar ulaşmıştır. Türk-İslam kültürünün bir yansıması olarak çarşı, hamam, medrese gibi yapılar camilerin etrafında konumlanmıştır. Türklerin yerleşik hayata geçişiyle birlikte çarşı-pazar kültürü camiler gibi ibadet yapılarının çevresinde şekillenerek gelişmeye başlamıştır. Açık çarşı olarak tanımlanan pazarlar buldukları illerin belirli semtleri başta olmak üzere cami çevresinde kurulurken; kapalı pazarlar ise caminin yanı başında, yakınındaki camiye gelir sağlamak amacıyla inşa edilen vakıf binalarının içinde faaliyet göstermiştir (Sakaoğlu, 1993). Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethi sonrasında şehri bir ticaret ve kültür merkezi yapmak için çeşitli çalışmalar yapmıştır. Fetih sonrasında Fatih'in önderliğinde kurulan başlıca ticaret yapılarının bedestenler, hanlar, arastalar ve çarşılar olarak dört ana grupta incelenmesi mümkündür (Cezar, 1985).

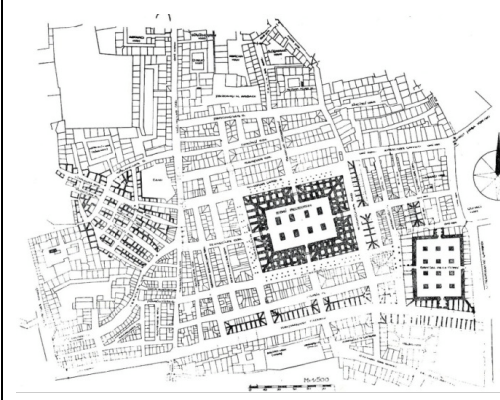
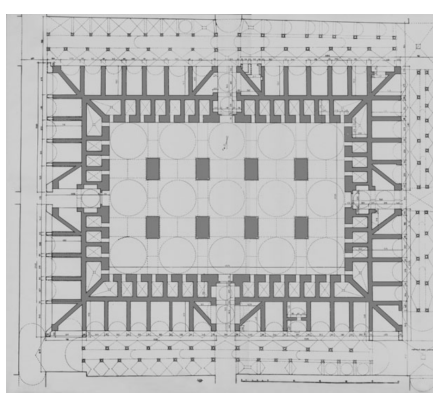
Şekil 1. Eski Dönemlerde Sandal Bedesteni (Belge-3).

Bedestenin kökeni bezistan olup sonraları bedesten olarak anılmıştır. Bezistanlar kimilerine göre bez ve kumaş satılan yerler iken; bir başka görüşe göre ise bez veya beze denilen harb ganimetlerinin satıldığı yerler olarak bilinmektedir (Belge-3). Bedesten yapısı olarak İstanbul'un fethinden sonra ikisi şehir merkezinde; biri ise Galata'da olmak üzere üç ana bedesten inşa edilmiştir.

(ATAD)

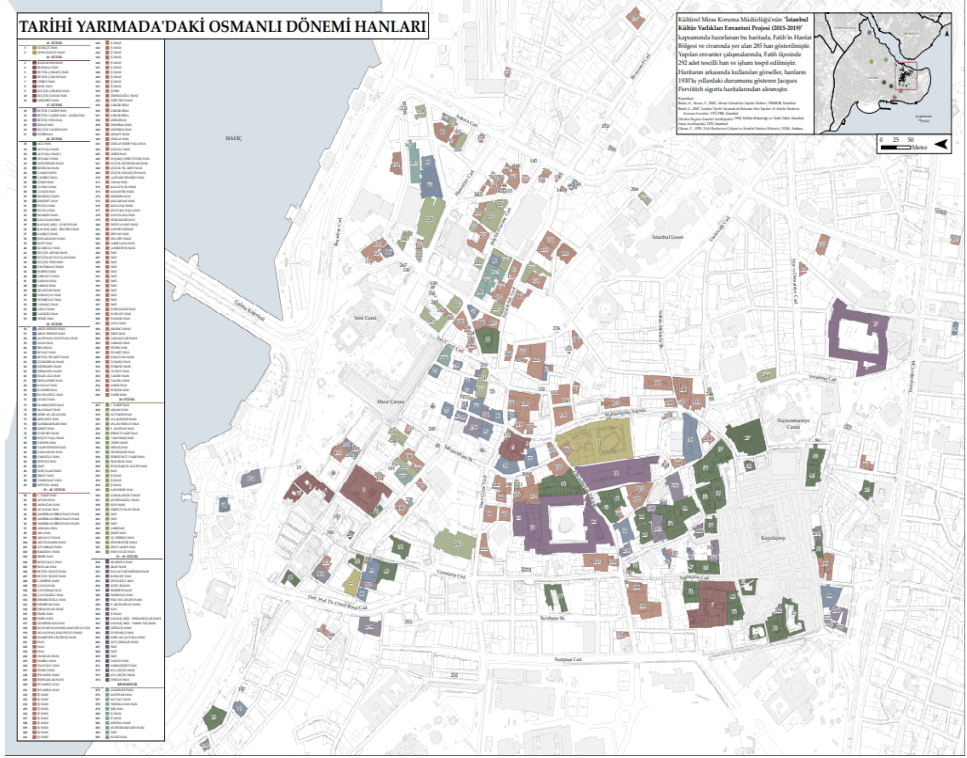
Bedestenler başlangıçta ahşap olarak inşa edilen müttevâzı ticari mekanlar arasında bulunan, şehrin alışveriş merkezi haline gelmiş kâgir malzeme kullanılarak yükselen yapılarıdır. Bedestenler bu yönüyle fetih sonrası şehirlerde ticaretin özünü oluşturun yapılar olarak; beraberinde ticaret hanlarının da inşası ile şehrin ticaret merkezi ve odak noktası haline gelmiştir. Bedestenlerde tüccarların kıymetli malları dışında çarşı esnafına ait defterleri, kasaları, evrakları ve loncaların belgeleri muhafaza edilmekteydi. Bedestenler bu denli önemli bir yere sahip iken çarşı yapıları da bedestenlerin etrafında inşa edilip, yakın çevrelerinde tüccarlara ait hanlar meydana gelmiştir (Akar, 2009). Kapalı Çarşı içerisinde bulunan Sandal Bedesteni (şekil 1) ve Cevahir Bedesteni günümüze dek varlığını koruyan bedestenler arasındadır. Çarşı içerisinde konumlanarak ticari faaliyetleri güçlendirip tüccarlara ait eşyaların da barındırıldığı mekanlar olarak kullanılmıştır.

Tablo 1. Kapalı Çarşı içinde bulunan Cevahir Bedesteni (Cezar, 1983; Erçetin, 2019)

	
Cevahir Bedesteninin Kapalı Çarşı'daki Konumu	Cevahir Bedesteni Plan şeması

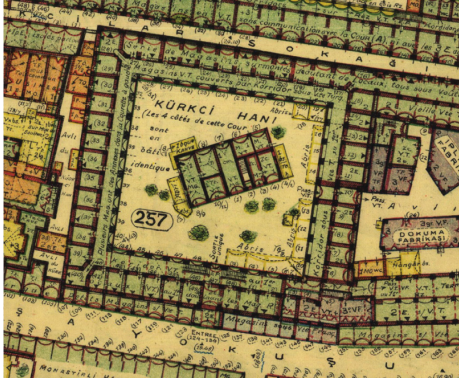

Hanlar, çeşitli malların depolanıp; alınıp satıldığı gibi insanların ve hayvanların da konakladığı yapılar olarak inşa edilmiştir. İstanbul'da han inşası Fatih Devri'nde başlamış ve 20. yüzyılın başlarına kadar da varlığını sürdürmüştür. (Akar, 2009). Ticaretin yoğun olduğu bölgeler olan Kapalıçarşı, Eminönü, Beyazıt ve Laleli gibi lokasyonlarda yoğun bir şekilde görölmektedir (İBB, 2019). Fatih

Dönemi'nde yapımı başlayan, Vezir Mahmud Paşa tarafından Mimar Atik Sinan'a yaptırılan ve İstanbul'un en eski hanı olarak kayıtlara geçen Kürkçü Hanı gibi 16. yüzyıldan günümüze kadar uzanan ve varlığını sürdüren İstanbul hanları Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. İstanbul'da (Tarihi Yarımada) Bulunan Osmanlı Dönemi Hanları (İBB, 2019)

Tablo 2. Kapalı Çarşı içinde bulunan Kürkçü Han ve Çukur Han (İBB; 2015)

	
Kürkçü (Kürkci) Han Plan Şeması	Çukur Han Plan Şeması

Arasta yapıları bir sokak içerisindeki birbirine bakan, karşılıklı dükkân sıralarının oluşturduğu yapılardır. Arastalar bağlı buldukları külliyele gelir sağlamak amacıyla bir tür çarşı olarak inşa edilmiştir. İstanbul'da bulunan Fatih Arastası, Sultan Ahmet Arasta, Yeni Cami Arastası ve Damat İbrahim Paşa Külliyesi Arastaları başlıca olmak üzere birçok arasta günümüze kadar gelerek varlığını sürdürmektedir (Eyice, 1993). Osmanlı döneminde faaliyet gösteren arastaların orta kısmında yer alan dua kubbesi olarak bilinen kubbenin altında dua okunması ile arastada alışveriş başlardı.

Çarşılar kent içinde çeşitli alışveriş faaliyetlerinin gerçekleştiği ve her dönem kesintisiz olarak devamlılık sağlayan yapılardır. Çarşı kavramı anlamını ve amacını geçmişten günümüze dek koruyarak bugüne kadar gelmiştir. Çarşılarda çeşitli niteliklere sahip olan imalat ve ticaret faaliyetleri bir arada barındırmıştır. Ticari yapıların dışında, bulunduğu bölgede çarşının büyüklüğüne göre değişen sayıda cami ve hamam yapıları da bulunmaktadır (Katkak, 2018). Sosyal ve ticari ilişkiler kent kavramı ile beraberinde gelişen kentleşme ve birlikte yaşama eğilimi tarihsel süreçte git gide gücünü koruyarak günümüze kadar sürdürülebilirliğini koruyarak gelmiştir. Ticari ilişkilerin devamlılığı göz önünde bulundurularak çarşılar başta olmak üzere birçok mimari arayış gerçekleşerek yeni mekân oluşumları bu ihtiyaç ile birlikte doğmuştur (Cezar, 1985). Doğu ile

batı arasında bir köprü görevi gören İstanbul ise tarih boyunca en önemli ticaret merkezlerinden biri olurken, Osmanlı döneminden günümüze dek bu özelliğini korumuştur. Doğudaki değerli madenleri, dokumaları ve baharatları batıya taşıyan İstanbul çarşıları yalnızca ticari değil kültürel alışverişin de odak noktası haline gelmiştir. İstanbul çarşıları mekânsal ve fonksiyonel olarak birbirilerine paralel olarak dönemin özelinde yapısal olarak inşa edilerek mimari mirasımız olarak hafızalarımızda yer edinmiştir (Katkak, 2018). Bu çalışmanın amacı hafızalarımızda yer edinen ve önemini koruyan çarşılardan İstanbul ilindeki Arasta Çarşısı, Kapalı Çarşı ve Mısır Çarşısı örnekleri özelinde bahsedilerek günümüze kadar geldiği noktayı irdelemektir.

1. Arasta Çarşısı

Tablo 3. Arasta Çarşısı Yapı Kimliği

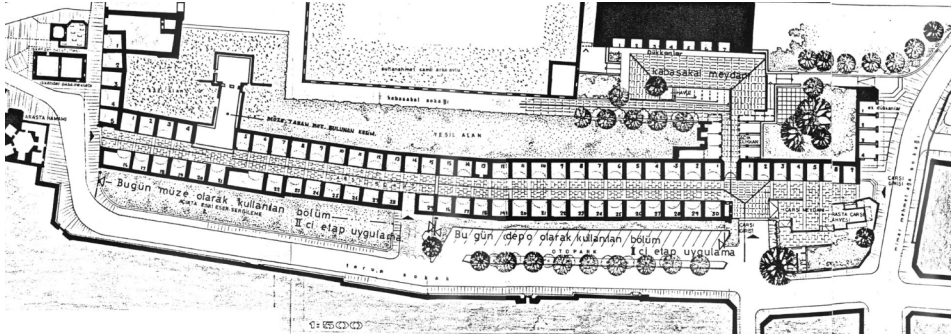
ARASTA ÇARŞISI	
	
Konum	Sultanahmet, İstanbul.
Koordinatlar	41.0053326,28.9756274

*Uydu görüntüsü Google Maps üzerinden elde edilmiştir.

Arasta Çarşısı bir diğer adıyla Sultan Ahmet Arastası, 17. yüzyılda I. Ahmed tarafından devrin baş mimarı Sedefkar Mehmed Ağa'ya yaptırılan Sultan Ahmet

(ATAD)

Camii ve Külliyesi'nin bir parçası olarak inşa edilmiştir. Caminin bir parçası olan Arasta Çarşısı günümüze kadar çeşitli restorasyon çalışmaları geçirerek günümüze dek varlığını ve önemini korumuştur. Sultan Ahmet Arastası, Sultan Ahmet Külliyesi'nin güneyinde yer almaktadır. Çarşı halk arasında Sipahi Çarşısı olarak da bilinmektedir (Ahunbay, 1993). Sipahi Çarşısı olarak isimlendirilmesinin sebebi ise vaktiyle sipahilerle ilgili eşyaların ticari ürün olarak tüccarlar tarafından satılmasıdır (Koçu, 1959). Bunların dışında genellikle antikacılar çarşıda boy gösterirken beraberinde de geleneksel halı, kilim ve çini gibi halkın kültürünü yansıtan eşyaları barındıran dükkanlar yer almıştır. Çarşı mimari planlama bakımından incelendiğinde üstü açık bir yolun iki tarafında da kâğır dükkanların bulunduğu ve birbirini takip ettiği büyükçe bir arasta olup; Bizans İmparatoru Büyük Konstantin'in 4. yüzyılda yaptırdığı saray harabesinin üzerine inşa edilerek 17. yüzyıldan günümüze kadar varlığını sürdüren tek üstü açık çarşı olarak bilinmektedir (Özdeş, 1953).

Şekil 3. Arasta Çarşısı Plan Şeması (Belge-1)

Şekil 4. Arasta Çarşısı Görünüş Şeması (Belge-1)

Tablo 4. Günümüzde Arasta Çarşısı

	
Arasta Çarşısı Giriş Kısmı	Arasta Çarşısı Üstü Açık Yol ve Karşılıklı Kagir Dükkanlar
	
Arasta Çarşısı Zemin Mozaikleri	Arasta Çarşısı Üstü Açık Yol ve Karşılıklı Kagir Dükkanlar

*Fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir.

Arasta Çarşısı günümüze kadar geçen sürede çeşitli tahribatlara uğrayarak zaman içinde zarar görmüştür. Bazı kaynaklara göre 1935 ve 1938 yılları arasında Büyük Konstantin'in sarayı için bu alanda kazı çalışması yapmaya başlanmıştır.

(ATAD)

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ara verilen kazı çalışmaları 1951 ve 1954 yılları arasında tekrar devam etmiştir. Bu kazılarda eski sarayın zeminindeki mozaikler çıkarılmıştır. Arasta Çarşısı'nda 16 adet dükkanında teşhir olarak sunulan mozaiklerle daha sonra bugünkü adıyla Büyük Saray Mozaikleri Müzesi kurulmuştur.

Tablo 5. Büyük Saray Mozaikleri Müzesi'nde Sergilenen Mozaik Parçaları (T.C. K.T.B.)

Uzun yıllar tahribat halinde kalan ve bazı bölümleri yıkılan Arasta Çarşısı'nın restorasyonu T.C. Turizm Bankası İstanbul Bürosu tarafından yapılmıştır. Restorasyon çalışmasında sıralanmış dükkanların üstlerinde yer alan ve bazı kaynaklarda "kubbeli odalar" olarak adlandırılan mahallere ait kalıntılar

arkeolojik kalıntı olarak nitelendirilmiş ve korunmaya alınmıştır. Arasta Çarşısı bu restorasyon sonrasında günümüzde de ayakta kalarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Katkak, 2018).

2. Kapalı Çarşı

Tablo 6. Kapalı Çarşı Yapı Kimliği

KAPALI ÇARŞI	
	
*	
Konum	Beyazıt, İstanbul.
Koordinatlar	41.0098844,28.9643896

*Uydu görüntüsü Google Maps üzerinden elde edilmiştir.

Yapımı için temeli 1461 yılında atılan ve mimarlığını Mimar Hayreddin tarafından yapılmış olan Kapalıçarşı, 30.000 metrekare kadar alanda 66 kadar sokağı ve 4000 kadar dükkânı ile İstanbul'un aklı gelen ilk çarşılarından biridir. Osmanlı döneminde ticaretin merkezi halindeki çarşı bu işlevini günümüzde de sürdürmektedir. Tarihi yarımadanın merkezindeki çarşı, Beyazıt ve Nuruosmaniye Camileri arasında konumlanmıştır (Akozan, 1979). Osmanlı

(ATAD)

sokağında belirli mesleklerin yer edindiği ve bu mesleklerin de el işine dayandığı bilinmektedir. Çarşıda dünyanın farklı yerlerinden getirilmiş değerli kumaş, antika eşyalar, mücevherler ve diğer ticari mallar satışa sunulmuştur. İnşa esnasında dönemin en önemli zanaatkarı ve taş ustası Nazar Usta ve yetiştirdiği çırakları tarafından taş işçilikleri el ile yapıldığı bilinen çarşıda; Marmara Bölgesi'nden çıkartılan beyaz, El – Aziz' den getirtilen vişne rengi ve Germiyan ilinden getirtilen yeşil mermerler kullanılmıştır (Erçetin, 2019).

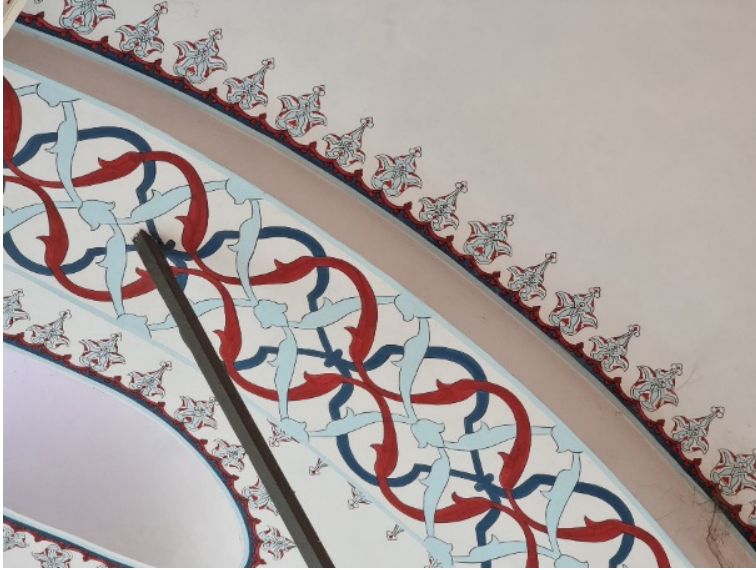
Tablo 7. Günümüzde Kapalıçarşı

	
Kapalıçarşı Örucüler Giriş Kapısı	Kapalıçarşı Örucüler Holü
	

Kapalıçarşı Tavan Kalemıőı Detayı	Kapalıçarşı'da Bulunan ukurmu halebeci eőmesi
--------------------------------------	--

*Fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir.

Kapalıçarşı günümüze dek geçen sürede birçok yangın ve deprem gibi çeşitli afetlere ve tahribatlara karşı direnen güçlü bir yapıdır. Ancak yapının zemin oturmaları ve deprem etkileri sebebiyle yapıyı oluşturan beden duvarlarında olduğu gibi tonoz, kubbe ve kemerlerinde oluşan yapısal çatlaklar sebebiyle zarara uğramıştır. arşı'nın bulunduğu ile belediyesi tarafından bölgede bir yenileme projesi hazırlanmış ve bu proje kapsamında 2010 yılında analizler doğrultusunda raporlama yapılarak, 2021 yılı sonlarında yapımı başlayan restorasyon çalıŐmasının temelleri atılmıŐtır.

Şekil 6. Kapalıçarşı Restorasyon Sonrası Kalem İŞi Uygulaması (Güven Canpolat, 2023)

arŐıda bu restorasyon ile çatlakların olduğu bölgelerde sıva raspası yapılırken özgünlüğüne zarar verilmeden zemine mini kazıklar akıldı. Ayrıca Kapalıçarşı yapımından beri ilk defa aydınlatma tasarımı yapıldı ve uygulandı. Son olarak arşı boyunca kalem işi uygulaması da yapılarak Kapalıçarşı eski ahengine

(ATAD)

kavuştu. Günümüzde de ticaret merkezi olarak varlığını sürdüren mimari miras, kendi içerisinde bir düzen halinde olan gridal plan yapısı ve organizasyonu ile yaşamına devam etmektedir.

3. Mısır Çarşısı

Tablo 8. Mısır Çarşısı Yapı Kimliği

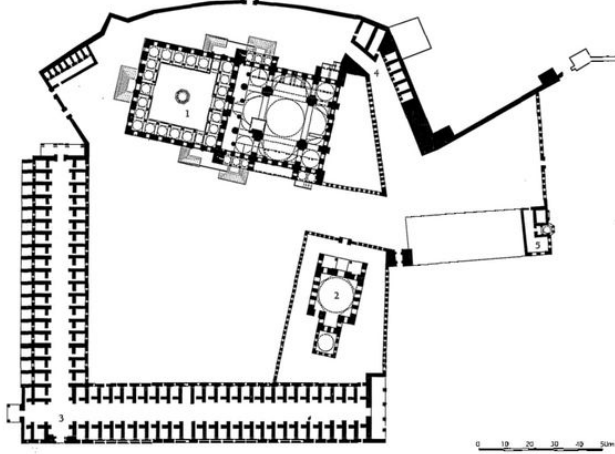
MISIR ÇARŞISI	
	
*	
Konum	Rüstem Paşa, İstanbul.
Koordinatlar	41.0172589,28.9685989

*Uydu görüntüsü Google Maps üzerinden elde edilmiştir.

Tarihi Mısır Çarşısı 1660 yılında Yeni Cami Külliyesi'nin bir eklentisi olarak 4. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan tarafından yaptırılmıştır. Mısır Çarşısının planlanması o dönemin baş mimarlarından Hassa Baş Mimarı Kazım Ağa'ya teslim edilerek, 1664 yılında Hassa Baş Mimarı Mustafa Ağa tarafından yapımı tamamlanmıştır. Osmanlı Dönemi'nde Kapalıçarşı'ya ek olması amacıyla yapılan Yeni Cami yapı kompleksi içerisinde inşa edilen Mısır Çarşısı, Mısır'dan

(ATAD)

alınan vergilerle inşa edildiği ve satılan ilaç ve baharatlar Mısır'dan geldiği için adını buradan almıştır. Yapıldığı dönemde "Valide arşı" yahut "Yeni arşı" olarak da halk arasında bilinmekteydi (Katkak, 2018). 1460 yılında yapımına başlanan Kapalıçarşı'dan ve 1557 yılında Süleymaniye külliyesine ek olarak yapımı tamamlanan Tiryaki arşısı'ndan sonra inşa edilen üçüncü kapalı arşı olarak literatürde yer almıştır (Baytop, 1994). Mısır arşısı'nın sahip olduğu altı kapının zaman içerisinde isimleri değişmiştir. 2023 yılı itibariyle güncel isimleri; Tahmis Kapısı (Balıkpazarı Kapısı), Haseki Kapısı (Bahçe Kapı), iek Pazarı Kapısı, Yenicami Kapısı, Ketenciler Kapısı ve Eminönü Kapısı şeklindedir.

Yenicami ve Külliyesi, İstanbul. Yerleşim planı: 1. Cami, 2. Turhan Sultan Türbesi,
3. Mısırarşısı, 4. Geçit, 5. Sebif (Z. Nayır)

Şekil 7. Mısır arşısı Plan Şeması (Duru, 2019)

Tablo 9. Mısır Çarşısı Giriş Kapıları

*Fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir.

Çarşıda faaliyet gösteren tüccarlar şifalı bitkiler ve köylerde kendi yaptıkları ilaçları çeşitli rahatsızlıkların giderilmesi amacıyla hazırlayarak satışını gerçekleştirmekteydi. 7 Mayıs 1885 tarihine kadar ticari faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu tarihte yürürlüğe giren “Ecza Ticareti Hakkında Nizamname” ile çarşıda ticari faaliyet gösteren tüccarların bir kısmı ilaç kabul edilen malları satabilme amacıyla ruhsat alabilmiştir. Bu önemli gelişme zamanla çarşıdaki ticari faaliyetlerin değişmesine zemin hazırlamıştır. Mısır Çarşısı’nda aktarlar günümüzde faaliyet göstermekle birlikte hediyelik eşya satan dükkanlar ve kuruyemişçilerde bulunmaktadır (Katkak, 2018). Mısır Çarşısı’nda çıkan büyük yangında yapılar çeşitli boyutlarda hasarlar meydana gelmiştir. Çarşı yapılan onarımlarla tekrar hizmete açılmıştır. Mısır Çarşısı restorasyon bakımından 1940-1943 yılları arasında ve 2015-2018 tarihleri arasında birden çok sayıda restorasyon görmüştür. Çarşının Balık Pazarı kapısının iç tarafında karşılıklı duran Vav harfleri 1940 yangınında gördüğü zarar karşısında yok olmaya yüz tutmuştur. Bu büyük yangın sonrasında 2018 yılında yapılan restorasyon çalışmasında Vav harfleri de eski fotoğraflarından faydalanılarak çarşının genelinde olduğu gibi onarımlarda yeniden canlandırılmamıştır (Belge-2). Mısır Çarşısı fiziki olarak incelendiğinde bu restorasyonda ayrıca ahşap hatlı onarımlarının yapıldığı, cephe temizliklerinin yapıldığı, çatı kurşunlarının değişiminin yapılması ve çarşı zemininin elden geçirilmiş olması yapılan

onarımilar arasında olduğu grlmektedir. Mısır arşısı bu yenilemelerden sonra günümüzde de hizmet vermeye ve kültürel mirasımız olarak varlığını korumaya devam etmektedir (Katkak, 2018).

Tablo 10. Günümüzde Mısır arşısı

*Fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Ticari rnlerin üreticiden tketickiye dek olan yolculuğu geçmişten günümüze dek çeşitli yollardan geçerek uzun ya da kısa mesafeli yollar aşarak gerçekleşmiştir. Bu yolculuğun sonunda kentlerin ticaret merkezlerinde bedestenler, hanlar, arastalar ve çarşılarda sunulan ürünler tketickiye buluşmuştur. Kültürel mirasımız olan arşılar, İstanbul'un fethinden sonra doğu ve batı arasında bir köprü görevi görerek hem yakınında bulunan camilere fayda sağlamış hem de satıcılar ile alıcıları bir çatı altında toplamıştır. Günümüzde varlığını koruyan Kapalıçarşı, Mısır arşısı ve Arasta arşısı incelendiğinde üç önemli çarşının da cami yakınına inşa ederek vakıf sistemine tabii olduğu grlmştir. Ayrıca üç çarşının da birbirilerine yakın lokasyonlarda bulunması

(ATAD)

tarihi yarımada da ticaret merkezinin nirengi olarak işaretlemesi kaçınılmaz olmuştur. Tarihi yarımada başta olmak üzere Osmanlı Dönemi'nden günümüze dek varlığını koruyan çarşıların hepsinde olduğu gibi Kapalıçarşı, Mısır Çarşısı ve Arasta Çarşısı'nda çeşitli ürünlere ev sahibi yapması bu çarşıların cazibe merkezleri haline gelmesi günümüzde de görülen gelişmeler arasındadır. Kapalıçarşı, Mısır Çarşısı ve Arasta Çarşısı'nın geçmişten günümüze dek ayakta kaldığı süreçte ayakta kalması, faaliyete devam etmesi ve özgünlüğünü koruma amacıyla restore edilmiştir. Bu restorasyon çalışmalarıyla üç çarşı da günümüzde geçmişte olduğu gibi faaliyet göstermeye devam etmekte ve geçmişin izlerini taşıyarak ışık tutmaktadır.

Kaynakça

- Ahunbay, Z. (1993). *Sultan Ahmed Külliyesi*, İstanbul: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.
- Akar, T. (2009). *Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi*, Ankara: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 13-267.
- Akozan, F. (1979). *İstanbul'un Kapalı Çarşısı*, İstanbul: Tarih Dergisi. 32-759-70.
- Baytop, T. (1994). *Mısır Çarşısı*, İstanbul: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.
- Cezar, M. (1983). *Typical Commercial Buildings Of The Ottoman Classical Period And The Ottoman Construction System*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Cultural Publications.
- Cezar, M. (1985). *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, 9-186.
- Duru, N. (2019). *Eminönü Yeni Valide Külliyesi(Yeni Cami)*. Anasay Dergisi.
- Eyice, S.(1993). *Arastalar*, İstanbul: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.
- Erçetin, A. (2019). *Geçmişten Günümüze Gelişen Mekan Kurgusu İle Kapalıçarşı*. İstanbul: The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication.
- Güven Canpolat, B. (2023). *Kişisel Fotoğraf Arşivi*.

- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2019). *Tarihi Yarımada'daki Osmanlı Dönemi Hanları*.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2015). *Hanlar, Kültürel Miras*.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2020). *Kapalıçarşı #SiziBekliyor, Kültür.İstanbul*.
- Katkak, B. (2018). *Dünden Bugüne Tarihi İstanbul Çarşıları*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Koçu, R. E. (1959). *Arasta Hamamı*, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi, 2-968.
- Mortan, K. ve Küçükerman Ö. (2010) *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdeş, G. (1953). *Türk Çarşıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi, 35-36.
- Sakaoğlu, N. (1993). *Antikacılık*, İstanbul: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2003). *Türklerde Çevre ve Şehircilik*, Cilt 1.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, *İstanbul Büyük Saray Mozaikleri Müzesi Broşürü*.
- Belge-1: T.C. Turizm Bankası, Epa Mimarlık. Sultanahmet ve Çevresi Düzenleme Projesi (1980).
- Belge-2: Restorasyon Yıllığı (2019, Sayı:18). Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul I. Bölge Müdürlüğü.
- Belge-3: Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği (2018).

ATAD

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 18.11.2023

Submitted: 18.11.2023

Kabul Tarihi: 25.02.2024

Accepted: 25.02.2024

<https://doi.org/10.56448/atadergi.1392125>

Ömer EROĞLU¹-Mehmet TOP²

AFYONKARAHİSAR MÜZESİ'NDEKİ OSMANLI DÖNEMİ BAZI MEZAR TAŞLARI³⁴

Öz: Afyonkarahisar Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları adlı bu çalışmamızda, 13 adet mezar taşı ele alınmıştır. Mezar şahidelerinin mezarlık alanlardan toplanarak müzeye getirilmesi sebebiyle mezar formları çoğunlukla belirlenememiştir. Bu mezar taşları baş ve ayak şahidesi olarak ayırt edilmeksizin bir bütün olarak malzeme, tipoloji, süsleme ve kitabe açısından incelenmiştir. Mezar taşlarının düşey dikdörtgen gövdeli ve tepelikli, Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikli, Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve sivri kemerli, Silindirik gövdeli, Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikli, Düşey dikdörtgen gövdeli ve tepelikli formlarda oldukları anlaşılmıştır. Tarihsel olarak; Müzede batılılaşma dönemi mezar taşları'da bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada 15 ve 16. yüzyıla (erken ve klasik Osmanlı dönemine) ait mezar taşları ele alınmıştır. Ele aldığımız mezar taşlarının 1442, 1469, 1500, 1508, 1556, 1572 ve 15 yüzyıla (erken ve klasik Osmanlı dönemine) ait oluğu tespit edilmiştir. Mezar

¹ Dr., erogluomer0707@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3840-1286>

²Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, mtop@yyu.edu.tr, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6018-6271>

³ Batı Anadolu'daki (Ege Bölgesi) Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi Mezar Taşları lisansüstü tezinden üretilmiştir.

⁴ Bu çalışma Van YYÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından 9309 No'lu proje olarak desteklenmiştir.

taşları içerisinde en erken tarihli olanının 1442 yılına, en geç tarihli olanının ise 1572 yılına dayandığı grlmektedir. Tümü mermer malzemeli olan mezar taşlarında genellikle oyma tekniği tercih edilmiştir. Genel olarak mezar taşlarının bütün yüzeyleri çeşitli süslemelerle değerlendirilmeye çalışılmıştır. st bölümleri (tepelik kısmı) palmet, kıvrık dal ve rmlerden oluşan bitkisel süslemelerle; diğer bölümler ise kitabelerle doldurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, Osmanlı, Mezar Taşları, sanat tarihi, Kültürel miras.

Early Ottoman Period Tombstones in Afyonkarahisar Museum

Abstract: In this study titled Ottoman Period Gravestones in Afyonkarahisar Museum, 13 gravestones were examined. Since the grave markers were collected from the cemeteries and brought to the museum, the grave forms could not be determined. These tombstones were analyzed in terms of material, typology, ornamentation and inscription as a whole without distinguishing between head and foot tombstones. The gravestones have vertical rectangular body and crest, body with vertical rectangular columns and crest, body with vertical rectangular columns and pointed arch, They were found to have cylindrical body, vertical rectangular columnar body and crest, vertical rectangular body and crest forms. Historically; There are also tombstones from the westernization period in the museum. However, in this study, gravestones from the 15th and 16th centuries (early and classical Ottoman period) were discussed. It has been determined that the tombstones we discussed date from 1442, 1469, 1500, 1508, 1556, 1572 and the 15th century (early and classical Ottoman period). All of the tombstones are made of marble and carving technique is generally preferred. In general, all surfaces of the tombstones were tried to be evaluated with various ornaments. The upper part of the tombstones (the top part) is decorated with floral ornaments consisting of palmettes, curly branches and rms, while the other parts are filled with inscriptions.

Keywords: Afyonkarahisar, Ottoman, Tombstones, art history, Cultural heritage.

GİRİŞ

Mezar taşlarının en belirgin özellikleri adına dikildiği kişinin hakkında bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır. Ayrıca kişinin hangi dönemde yaşadığı, ölüm sebebi, cinsiyeti ve ölüm tarihi hakkında bilgi almamıza yaramaktadır. Bu taşların tipolojik özellikleri, üzerlerindeki kitabeler, süslemeler, sembol ve figürler, eski ve yeni vatan arasında kültür köprülerinin kurulmasını temin eden bir öneme sahiptir. 11 ile 13. yüzyıllarda Anadolu'nun farklı şehirlerinde birtakım yeniliklerle gelişen mezar ve mezar taşı yapımı, 14. yüzyıl başlarında kuruluşunu tamamlayan Osmanlılarla yeni bir hamle yapmıştır. Bu hamle 16. yüzyılın sonlarında klasik formunu yakalamaya başlamış ve sonraki iki yüzyıl boyunca Türk mezar şahidelerinin en güzel eserlerini vermiştir. Bu nedenle mezar taşları, tarih ve sanat bakımından ele alınan şehir araştırmalarında da son derece önemli rol oynamaktadır.

Kadim Türk Milleti her dönemde mezar ve mezar taşı yapımına önem vermiş, İslamiyet öncesi mezar geleneğini Müslümanlığın kabul edilmesinden sonraki süreçlerde İslami etkiyle şekillendirerek mezar taşlarını oldukça zengin birer kültür, sanat ve inanç abideleri haline getirmişlerdir. Böylelikle Osmanlı mezarlıkları ölüme hazırlık bahçelerine dönüşmüş, ölümün ürpertici ve soğuk havası ecdadımızın şuurulu inanç dünyasıyla manevi huzur ortamlarına dönüştürülmüştür⁵.

Afyonkarahisar müzesinde bulunan mezar taşları, tarih ve sanat bakımından son derece önemli rol oynamaktadır. Tarihi kişilikleri, Türk hat sanatının geçirdiği evreleri, ait olduğu döneme ilişkin unvan ve lakapları barındırması, artık var olmayan bazı meslek gruplarına değinmesi, ölüm nedenleri içinde çeşitli hastalıklara yer vermesi ve edebî değer taşıyan kitabeleri ile mezar taşları, geçmişten günümüze uzanan bir köprü oluşturmaktadır.

Müzedeki batılılaşma dönemi mezar taşları'nda bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada 15 ve 16. yüzyıla (erken ve klasik Osmanlı dönemine) ait mezar taşları ele alınmıştır. Ele alınan mezar taşları dönemsel, tipolojik ve üslup açısından değerlendirilmiştir. Söz konusu çalışmaya dâhil edilmiş olan mezar taşları, gerek işçilik, gerekse hat sanatının en güzel örneklerinin sergilendiği eserler olup, aynı zamanda, mezar mimarisinin geçirdiği evrelerin takibi ve değerlendirilmesi

⁵ Çetin, O. (2019). Osmanlı Mezar Taşları Etrafında Gelişen Kültür ve Medeniyet Dünyası Üzerine Bir İnceleme, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), s.113.

yönünden ve de yazıtlarının tarihsel değerleri nedeniyle, sanat tarihi ve tarih açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu çalışmamızı önemli kılan ve dikkat çekilmek istenen bir diğer nokta ise her köşesinde ayrı bir kültürel zenginliği barındıran Afyonkarahisar müzesinde bulunan mezar taşlarının hak ettiği değeri görebilmelerini sağlamaktır. Ayrıca Afyonkarahisar eski Müze Müdürü Mevlüt Üyümez'e, Uzman İbrahim Demirel'e ve tüm müze çalışanlarına teşekkürlerimi bir borç bilir, şükranlarımı sunarım.

Afyonkarahisar'ın Coğrafî ve Tarihî Gelişimi

Anadolu yarımadasının batıya yakın ortasında ve Ege Bölgesi'nin iç kesiminde yer alır. İç Anadolu yaylasının Ege kıyılarına açılan bir eşiği, bir geçidi durumundadır. Kuzeydoğudan güneybatıya uzanan şehir toprakları orta bölümün de yüksek yaylaları, doğudan batıya uzandıka alçalan ovalarıyla hem Orta Anadolu hem de Ege Bölgesi sayılmaktadır⁶. Afyonkarahisar'ın kuzeyinde Eskişehir, Kütahya, doğusunda Konya, güneyinde Isparta, Burdur ve Denizli, batısında ise Uşak illeri bulunmaktadır.⁷ En kuzeyde Eskişehir sınırından, en güneyde Denizli sınırına kadar, kuzey doğudan güney batıya uzunluğu 210 metrekaredir. Eni ise Kütahya sınırından Isparta sınırına kadar kuzeybatıdan güneydoğuya 112 km'dir. Denizli iline doğru incelersek eni 20 kilometreye kadar düşmektedir⁸. Afyonkarahisar ismi Afyon ve Karahisâr'ın birleşmesiyle oluşmuştur. Afyon ismi Afyon bitkisinden gelmektedir⁹. Latince Opium; özsü anlamındadır ve zamanla konuşma dilinde Opium (Cannabis sativus), Ofium, Afium, Afion ve Afyon şekline dönüřmüřtür¹⁰.

Selçuklu ve Beylikler zamanında Karahisâr-ı Devle, Karahisâr-ı Sahip, Osmanlılar zamanında ise Karahisâr demişlerdir. 17. yüzyıldan itibaren Afyonkarahisar denilmeye başlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile beraber Afyonkarahisar adını alan şehir, bilindiği üzere günümüzde Afyon şeklinde telaffuz edilmiřtir¹¹.

⁶ Gönçer, S. (1971). *Afyon ili Tarihi*. Cilt: I, s.5.

⁷ Yılmaz, Ö. (2001). Afyon ve Çevresinin Bitki Örtüsü. *Türk Coğrafya Dergisi*, (37), s.47.

⁸ Gönçer, *Afyon ili Tarihi*. s.5.

⁹ Yüksel, İ. (1995). Belediyemizin Tarihçesi. *Beldemiz Afyonkarahisar Dergisi*, (3), s.12

¹⁰ T.C. Afyonkarahisar Valiliği. (1967). *Afyon İl Yıllığı*, s.87

¹¹ Uyan, M. (2008). *Anılarda Afyonkarahisar*, s.10

Osmanlılar zamanında ismi ile ilgili ilk kayıtlara tarih defterlerinden ulaşmak mümkündür. İkinci Bayezid zamanında sancaklarla ilgili en eski timar defterinde sancağın ismi Karahisâr olarak da geçmiştir¹²

Afyonkarahisar'a hâkim olan devletler sırası ile Hititler, Frîgler. Lidyalılar, Persler, Makedonyalılar, Selêfkoslar, Bergâmâlîler, Romalılar ve Bizanslılar 'dır. 1116 yılında Anadolu Selçukluları ile Bizans arasında Bolvadin'de yapılan savaş sonucundaki anlaşmayla Afyonkarahisar ve çevresi Anadolu Selçuklularına bırakıldı¹³. Türk-Bizans sınırına yakın olması sebebiyle sıkça Bizans tacizlerine maruz kalsa da nihayet 1176'daki Miryokefalon Zaferi'yle Afyonkarahisar'da Türk devri başlamıştır¹⁴.

Sultan IV. Kılıçaslan, Anadolu Selçuklu tahtına geçince (646/1249) uç vilayeti emirliği Sâhibata Fahreddin Ali'nin iki oğlu Taceddin Hüseyin ve Nusrêüddin Hasan'a bırakılmış ve Kütahya, Sandıklı, Beyşehir ve Akşehir kendilerine verilmiştir¹⁵. Bu suretle Afyonkarahisar, Sâhib Ataoğullarının hakimiyetine girmiş ve Sâhib Ataoğulları Beyliği 1341'de son hükümdarı Ahmet Bey'in ölümüyle son bulmuştur¹⁶. Ardından 1341'den sonra akrabalık münasebetiyle Germiyanogullarının idaresine geçmiştir. Germiyanoglu Hızır Paşa ise Mevleviliğin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. İkinci Yakup Bey zamanında ise Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı ülkesine katılmıştır. Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'un askerlerince tahrip edilen şehir tekrar Yakup Bey'in eline geçmiş ve 1428'e kadar onun idaresinde kalmış olup Yakup Bey'in 1428'de ölümü üzerine, vasiyeti gereğince kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girmiştir¹⁷.

Osmanlı hâkimiyetinin ilk zamanlarında Afyon Karaman Beyliği sınırında bulunduğu için önemini korumaktaydı. Fatih Sultan Mehmed'in Karaman seferleri sırasında bulunduğu konumdan dolayı askerî hareketin başlıca

¹² EROĞLU, Ö. (2022). *Batı Anadolu'daki (Ege Bölgesi) Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*, Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.15.

¹³ Gönçer, Afyon ili Tarihi. s.235

¹⁴ Küpeli, Ö. (2001). *Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar*. s.11

¹⁵ Merçil, E. (2008). "Sâhibataoğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (XXXV), s.518

¹⁶ Karazeybek, M. (2004). *Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar ve Anadolu'nun Kilidi Afyon*. Afyonkarahisar, s.71.

¹⁷ Emecen, F. (1988). "Afyonkarahisar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I, s.444.

merkezlerinden biri olmuş ve bu mücadeleler esnasında Şehzade Mustafa bir müddet burada kalmıştır. Şehir, Hersekzade Ahmed Paşa'nın Memlukler üzerine yaptığı harekâta da merkez üs vazifesini görmüştür. 17. yüzyıldan itibaren başlayan çeşitli Celali İsyancıları şehri etkisi altına almıştır.¹⁸ 1839'de Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı bir sancak olmuş ve 1867 yılında ise mutasarrıflık hâline gelmiştir¹⁹. Büyük Taarruz 1922'de Afyonkarahisar topraklarında yapılmış olup, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temeli Afyonkarahisar'da atılmış ve her dönem Anadolu'nun kilidi hâline gelmiştir²⁰.

Afyonkarahisar bulunduğu Coğrafi konumdan dolayı her zaman önemini korumuştur. Bu da zengin bir kültür ortamının gelişmesine katkı sunmuştur. Afyonkarahisar'daki bu zengin kültürün Selçuklu, beylikler ve Osmanlı dönemine dayanan pek çok eserin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bunlar; Kuyulu Camisi, Sultan Alaaddin Camisi, Çay Taşhan Kervansarayı ve Altı Göz Köprüsü, Afyon Ulu Cami ve Sahipata kervansarayı (Selçuklu), Sandıklı Ulu Cami ve Eğret (Anıtkaya) Kervansarayı (Germiyanoğulları), Gedik Ahmet Camisi, Mevlevi (Türbe) camisi, Mısri Camisi, Ot Pazarı Camisi, İmaret Hamamı, Kasım Paşa Hamamı, Kadı Hamamı, Döğler Kervansarayı ve Kırkgöz Köprüsü (Osmanlı)'dür.

Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

1931 yılında kurulan ve 1933 yılında Müdürlüğe dönüştürülen Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde Roma ve Bizans dönemine ait mezar stelleri, küpler, lahitler ve heykellerin yanı sıra Afyonkarahisar ve çevresindeki mezarlıklardan toplanan Germiyanoğulları ve Osmanlı zamanlarına dayanan mezar taşları da sergilenmektedir (Fotoğraf.A.1); (Fotoğraf.A.2). Güzümüzde Afyonkarahisar müzesi Kültür ve Turizm Bakanlığının yatırımıyla Afyonkarahisar-İzmir kara yolu üzerine 25 bini kapalı olmak üzere 55 bin metrekarelik bir arazi üzerine yeni müze inşa edildi. Beş bloktan oluşan 25.500 metrekare kapalı alanıyla beraber 55.000 metrekare alanda kurulu müzede Grek, Helenistik, Roma Dönemi ile Türkmen eserlerinden 20. yüzyıla kadar etnografik

¹⁸ Emecen, "Afyonkarahisar", s.444.

¹⁹EROĞLU, *Batı Anadolu'daki (Ege Bölgesi) Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*, s.15-16.

²⁰ T.C. Afyonkarahisar Valiliği. (1967). *Afyon İl Yıllığı*. Afyonkarahisar, s.1

Ömer EROĞLU-Mehmet TOP

Afyonkarahisar Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Bazı Mezar Taşları

eserlerin bulunduğu, Afyonkarahisar'ın tabii ve kültürel zenginliklerinin işlendiği sergilere yer verilmiştir.²¹

Fotoğraf A.1: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Avlu Genel Görünüm.

Fotoğraf A.2: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Avlu Genel Görünüm.

²¹ <https://arkeofili.com>.

Mezar Taşları

Nâsîh Oğlu Bali'nin Mezar şahidesi

Fotoğraf No: A.3

Çizim No:

Yeri: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

İnceleme Tarihi: 24.10.2020

Bugünkü Durumu: Müzenin bahçesinde sergilenen şahide kırıktır

Tarihi: Osmanlı Dönemi (1442)

Malzeme: Mermer

Form: Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikli

Ölçüler: Yüksekliği 1,00 m, genişliği 0,23 m'dır

Yazı dili: Arapça

Ön Yüzeyde Bulunan Kitabeler

بالي بن ناصح في اواسط رجب المرجب سنة و اربعين و ثمانمائة

Nâsîh Oğlu Bali 846/1442 yılının mübarek Recep ayının ortalarında vefat etmiştir.

Tanımı

şahide, düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikten olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İki yandan silindirik gövdeli başlıksız sade birer sütunce ile sınırlandırılmıştır. Kitabe gövdenin ön yüzüne iki bölüm halinde yerleştirilmiştir. Bu bölümler cetvel ile birbirinden ayrılmıştır. Her bölüm iki satır halinde oyma celi sülüs hatla yazılmış ölünün bilgilerini ve vefat tarihini içermektedir. Kitabede bulunan harfler epigrafik açıdan girift bir biçimde iç içe alttan üste doğru istiflenmiştir. Tepeliği de gövdeye yekpare biçiminde birleşen dilimli bir düzen göstermektedir. Ön yüzeyi de simetrik olarak meydana gelen palmet ve iri rûmîlerden oluşan bitkisel süslemelerle tezyin edilmiştir. şahidenin arka yüzeyi ise sade bir şekilde düzenlenmiş olup, herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir.

Ömer EROĞLU-Mehmet TOP

Afyonkarahisar Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Bazı Mezar Taşları

Fotoğraf A.3: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Nâsîh Oğlu Bali'nin Mezar Şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

İmad Kâtip Oğlu Mevlâna Kasım'ın Mezar Şahidesi

Fotoğraf No: A.4

Çizim No:

Yeri: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

İnceleme Tarihi: 24.10.2020

Bugünkü Durumu: Müzenin bahçesinde sergilenen şahide kırıktır

Tarihi: Osmanlı Dönemi (1469)

Malzeme: Mermer

Form: Düşey dikdörtgen gövdeli ve tepelikli

Ölçüler: Yüksekliği 0,91 m, genişliği 0,48 m'dir

Yazı dili: Arapça

Kitabesi:

Ön Yüzeyde Bulunan Kitabeler

مولانا قاسم بن العماد الكاتب في يوم الثامن عشر من ربيع الاول سنة اربع و سبعين و ثمانمائة

İmad Kâtip Oğlu Mevlâna Kasım 874/1469 yılının Rebûü'l-evvel ayının on sekizinci gününde vefat etmiştir.

(ATAD)

Tanımı

Şahide, düşey dikdörtgen gövdeli ve tepelikten olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Kitabe gövdenin ön yüzüne üç bölüm halinde yerleştirilmiştir. Bu bölümler cetveller ile birbirinden ayrılmıştır. Her bölüm iki satır halinde oyma celi sülüs hatla yazılmış ölü'nün bilgilerini ve vefat tarihini içermektedir. Kitabede bulunan harfler epigrafik açıdan girift bir biçimde iç içe alttan üste doğru istiflenmiştir. Tepeliği gövdeye yekpare biçiminde birleşen yedi dilimli bir düzen göstermektedir. Ön yüzeyi de simetrik olarak meydana gelen palmet ve iri rûmîlerden oluşan bitkisel süslemelerle tezyin edilmiştir. Şahidenin arka yüzeyi ise sade bir biçimde tutulmuştur.

Fotoğraf A.4: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi İmad Kâtip Oğlu Mevlâna Kasım'ın Mezar Şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

Kasım Oğlu Mevlâna Abdi Çelebi'nin Mezar Şahidesi

Fotoğraf No: A.5

Çizim No: A.1

Yeri: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

(ATAD)

İnceleme Tarihi: 24.10.2020

Bugünkü Durumu: Müzenin bahçesinde sergilenen şahide kırıktır

Tarihi: Osmanlı Dönemi (1500-1501)

Malzeme: Mermer

Form: Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve sivri kemerli

Ölçüler: Yüksekliği 1,37 m, genişliği 0,34 m'dır

Yazı dili: Arapça

Kitabesi:

Ön Yüzeyde Bulunan Kitabeler

لا اله الا الله محمد رسول الله توفى المرحوم المغفور الشهيد الى رحمة الله مولانا عدى جلبي بن قاسم تاريخ سنة
ستة و تسعمائة

Allah'tan başka ilah yoktur. Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın Resulüdür. Allah'ın rahmetine giden, affedilmiş, şehit, merhum Kasım Oğlu Mevlâna Abdi Çelebi 906/1500-1501 senesinde vefat etmiştir.

Tanımı

Şahide, düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve sivri kemerli bir forma sahiptir. İki yandan silindirik gövdeli başlıksız spiral yivli birer sütunce ile sınırlandırılmıştır. Kitabe gövdenin ön yüzüne dört bölüm halinde yerleştirilmiştir. Bu bölümler cetveller ile birbirinden ayrılmıştır. Her bölüm iki satır halinde oyma celi sülüs hatla yazılmış kelime i tevhit, ölünün bilgilerini ve vefat tarihini içermektedir. Kitabede bulunan harfler epigrafik açıdan girift bir biçimde iç içe alttan üste doğru istiflenmiştir. Alınlığın ön yüzeyi de simetrik olarak meydana gelen palmet ve rûmîlerden oluşan bitkisel süslemelerle tezyin edilmiştir. Şahidenin arka yüzeyi ise sade bir şekilde düzenlenmiş olup, prizmatik badem formunda bir bordürle çevrilmiştir.

Çizim A.1: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Kasım Oğlu Mevlâna Abdi Çelebi'nin Mezar Şahidesinin Ön Yüzü

Fotoğraf A.5: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Kasım Oğlu Mevlâna Abdi Çelebi'nin Mezar Şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

Hacı İskender Oğlu Hac Gani'nin Mezar Şahidesi

Fotoğraf No: A.6

Çizim No:

Yeri: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

İnceleme Tarihi: 24.10.2020

Bugünkü Durumu: Müzenin bahçesinde sergilenmektedir

Tarihi: Osmanlı Dönemi (1508)

Malzeme: Mermer

Form: Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve sivri kemerli

Ölçüler: Yüksekliği 1,30 m, genişliği 0,43 m'dir

Yazı dili: Arapça

Kitabesi:

Ön Yüzeyde Bulunan Kitabeler

وفات المرحوم حاج غني بن حاجي اسكندر في تسع شعبان هجريه سنة اربع عشر و تسعمائة

Merhum Hacı İskender Oğlu Hac Gani 914/1508 yılının Şaban ayının dokuzuncu gününde vefat etmiştir.

Tanımı

Şahide, düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve sivri kemerli bir forma sahiptir. İki yandan silindirik gövdeli kübik zar başlıklı spiral yivli birer sütunce ile sınırlandırılmıştır. Kitabe gövdenin ön yüzüne iki bölüm halinde yerleştirilmiştir. Bu bölümler cetvel ile birbirinden ayrılmıştır. Her bölüm iki satır halinde oyma celi sülüs hatla yazılmış ölünün bilgilerini ve vefat tarihini içermektedir. Üst bölümü alt bölüme göre daha yüksek bir biçimde tutulmuştur. Kitabede bulunan harfler epigrafik açıdan girift bir biçimde iç içe alttan üste doğru istiflenmiştir.

Alınlık dışa taşkın, etrafı dilimli ve en üste sivrilmiş bir biçimde düzenlenmiştir. Yüzeyi de rûmîlerden oluşan bitkisel süslemelerle tezyin edilmiştir. Şahidenin arka yüzeyini kaplayacak biçimde simetrik olarak meydana gelen palmet ve rûmîlerden oluşan bitkisel bir kompozisyonla bezenmiştir.

Fotoğraf A.6: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Hacı İskender Oğlu Hacı Gani'nin Mezar Şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

İsimsiz Mezar Şahidesi

Fotoğraf No: A.7

Çizim No: A.2

Yeri: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

İnceleme Tarihi: 24.10.2020

Bugünkü Durumu: Müzenin bahçesinde sergilenmektedir

Tarihi: Osmanlı Dönemi (1556)

Malzeme: Mermer

Form: Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve sivri kemerli

Ölçüler: Yüksekliği 1,17 m, genişliği 0,35 m'dır

Yazı dili: Arapça ve Farsça

Kitabesi:

Ön Yüzeyde Bulunan Kitabeler

اگر صد بمانی و گر صد هزار به خاک اندر آید سرانجام کار تاریخه ثلث و ستین و تسعمائة

İster yüz ister yüz bin yıl yaşa, er geç başını toprağa koyacaksın. 963/1556 tarihinde vefat etmiştir.

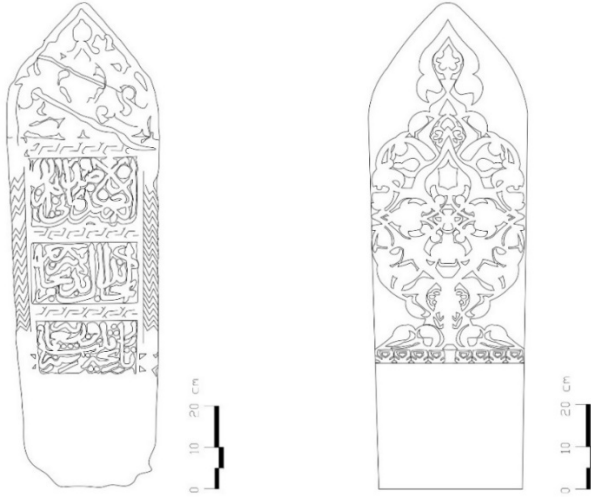
Tanımı

(ATAD)

- 136 -

Şahide, düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve sivri kemerli bir forma sahiptir. İki yandan silindirik gövdeli kübik zar başlıklı spiral yivli birer sütunce ile sınırlandırılmıştır. Kitabe gövdenin ön yüzüne üç bölüm halinde yerleştirilmiştir. Bu bölümler zencirek biçimli cetveller ile birbirinden ayrılmıştır. Daha sonrada bölümlerinin etrafı düz bir bordürle çevrilmiştir. Her bölüm iki satır halinde oyma celi sülüs hatla yazılmış Farsça şiir ve vefat tarihini içermektedir. Kitabede bulunan harfler epigrafik açıdan girift bir biçimde iç içe alttan üste doğru istiflenmiştir.

Alınlığın ön yüzeyi de simetrik olarak meydana gelen palmet ve rûmîlerden oluşan bitkisel süslemelerle tezyin edilmiştir. Şahidenin arka yüzeyi girift bir biçimde meydana gelen palmet ve rûmîlerden oluşan salbekli şemse şeklini andıran bitkisel kompozisyonla süslenmiştir.

Çizim A.2: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi İsimli Mezar Şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

Fotoğraf A.7: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi İsimli Mezar Şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

Budak Çelebi Oğlu Mustafa'nın Mezar Şahidesi

Fotoğraf No: A.8

Çizim No: A.3

Yeri: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

İnceleme Tarihi: 24.10.2020

Bugünkü Durumu: Müzenin bahçesinde sergilenen şahide sağlamdır

Tarihi: Osmanlı Dönemi (1572)

Malzeme: Mermer

Form: Silindirik gövdeli

Ölçüler: Yüksekliği 1,20 m, genişliği 0,32 m'dır

Yazı dili: Arapça

Kitabesi:

Ön Yüzeyde Bulunan Kitabeler

توفى المرحوم المغفور السعيد الشهيد مصطفى بن بذاق جلبي في شهر رمضان في الليلة القدر سنة ٩٧٩

Affedilmiş, bahtiyar, şehit, merhum Budak Çelebi Oğlu Mustafa 979/1572 yılının Kadir Gecesinde vefat etmiştir.

Tanımı

Şahide, silindirik gövdeli bir forma sahiptir. Kitabe gövdeye üç bölüm halinde yerleştirilmiştir. Bu bölümler cetveller ile birbirinden ayrılmıştır. Bölümler kaş kemerli bir kartuş şeklinde düzenlenmiştir. Her bölüm iki satır halinde oyma celi sülüs hatla yazılmış ölünün bilgilerini ve vefat tarihini içermektedir. Vefat tarihinin rakamla yazıldığı bölüm yarım dilimli ters kaş kemer şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca diğer bölümlere göre daha küçük ölçekte yapılmıştır.

Çizim A.3: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Budak Çelebi Oğlu Mustafa'nın Mezar Şahidesinin Ön Yüzü

Fotoğraf A.8: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Budak Çelebi Oğlu Mustafa'nın Mezar Şahidesinin Genel Görünümü

Mehmet Çelebi Kızı Hünere Başa'nın Mezar Şahidesi

Fotoğraf No: A.9

Çizim No: A.4

Yeri: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

İnceleme Tarihi: 24.10.2020

Bugünkü Durumu: Müzenin bahçesinde sergilenmektedir

Tarihi: Osmanlı Dönemi (15. yüzyıl)

Malzeme: Mermer

Form: Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikli

Ölçüler: Yüksekliği 1,88 m, genişliği 0,64 m'dir

Yazı dili: Arapça ve Farsça

Kitabesi:

Ön Yüzeyde Bulunan Kitabeler

الحكم لله العلي الكبير انتقل المرحومه المغفوره السعيده الشهيده الشابه الراح الى رحمة الله تعالى حونه باشا بنت
محمد جلبي كل نفس ذائقة الموت

Hüküm Yüce, Büyük Allah'ındır. Genç yaşta Allâh-u Teâlâ'nın rahmetine giden, affedilmiş, bahtiyar, şehit, merhume Mehmet Çelebi Kızı Hünere Başa. Her canlı ölümü tadacaktır.

Arka Yüzeyde Bulunan Kitabeler

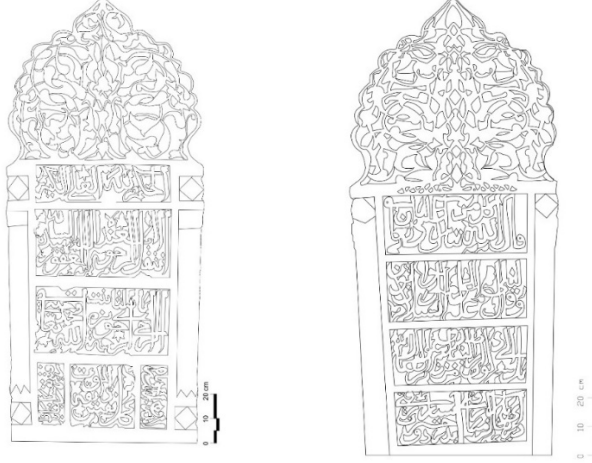
قال الله تبارك و تعالی كل من علیها فان و قال النبی علیه السلام المؤمنون لا يموتون بل ینقلون من دار الفناء الی دار البقاء دریغا کز میان ای یار رفتی به درد و حسرت بسیار رفتی

Yüce ve noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah buyurdu ki: Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak ve Nebi-selam üzerine olsun-dedi ki: Müminler ölmezler, ancak fâni âlemden bâki âleme nakledilirler, ey yar ne yazık ki büyük bir hasret ve dert ile gittin aramızdan.

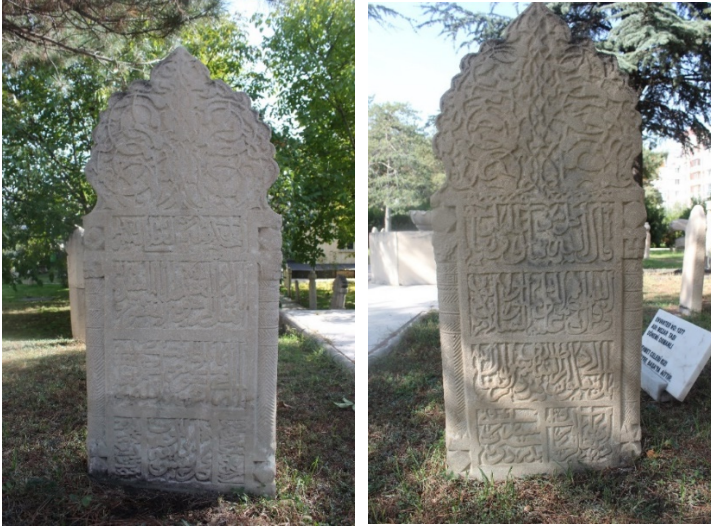
Tanımı

Şahide, düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikten olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Şahidenin her iki yüzü birbirinin tekrarı biçiminde hazırlanmıştır. İki yandan silindirik gövdeli her iki uçta mukarnas başlıklı birer başlığa oturan ve başlıklarının üzerinde birer tane küp başlık eklenen birer sütunce ile sınırlandırılmıştır. Kitabe gövdenin ön yüzüne üç, arka yüzüne ise dört bölüm halinde yerleştirilmiştir. Bu bölümler cetveller ile birbirinden ayrılmıştır.

Her bölüm iki satır halinde oyma celi sülüs hatla yazılmış hadis-i şerif, Farsça şiir ve Âl-i İmrân Sûresi'nin 185. ayeti içermektedir. Ön yüzünün alt bölümü cetvel ile üç bölüme, arka yüzününki ise iki bölüme ayrılmıştır. Kitabede bulunan harfler epigrafik açıdan girift bir biçimde iç içe alttan üste doğru istiflenmiştir. Ön yüzündeki kitabe bölümlerinin hemen üst kısmında Allah'ı öven sözden oluşan yatay dikdörtgen bir kitabe panosu yar almaktadır. Şahidenin tepelik yüzeyleri simetrik olarak meydana gelen kıvrık dal ve rûmîlerden oluşan bitkisel bir kompozisyonla tezyin edilmiştir.

Çizim A.4: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Mehmet Çelebi Kızı Hünere Başa'nın Mezar Şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

Fotoğraf A.9: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Mehmet Çelebi Kızı Hünere Başa'nın Mezar Şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

Yahya Oğlu Edhem'in Mezar Şahidesi

Fotoğraf No: A.10

Çizim No: A.5

Yeri: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

İnceleme Tarihi: 24.10.2020

Bugünkü Durumu: Müzenin bahçesinde sergilenen şahide kırıktır.

Tarihi: Osmanlı Dönemi (15. yüzyıl)

Malzeme: Mermer

Form: Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve sivri kemerli

Ölçüler: Yüksekliği 1,11 m, genişliği 0,35 m'dır

Yazı dili: Arapça

Kitabesi:

Ön Yüzeyde Bulunan Kitabeler

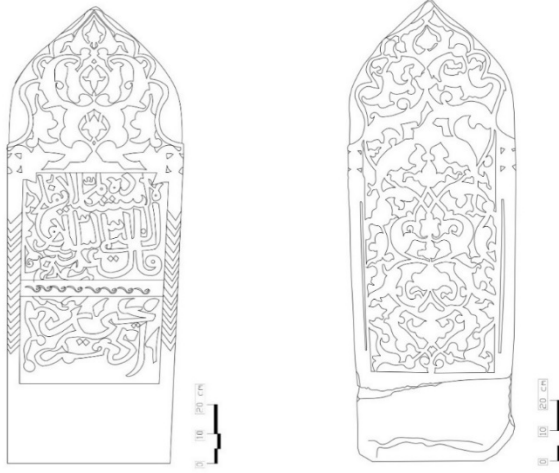
قال النبي عليه السلام لا اسناده لمن لا يفلح ادهم بن يحيى

Nebi-selam üzerine olsun-dedi ki; iflah olmayana dayanca yoktur. Yahya Oğlu Edhem.

Tanımı

Şahide, düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve sivri kemerli bir forma sahiptir. İki yandan, silindirik gövdeli kübik zar başlıklı spiral yivli birer sütunce ile sınırlandırılmıştır. Kitabe gövdenin ön yüzüne iki bölüm halinde yerleştirilmiştir. Bu bölümler cetvel ile birbirinden ayrılmıştır. İlk bölüm üç satır; ikinci bölüm iki satır halinde oyma celi sülüs hatla yazılmış ölünün bir kısım bilgileri ile hadis-i şerif içermektedir. Kitabede bulunan harfler epigrafik açıdan girift bir biçimde iç içe alttan üste doğru istiflenmiştir.

Alınlığı dışa taşkın, etrafı dilimli ve üst kısmı sivrilmiş bir biçimde düzlenmiş olup, ön yüzeyi de simetrik olarak meydana gelen palmet ve rûmîlerden oluşan bitkisel süslemelerle süslenmiştir. Arka yüzeyi ise tek bölüm olarak düzelenmiş olup, üst kısmı yine dışa taşkın, etrafı dilimli ve üstten sivrilmiş biçimde düzenlenmiştir. Yüzeyi de yine simetrik olarak meydana gelen ve yüzeyi kaplayacak şekilde palmet ve rûmîlerden oluşan bitkisel bir kompozisyonla bezenmiştir.

Çizim A.5: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Yahya Oğlu Edhem'in Şahidesinin
Ön ve Arka Yüzü

Fotoğraf A.10: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Yahya Oğlu Edhem'in
Şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

İsimsiz Mezar Şahidesi

Fotoğraf No: A.11

Çizim No:

Yeri: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

İnceleme Tarihi: 24.10.2020

Bugünkü Durumu: Müzenin bahçesinde sergilenen şahide kırıktır

Tarihi: Osmanlı Dönemi (15. yüzyıl)

Malzeme: Mermer

Form: Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikli

Ölçüler: Yüksekliği 0,79 m, genişliği 0,48 m'dır

Yazı dili: Farsça

Kitabesi:

Ön Yüzeyde Bulunan Kitabeler

جهان ای برادر نمائد به کس دل اندر جهان آفرین بند و بس

Ey arkadaş dünya hiç kimseye kalmamıştır. Bu dünyada umudunu sadece Allah'a bağla.

Tanımı

Şahide, düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikten olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İki yandan silindirik biçimli başlıksız sade birer sütunce ile sınırlandırılmıştır. Kitabe gövdenin ön yüzüne iki bölüm halinde yerleştirilmiştir. Bu bölümler cetvel ile birbirinden ayrılmıştır. Her bölüm iki satır halinde oyma celi sülüs hatla yazılmış Farsça bir şiir içermektedir. Kitabede bulunan harfler epigrafik açıdan girift bir biçimde iç içe alttan üste doğru istiflenmiştir. Tepeliği iki kademeli olarak düzenlenmiştir. Gövdeye de yekpare biçiminde birleşen ve ikinci dilimin daha geniş tutulduğu yedi dilimli bir düzen göstermektedir. Ön yüzeyi de simetrik olarak meydana gelen palmet ve rûmîlerden oluşan bitkisel süslemelerle tezyin edilmiştir. Şahidenin arka yüzeyi ise sade bir şekilde düzenlenmiş ve herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir.

Fotoğraf A.11: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi İsimsiz Mezar Şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

Hac Dere Kızı Gül Başa'nın Mezar Şahidesi

Fotoğraf No: A.12

Çizim No:

Yeri: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

İnceleme Tarihi: 24.10.2020

Bugünkü Durumu: Müzenin bahçesinde sergilenen şahide kırıktır

Tarihi: Osmanlı Dönemi (15. yüzyıl)

Malzeme: Mermer

Form: Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikli

Ölçüler: Yüksekliği 1,15 m, genişliği 0,52 m'dır

Yazı dili: Arapça

Kitabesi:

Ön Yüzeyde Bulunan Kitabeler

توفى المرحومه المغفوره الشهيده كول باشا بنت حاج درة

Affedilmiş, şehit, Merhume Hac Dere Kızı Gül Başa.

Tanımı

Şahide, düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikten olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İki yandan silindirik gövdeli başlıksız sade birer

sütunce ile sınırlandırılmıştır. Kitabe gövdenin ön yüzüne iki bölüm halinde yerleştirilmiştir. Üst bölümü yanlarda dilimi ve daha geniş bir şekilde tutulmuştur. Bu bölümler cetveller ile birbirinden ayrılmıştır. Her bölüm iki satır halinde oyma celi sülüs hatla yazılmış ölünün bir kısım bilgileri içermektedir. Kitabede bulunan harfler epigrafik açıdan girift bir biçimde iç içe alttan üste doğru istiflenmiştir. Tepeliği de iki kademli olarak düzenlenmiştir. Gövdeye de yekpare biçiminde birleşen ve ilk dilimin daha geniş tutulduğu beş dilimli bir düzen göstermektedir. Ön yüzeyi de simetrik olarak meydana gelen kıvrık dal ve rûmîlerden oluşan bitkisel süslemelerle tezyin edilmiştir. Şahidenin arka yüzeyi ise sade bir şekilde düzenlenmiş ve herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir.

Fotoğraf A.12: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Hac Dere Kızı Gül Başa'nın Mezar Şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

İsimsiz Mezar Şahidesi

Fotoğraf No: 13

Çizim No: A.6

Yeri: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

İnceleme Tarihi: 24.10.2020

Bugünkü Durumu: Müzenin bahçesinde sergilenen şahide aşınmıştır

Tarihi: Osmanlı Dönemi (15. yüzyıl)

(ATAD)

Malzeme: Mermer

Form: Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikli

Ölçüler: Yüksekliği 1,52 m, genişliği 0,24 m'dır

Yazı dili: Arapça

Kitabesi:

Ön Yüzeyde Bulunan Kitabeler

لا اله الا الله محمد رسول الله (محمد رسول الله اللهم ذو الجلال و الاكرام)؟

Allah'tan başka ilah yoktur, Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın Resulüdür. Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın Resulüdür, Kayıtsız ve şartsız azamet sahibi Allah'tır.)?

Tanımı

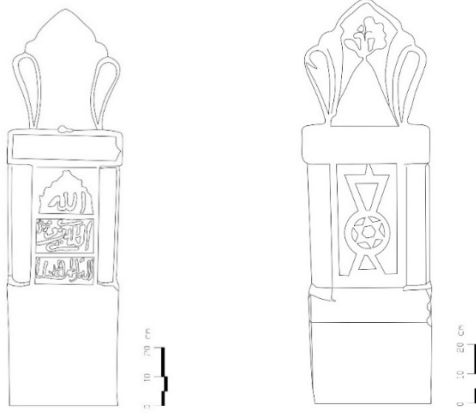
Şahide, düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikten olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İki yandan silindirik gövdeli başlıksız kalın birer sütunce ile sınırlandırılmıştır. Kitabe gövdenin ön yüzüne dikey dikdörtgen biçiminde üç bölüm halinde yerleştirilmiştir. Bu bölümler cetveller ile birbirinden ayrılmıştır. Her bölüm birer satır halinde oyma celi sülüs hatla yazılmış kelime- i tevhidin ikinci kısmı ile Allah'a övgü sözü içermektedir. Kitabede bulunan harfler epigrafik açıdan düz bir biçimde istiflenmiştir.

Kitabe bölümlerinin hemen üst kısmında kelime- i tevhidi içeren yatay dikdörtgen bir kitabe panosu yer almaktadır. Tepeliği gövdeye yekpare biçiminde birleşen ve yanlarda verev şeklinde gelişen beş dilimli bir düzen göstermektedir.

Yüzeyi de simetrik olarak meydana gelen bitkisel süslemelerle tezyin edilmiştir. Şahidenin arka yüzeyi de ön yüzünün tekrarı biçiminde hazırlanmıştır. Dikey dikdörtgen biçimindeki bölümün içine bir kandil motifi ve motifin ortasına da altı kollu yıldız işlenmiştir. Dikey dikdörtgen biçimindeki bölümün hemen üst kısmında yüzeyi boş bırakılan yatay dikdörtgen bir kitabe panosu yer almaktadır. Tepeliği de bitkisel süslemelerle ve değişik şekillerle hareketlendirilmiştir.

Ömer EROĞLU-Mehmet TOP

Afyonkarahisar Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Bazı Mezar Taşları

Çizim A.6: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi İsimli Mezar Şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

Fotoğraf A.13: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi İsimli Mezar Şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

İsimli Mezar Şahidesi

Fotoğraf No: A.14

Çizim No:

Yeri: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

İnceleme Tarihi: 24.10.2020

Bugünkü Durumu: Müzenin bahçesinde sergilenen şahide kırıktır

Tarihi: Osmanlı Dönemi (15. yüzyıl)

Malzeme: Mermer

(ATAD)

Form: Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikli

Ölçüler: Yüksekliği 0,95 m, genişliği 0,35 m'dır

Yazı dili: Arapça

Kitabesi:

Ön Yüzeyde Bulunan Kitabeler

توفى المرحومة المغفوره السعيده الشهيدہ

Vefat eden, affedilmiş, bahtiyar, şehit, merhume.....

Tanımı

Şahide, düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikten olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İki yandan silindirik gövdeli kübik zar başlıklı sade birer sütunce ile sınırlandırılmıştır. Kitabe gövdenin ön yüzüne iki bölüm halinde yerleştirilmiştir. Bu bölümler cetvel ile birbirinden ayrılmıştır. Her bölüm iki satır halinde oyma celi sülüs hatla yazılmış ölünün bir kısım bilgilerini içermektedir. Kitabede bulunan harfler epigrafik açıdan girift bir biçimde iç içe alttan üste doğru istiflenmiştir. Tepeliği gövdeye yekpare biçiminde birleşen beş dilimli bir düzen göstermektedir. Ön yüzeyi de simetrik olarak meydana gelen kıvrık dal, palmet ve rûmîlerden oluşan bitkisel süslemelerle tezyin edilmiştir. Şahidenin arka yüzeyi ise sade bir şekilde düzenlenmiş olup, herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir.

Fotoğraf A.14: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi İsimsiz Mezar Şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

Ahi Başa'nın Mezar Şahidesi

Fotoğraf No: A.15

Çizim No: A.7

Yeri: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

İnceleme Tarihi: 24.10.2020

Bugünkü Durumu: Müzenin bahçesinde sergilenmektedir

Tarihi: Osmanlı Dönemi (15. yüzyıl)

Malzeme: Mermer

Form: Düşey dikdörtgen gövdeli ve tepelikli

Ölçüler: Yüksekliği 1,21 m, genişliği 0,28 m'dır

Yazı dili: Arapça

Kitabesi:

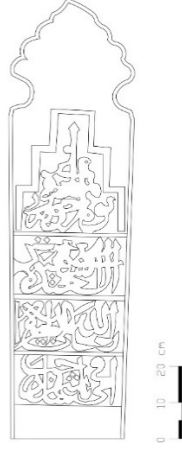
Ön Yüzeyde Bulunan Kitabeler

توفى المرحوم المغفور السعيد الشهيد الى رحمت الله تعالى الغفرانه اخي باشا في شهر رجب

Affedilmiş, bahtiyar, şehit, Merhume Allah'ın rahmetine ve bağışlanmasına nail olmuş, Ahi Başa Recep ayında vefat etmiştir.

Tanımı

Şahide, düşey dikdörtgen gövdeli ve tepelikten olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Kitabe gövdenin ön yüzüne dört bölüm halinde yerleştirilmiştir. Bu bölümler cetveller ile birbirinden ayrılmıştır. En üst bölümü de kademli olarak düzenlenmiştir. Her bölüm iki satır halinde oyma celi sülüs hatla yazılmış ölünlün bilgilerini ve vefat ayını içermektedir. Kitabede bulunan harfler epigrafik açıdan girift bir biçimde iç içe alttan üste doğru istiflenmiştir. Tepeliği gövdeye yekpare biçiminde birleşen sekiz dilimli bir düzen göstermektedir. Ön yüzeyi de simetrik olarak meydana gelen palmet ve rûmûlerden oluşan bitkisel süslemelerle tezyin edilmiştir. Şahidenin arka yüzeyi ise sade bir şekilde düzenlenmiş olup, herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir.

Çizim A.7: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Ahi Başa'nın Mezar şahidesinin
Ön Yüzü

Fotoğraf A.15: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi Ahi Başa'nın Mezar
şahidesinin Ön ve Arka Yüzü

DEĞERLENDİRME

İncelemeye alınmış mezar taşları farklı tipolojik özellikleri, kitabeleri ve bezemeleri bakımından bölgenin tarihi kültürel dokusunu yansıtan örneklerdir. Zira Afyonkarahisar konumu itibariyle tarih boyunca farklı kültürlerle ev sahipliği yapmıştır ve dolayısıyla bugün birçok kültürel mirası bünyesinde barındırmaktadır. Mezar taşlarının 15 ve 16. yüzyıla ait oldukları ve üslup olarak birbirinden benzer üslup özellikleri taşıdıkları görülmektedir. Mezar taşlarının büyük bir bölümü günümüze sağlam olarak ulaşabilmeyi başarabilmiştir. Ancak bir kısmı da kırılıp parçalanmıştır. Ayrıca çalışmamızın içerisinde yer alan mezar taşlarının sahip oldukları yöresel özellikler taşıdıkları görülmektedir.

Mezar taşlarının düşey dikdörtgen gövdeli ve tepelikli, Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikli, Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve sivri kemerli, Silindirik gövdeli, Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikli, Düşey dikdörtgen gövdeli ve tepelikli formlarda ve şahidelerin Osmanlı döneminde özgü bir biçimde yapıldığı anlaşılmıştır.

Tarihsel olarak; 1442, 1469, 1500, 1508, 1556, 1572 ve 15 yüzyıla (erken ve klasik Osmanlı dönemine) ait oluşu tespit edilmiştir. Kullanılan malzemenin tamamı mermerdir. Mermerin yüzeyi sert olması ve süslemenin her çeşidine aynı derecede uygunluk göstermesi nedeni ile mezar taşlarındaki süsleme unsurlarının tanıtılması ve kitabelerin okunması kolaylaşmıştır. Genel olarak oyma tekniğiyle yapıldığı görülmektedir. Bu teknikte taşın yüzeyinin bazı kesimleri oyuk bazı kesimleri ise, kabartma olacak şekilde yapılmıştır. Genellikle şahidelerin doğu yüzlerinde yapılan kabartma süslemeler daha belirgin biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzeylerin panolara ayrıldığı örneklerde kabartma tekniği tüm yüzeye başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Şahidelerin yüzeylerinde yer alan yazı ve süslemelerin en belirgin özellikleri eşit derecede kabartılmış olmasıdır.

Mezar taşlarının tipolojik özelliklerinin yanı sıra üzerlerindeki süslemeler ön plana çıkmaktadırlar. İncelen mezar taşlarının üzerlerindeki süslemelerin tamamının orijinal olduğu anlaşılmaktadır. Mezar taşlarındaki süsleme anlayışı şahideyi oluşturan unsurların içerisinde sınırlandırılmıştır. Süslemeler alınlık, tepelik, gövde ve kitabelerin boşluk arasına işlenmiştir. Süslemelerin simetrik, kompozisyon ve sembolik olarak meydana geldiği gözlenmiştir. Bazen de süslemeler yüzeyi kaplayacak bir biçimde yapılmıştır. Süslemeler bitkisel (rûmî, palmet ve kıvrak dal), geometrik (örgüler ve yıldız), ve kandil motifinden

oluşmaktadırlar. Mezar taşlarında kitabeler genelde oyma tekniğiyle yazıldığı anlaşılmıştır. Oyma tekniği ile şahide yzeylerine uygulanan kitabe turleri içerisinde en çok celi sülüs yazı karakteri kullanılmıştır. Ustalar tarafından başarılı bir işçiliğin sonucu olarak uygulandıkları alanlarda bir bezeme inceliğinde ele alınan yazılarda dil olarak, Arapça ağırlıklı olmakla birlikte az da olsa Farsça yazının kullanılmış olduğu kitabe örnekleri de mevcuttur. Afyonkarahisar'daki Osmanlı dönemi mezar taşlarının Bursa mezar taşı geleneğin devam ettiğini lakin bölgede bir atölyenin bulunduğu ve atölyenin diğer bölgelerle bağlantılı olduğu ve ustaların bölgeye özgü bir form geliştirdikleri dşnlmektedir.

SONUÇ

Afyonkarahisar, Türk döneminde beylikler ve onun devamında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında kalmıştır. Bunu siyas tarih ile paralel kültür, medeniyet ve sanat açısından ortaya koymak mümkündür. Bölgenin mimari eserleri ve özellikle mezar taşları ile bu gelişmeler takip edilebilmektedir. Türk dönemindeki (Beylikler ve Osmanlı) mezar taşları 14. yüzyıldan itibaren kesintisiz olarak izlenebilmektedir. Bunlar bölgede Beylikler Devri (14,15. yy), Erken Osmanlı (15,16. yy) ve Geç Osmanlı (18-19. yy) olarak üç gurup şeklinde ele alınabilir. Mezar taşlarının 15-16. yüzyıla (Erken Osmanlı döneminde) ait olduğu ve 16. yüzyılın klasik dönem olmasına rağmen mezar taşlarında Erken Osmanlı dönemi tipolojisi devam ettiği grlmektedir. düşey dikdörtgen gövdeli ve tepelikli, Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikli, Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve sivri kemerli, Silindirik gövdeli, Düşey dikdörtgen sütunceli gövde ve tepelikli, Düşey dikdörtgen gövdeli ve tepelikli formlarda yapıldığı ve Osmanlıların kendilerine özgü bir form geliştirme çabasında oldukları grlmektedir.

Mezar taşlarının yapımında mermer malzeme kullanılmıştır. Genel olarak mezar taşlarının bütün yzeyleri çeşitli süslemelerle değerlendirilmeye çalışılmıştır. st bölümleri (tepelik kısmı) palmet, kıvrık dal ve rmlerden oluşan bitkisel süslemelerle; diğer bölümler ise kitabelerle doldurulmuştur. Mezar taşlarında yer alan yazılarda genellikle dil olarak Arapça ağırlıklı olmakla birlikte az da olsa Farsça da kullanılmıştır. Kitabeler genellikle oyma celi sülüs hatla i içe alttan üste doğru istiflenmiştir. Sonuç olarak, Afyonkarahisar mzesin'deki mezar taşlarının tipoloji, süsleme ve kitabe açısından asrileriyle kıyaslandığında

benzerliklerin yanı sıra yöresel özelliklere sahip oldukları ve bölgenin kendine özgü bir form geliştirme çabasında olduğu görülmektedir. Ayrıca benzer örnekler Edirne Türk İslâm Eserleri Müzesi ve Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesinde bulunmaktadır²². Yaptığımız araştırmalar sonucunda da Konya bölgesinde yine benzer örnekler olduğu görülmüştür.²³

²² Kurtişoğlu, G, A. (2018). Sadelikten Gösterişe Edirne Osmanlı Dönemi Mezar Taşları, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 16, s. 32.

²³ Başbay, B. (2021). Akşehir Nasrettin Hoca Mezarlığı'ndan Beylikler ve Osmanlı Dönemine Ait Mezar Taşı Örnekleri, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* (23/ 9), s.107; Türk, H. (2022). *Konya'da Bulunan Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mezar Taşlarında Süsleme*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s.105-190

KAYNAKLAR

- Başbay, B. (2021). Akşehir Nasrettin Hoca Mezarlığı'ndan Beylikler ve Osmanlı Dönemine Ait Mezar Taşı Örnekleri, *Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi* (23), s.87-110
- Çal, H. (2020). Erken Osmanlı Dönemi Mezar – Mezar Taşları, (Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi), Konya.
- Çal, H. (2020). Malatya Kırklar Mezarlığı Mezar –Mezar Taşlarında Bezeme, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), s.190-197.
- ÇETİN, O. (2019). Osmanlı Mezar Taşları Etrafında Gelişen Kültür ve Medeniyet Dünyası Üzerine Bir İnceleme, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), s.113-122.
- Emecen, F. (1988). “Afyonkarahisar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (I,443-446). İstanbul: TDV Yayınları.
- EROĞLU, Ö. (2022). *Batı Anadolu'daki (Ege Bölgesi) Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*, Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Gönçer, S. (1971). *Afyon ili Tarihi*. Cilt: I, İzmir: Karınca Matbaası.
- Karazeybek, M. (2004). *Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar ve Anadolu'nun Kilidi Afyon*. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Valiliği Yayınları
- Küpeli, Ö. (2001). *Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar*. Afyonkarahisar.
- Kurtişoğlu, G, A. (2018). Sadelikten Gösterişe Edirne Osmanlı Dönemi Mezar Taşları, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 16, s. 32-56.
- Merçil, E. (2008). “Sâhibataoğulları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (XXXV, 518). İstanbul: TDV Yayınları.
- T.C. Afyonkarahisar Valiliği. (1967). *Afyon İl Yıllığı*. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Valiliği Yayınları.
- T.C. Afyonkarahisar Valiliği. (2000). *Afyonkarahisar Tarih ve Coğrafya*. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Valiliği Yayınları.
- Türk, H. (2022). *Konya'da Bulunan Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mezar Taşlarında Süsleme*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Uyan, M. (2008). *Anılarda Afyonkarahisar*. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2001). Afyon ve Çevresinin Bitki Örtüsü. *Türk Coğrafya Dergisi*, (37), 47-77.

Ömer EROĞLU-Mehmet TOP

Afyonkarahisar Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Bazı Mezar Taşları

Yüksel, İ. (1995). Belediyemizin Tarihçesi. *Beldemiz Afyonkarahisar Dergisi*, (3),
Afyonkarahisar.

<https://arkeofili.com>.

(ATAD)

- 157 -

ATAD

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 29.04.2024

Kabul Tarihi: 24.06.2024

Article Type: Research Article

Submitted: 29.04.2024

Accepted: 24.06.2024

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1475208>

Tuba İŞLER GÜRSU¹

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN ÇANKIRI ŞUBESİ VE FAALİYETLERİ (1914-1922)

Özet: Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 14 Nisan 1877 tarihli kuruluşundan itibaren hayır toplama, yardım yapma, kimsesizleri barındırma, tabi afetlerde ilk yardıma ulaşan kuruluşlardan birisi olmuştur. Cemiyet, I. Dünya Savaşı esnasında Çankırı'da iane toplama faaliyetlerini yürüttü. Çeşitli kampanyalar yapmak suretiyle gerek Osmanlı Ordusu'nun gerekse sivil halkın yardımına koşmuştur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, savaş ortamının olumsuz sonuçlarını hafifletmek ve burada bulunan hasta ve yaralılara daha iyi hizmet sunabilmek için Çankırı'ya da bir şube açtı. I. Dünya savaşında mutad bir uygulama olarak Osmanlı Devleti'nin elinde olan esirler iç bölgelere gönderilmekte idi. Çankırı da iç bölgede yer aldığı için önemli üsera garnizonlarından birisi idi. I. Dünya Savaşı döneminde Çankırı, stratejik öneminden dolayı önemli merkezlerden biri olmuştur. Bu nedenle burada bir esir garnizonu açılmıştır. Bu esir kampında daha çok Fransız, İngiliz, Rus asker ve subayları muhafaza altında tutulmuştur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, söz konusu esirlere esir talimatnameleri çerçevesinde resmi işlemlerinin yürütülmesi, yaşamlarının sürdürülmesi, dini yükümlülüklerini rahatça yerine getirebilmelerinin zemininin hazırlanmasına

¹Doktora Öğrencisi, Hacıbayram Veli Üniversitesi, SBE, Tarih ABD, tubaislergursu@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5355-2034>

yardımcı olmuştur. Milli Mücadele döneminde de Çankırı'nın Ankara'ya yakın olması sebebiyle buradaki esir kampının önemi daha da artmış, Sakarya Savaşı ve Büyük Taarruz sonrası Yunan asker ve subayları burada mübadelelerine kadar muhafaza edilmişlerdir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, İtilaf Devletleri orduları tarafından esir alınan Osmanlı askerlerinden Çankırlı olup da Hindicini'de, Mısır'da, Bağdat'ta, Kıbrıs'ta, İtalya'da esir olarak bulunanların esir kamplarındaki durumları, bunların aileleriyle haberleşmeleri, tedaviye muhtaç olanların bakımlarının yapılması, posta, paket, koli, para, mektup v.b. gönderilerinin sağlıklı bir şekilde iletilmesi konusunda da faaliyet göstermiştir. "Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Çankırı Şubesi ve Faaliyetleri" isimli bu çalışma arşiv belgeleri, tetkik eserler, matbu metinler çerçevesinde ele alınmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Hilal-i Ahmer, Çankırı, Hasta, Yaralı, Esir.

Çankırı Branch Of The Red Crescent Society And Its Activities (1914-1922)

Abstract: Since its establishment on April 14, 1877, the Red Crescent Society has been one of the organizations engaged in collecting charity, providing aid, sheltering the homeless, and being the first to respond in natural disasters. During World War I, the society conducted donation collection activities in Çankırı. By organizing various campaigns, it aided both the Ottoman Army and the civilian population. To mitigate the adverse effects of the wartime environment and to better serve the sick and wounded in the area, the society opened a branch in Çankırı. During World War I, it was customary for the Ottoman Empire to send prisoners of war to interior regions. Since Çankırı is located in the interior, it was one of the significant POW garrisons. Due to its strategic importance during World War I, Çankırı emerged as a critical center. Therefore, a POW garrison was established here, primarily holding French, British, and Russian soldiers and officers. The Red Crescent Society, in accordance with prisoner regulations, assisted these prisoners in carrying out their official procedures, maintaining their living conditions, and preparing the grounds for them to fulfill their religious obligations.

During the Independence War, the importance of the POW camp in Çankırı increased further due to its proximity to Ankara. After the Battle of Sakarya and the Great Offensive, Greek soldiers and officers were held here until their exchange. The Red Crescent Society also engaged in activities concerning

Ottoman soldiers from Çankırı, who were captured by Allied forces and held in POW camps in Indochina, Egypt, Baghdad, Cyprus, Italy, and other locations. These activities included facilitating communication with their families, caring for those in need of treatment, and ensuring the secure delivery of mail, packages, parcels, money, letters, etc. This study, titled “Çankırı Branch Of The Red Crescent Society and Its Activities” is examined within the framework of archival documents, scholarly works, and printed texts.

Keywords: Ottoman Empire, Red Crescent, Çankırı, Sick, Wounded, Prisoner.

GİRİŞ

İlk çağlardan itibaren çeşitli nedenlerden dolayı ortaya çıkan savaşlar, insanlık tarihinin tartışılmaz bir gerçeğidir. Savaşların yaşandığı bir yerde bahsedilmesi gereken en önemli konulardan birisi de hiç şüphesiz hastalık, yaralanma, esaret ve ölüm olaylarıdır. Savaşların gündemde olduğu ilk anlardan itibaren hasta ve yaralılarla ilgili çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da istenilen bir resmi sonuca ulaşılamamıştır. Her devlet bunu kendi idari yapılanması, hukuku, gelenekleri doğrultusunda uygulamaya çalışmış, tek bir kural olmamasından kaynaklı farklı sorunlar yaşanmıştır. Savaş meydanlarındaki hasta ve yaralıların tedavileri, esir alınanlar için ayrılan yerler, devletlerin kendi belirlemiş oldukları flamalar, bayraklar vb. vasıtasıyla ayırt edilmeye çalışılmıştır. Örneğin; uzun yıllar boyunca Avusturya beyaz, Fransa kırmızı, İspanya ise sarı renkteki bayraklarla donattıkları yerleri, sağlık mekanları olarak belirlemişlerdir. Her ne kadar belirli bir disiplin olduğu düşünülse de söz konusu bayraklar sadece söz konusu ülkelerin askerleri tarafından bilinmekte, bu durum ise zaman zaman rakip devletlerin ateşine maruz kalmanın önüne geçememekteydi.²

Savaş meydanlarındaki hastalık, sağlık, yaralanma, tedavi, muayene olayları her daim devlet yetkililerini meşgul eden bir konu olmuştur. Ancak konuyla ilgili net bir fikir birliği ortaya çıkmamıştır. 1863 yılı Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti'nin ilk defa sistemli olarak teşkilatlanmaya başladığı yıl olmuştur. Bu sebeple harp meydanlarındaki sağlık sektörünün, sağlık çalışanlarının, esirlerin durumunun nasıl olması gerektiği ile ilgili çalışmalar yavaş da olsa gündeme

² Mehmet Polat; *Hilal-i Ahmer Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Teşkilatlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2007, s. 21.

gelmeye başlamıştır. Tüm dünya ülkelerinin tek bir kural çerçevesinde sağlık faaliyetlerini yürütme düşüncesi ilk olarak Henry Dunant tarafından ortaya atılmıştı. Sistemin nasıl işlemesi gerektiği ile ilgili düşüncelerini “Solferino Hatırası” adlı kitabında dile getirmiştir³. Dunant, 1859 yılında Solferino Muharebesi esnasında, savaş meydanında ciddi oranda can kayıplarının yaşandığına ve aynı zamanda çok sayıda yaralının acı çektiğine şahit olmuştur. Dunant, buradaki acı tablonun en büyük sebebini zamanında müdahale edememek olarak değerlendirmiştir. Dunant, adı geçen eserinde bu duruma özellikle dikkat çekmiş, uluslararası kabul edilecek bir sağlık platformuna duyulan ihtiyacın önemine vurgu yapmıştır⁴. İlki 17 Şubat 1863 tarihinde gayri resmi yapılan toplantı neticesinde alınan kararlar, 22 Ağustos 1864 tarihinde Cenevre Sözleşmesi adı ile resmîyet kazanmıştır⁵. Anlaşmaya göre; savaşlarda yaralı ve hastabakıcıların tarafsız sayılması, sağlık çalışanlarının ayırt edici bir işarete sahip olması, belirlenen işaretin bulunduğu kişi ve yerlerin tarafsız kabul edilmesi prensipleri netlik kazanmıştır⁶. Bunun dışında, savaş zamanları haricinde salgın hastalıklar ve doğal afetlerde yardım faaliyetlerini üstlenmesi görevi de eklenmiştir⁷. Osmanlı Devleti, söz konusu sözleşmeyi yaklaşık bir yıl sonra- 5 Temmuz 1865- imzalamış, Kızılhaç merkezi oluşturmak için gerekli şartları kendi ülkesinde yerine getirmekte acele davranmamıştır⁸. Osmanlı Devleti, ilk zamanlar sivillerin savaş ortamında bulunmasının casusluk faaliyetlerini arttıracakını düşündüğünden, konuyla ilgili hazırlık yapmakta diğer ülkelere kıyasla geç kalmıştır. Özellikle hanımların hastabakıcılık görevi sebebiyle askerlerle yan yana oluşu, yapılması planlanan düşüncelerin önünde büyük engel teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti içerisinde “Mecruhin-i Asakir-i

³ Türkiye Kızılay Derneği: 73 Yıllık Hayatı 1877-1949, Ankara 1950. s. 6.

⁴ J. Henry Dunant; *Solferino Hatırası*, Çeviren: Nermin Arpacioğlu, Türk Kızılay Derneği, Ankara 1964, s. 66-73.; Derya Şimşek; “II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Teşkilatlanması”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/5*, Ankara Spring 2015, s. 310.

⁵ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin; *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Beyda Basımevi, Ankara 2000, s. 9.

⁶ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi*, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul (t.y). s. 4.

⁷ Akgün-Uluğtekin; a.g.e., s. 9.

⁸ Akgün-Uluğtekin; a.g.e., s. 10.

Osmaniyye'ye Muavenet Cemiyeti" adında bir yardım kuruluşu 11 Haziran 1868 yılında kurulmuşsa da hazırlık ve hizmet konusunda herhangi bir girişimde bulunmamıřtır⁹. Osmanlı Devleti, 1876 Sırbistan Karadağ ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşları esnasında sağlık personelinin ne derece önemli olduğunu geç de olsa görmüş, konuyla ilgili ivedilikle eksikliklerini kapatmaya gayret etmiştir. Böylece 14 Nisan 1877 tarihinde "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti" resmen kurulmuş, Cenevre Kızıllaç Merkezi aracılığıyla tüm dünya ölkelerine duyurulmuřtur¹⁰.

1- Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin ankırı'da Tarım Faaliyetleri

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin ankırı şubesi, I. Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra -16 Aralık 1914 tarihinde- faaliyete gemiřtir¹¹. Kısa bir süre içinde burada görev yapacak heyet belirlenmiş, zaman kaybetmeksizin icraata bařlanılmıřtır¹². Faaliyet zamanı boyunca Kastamonu vilayetine bağlı kalmıřtır¹³. Hilal-i Ahmer Cemiyeti burada hem Hilal-i Ahmer ankırı şubesi olarak hem de Hilal-i Ahmer Cemiyeti Erkekler şubesi olarak görev yapmıştır. Ölkede genelde olduğu gibi ankırı'da da çok zor şartlar altında hizmet verilmiş, halkın elinde ne var ne yoksa bütün gücüyle savaşa dahil olmaya çalışılmıştır.

ankırı halkının eli silah tutan erkekleri cephelere gittiğinden tarlaların işlenmesi büyük sorun olmuştur. Bu durum cephe gerisinde kalan kadın, ihtiyaç ve çocukların iaşelerinin temininde sıkıntılar yaşanmasına yol açmıştır. ankırı Hilal-i Ahmer şubesi cephe gerisinde yaşanan olumsuzluklara duyarsız kalmamış, mevcut imkanlar ölçüsünde atıl kalan tarım alanlarının ekilip biçilmesi, ürünlerin pazarlanması, yörede ek istihdam yaratılması konusunda da büyük bir özveriyle çalışmıştır. ankırı sınırlarında yer alan Somakya ve

⁹ OHAC 1329-1331 *Salnamesi*; s. 24.

¹⁰ OHAC 1329-1331 *Salnamesi*; s. 27-28; Tuba İşler; *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Çanakkale Cephesi'ndeki Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyon 2017, s. 19-20.

¹¹ Kızılay Arşivi, 28/65.

¹² Tüm üyeler için bkz., Kızılay Arşivi, 28/75.

¹³ Kastamonu vilayetinden zaman zaman ankırı Hilal-i Ahmer şubesi'ne teftişler yapılmaktaydı.; Kızılay Arşivi, 270/125.

Maşatlık mıntıklarında Çankırı Hilal-i Ahmer Erkekler Şubesi gözetiminde arpa tarımı yaptırıldığı da görülmektedir¹⁴. Tarım faaliyetleri içinde tırpan, tırpan demiri çekici, yün hamak, arpa biçici amele, biçilen arpaların harman yerlerine nakli, arpaların dökülüp sürülmesi, arpaların depolanması için dükkan kapısına kilit tedariki, arpalar için gerekli çuvalların temini, arpaların nakli için araba kiralanması, saplı harman makinesi temini, arpa samanlarının muhafazası için bekçi tutulması, tutulan bekçilerin ücretlerinin ödenmesi gibi kalemler kayıt altına alınarak bir gelir gider bütçesi yapılmıştır¹⁵.

Çankırı Hilal-i Ahmer Erkekler Şubesi, Temmuz-Ağustos 1917 faaliyetler çerçevesinde hazırlanan bütçeye göre 4865 kuruş masraf çıkarıldıktan sonra geriye 5010 kuruş kaldığı, 14 Eylül 1917 tarihli bir yazıyla belirtilmiştir. Söz konusu para Hilal-i Ahmer Genel Merkezine gönderilmiştir¹⁶. Konuyla ilgili olarak Çankırı Hilal-i Ahmer Erkekler Şubesi'nin 1 Ekim 1917 tarihinde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdiği belgede; Çankırı yöresi tarım alanlarından elde edilen arpanın samanının 4865 kuruşa satıldığını, gerekli olan posta masrafları v.b giderler düşüldükten sonra geriye kalan 2000 kuruşun gönderildiğini, gönderilen paranın alındı makbuzunun Çankırı Hilal-i Ahmer Erkekler Şubesi'ne gönderilmesi istenmiştir¹⁷.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, hasta, yaralı, esir askerlerle iletişime geçme vb. gibi bilinen faaliyetlerinin yanında, tarım alanına da yönelme ihtiyacı hissetmiştir. Bu alandaki boşluğu doldurarak cephe gerisinde yaşanan belirsizlik ve durgunluk içerisinde geçen hayatı bir nebze olsun hareketlendirmeye ve sisteme koymaya çabalamıştır.

2- Hilal-i Ahmer'in Çankırı'daki Esirlerle İlgili Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı'nın yoğun olarak yaşandığı 1915 yılı sonlarına doğru esir mevcudiyeti ile ilgili ciddi miktarda artış söz konusu olmuştu. Bunların nerede bulunduğu, sağlıkları, yaşam şartları vb. gibi konular ülkeler arasında önemli bir gündem maddesi haline gelmişti. Kendi milletlerine ait esirlerin durumlarını

¹⁴ Kızılay Arşivi, 270/150.7.

¹⁵ Kızılay Arşivi, 270/150.7.

¹⁶ Kızılay Arşivi, 270/150.7. Belgenin tamamı için bakınız, Ekler-1

¹⁷ Kızılay Arşivi, 270/150.5.

öğrenmek, memleketlerine iadelerini sağlamaya çalışmak Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin görev ve sorumluluğu dahilindeydi. Bu nedenle Hilal-i Ahmer Cemiyeti, savaş meydanlarındaki hasta ve yaralıların tedavileri ile ilgilendiği gibi sivil ve savaş esirlerinin durumlarıyla da meşgul olmuştur. Bunun yanı sıra cemiyet, gerek Osmanlı Devleti bünyesindeki yabancı esirler, gerekse yurt dışında bulunan Osmanlı esirleriyle ilgili haberleşme ve yardım faaliyetlerini de yürütmüştü.

I. Dünya Savaşı ve hemen ardından yaşanan Milli Mücadele, Hilal- Ahmer Cemiyeti'nin görev sahasını oluşturmuş, savaşın doğal sonuçlarından biri olan esir düşme, esir alma olaylarında birinci elden haberleşme kaynağı olmuştur. Çankırı'da bulunan esir kampı da Hilal-i Ahmer'in çalışma alanlarından biri olmuş, burada bulunan esirlerin ne tür muamelelere tabi tutulduğu esir talimatnamesi çerçevesinde yine Hilal-i Ahmer'den sorulmuştur.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, eşinden veya oğlundan haber alamayan ailelere, gerekli araştırmaları yaptıktan sonra geri dönüş yapmış, yakınlarıyla ilgili net ve doğru bilgiler vermeye gayret etmiştir¹⁸. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, esir ailelerine bilgi verme faaliyetlerini yürüttüğu gibi, esir bulunan sivil veya askerlere ailelerinden haber getirme konularıyla da ilgilenmiştir.

Hindicini'de Rankona vilayeti Tatmiyo kasabasında Osmanlı esirlerinden 2. Tabur 8. Bölük 7134 numaralı Mevlüt isimli bir askerle ilgili olarak 10 Eylül 1918 tarihinde Osmanlı Hilal-i Ahmer Üsera Komisyonu'na oğlu tarafından yazılan belgede; babasının Ankara Vilayeti, Çankırı Sancağı, Yukarıaligöz köyünden Hüseyin Kahyaoğullarından Abdurrahman sülalesinden olduğunu, esaretin başlangıcından itibaren babasından haber alamadığını, konuyla ilgili kendisine geri dönüş yapılmasından son derece mutlu olacağını ifade etmiştir. Babasının akıbetinin kendisine bildirilmesini istemiştir¹⁹.

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi esir kayıtları düzenli bir şekilde tutulmaya çalışılsa da savaş ortamının zorluğundan kaynaklı zaman zaman bir takım karışıklıklar yaşanmıştır. Tatmiyo'da 7633 esir numaralı Hüseyin Efendi tarafından ailesine gönderilmek üzere yazılan mektup, adrese ulaştırılmak üzere 20 Mart 1919 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu tarafından

¹⁸Kızılay Arşivi, 936/251; Kızılay Arşivi, 936/252; Kızılay Arşivi, 936/253.

¹⁹Kızılay Arşivi, 1028/29.

emanet alınmış ancak daha önce annesinin göndermiş olduğu mektuptaki adresle karşılaştırıldığında bazı bilgilerin birbirini tutmadığı gözlemlenmiştir. 6 Nisan 1919 tarihinde esir Hüseyin Efendi'nin Çankırı'nın Cami Köyü'nden olduğu ve babasının Cafer oğlu Ahmet olarak kaydedildiği tespit edilmiş ise de 26 Nisan günü yapılan yeni bir inceleme ile Hüseyin Efendiye gelen mektubun Cafer Köyü'nden gönderildiği ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu karışıklık sonrası adı geçen esirin babasının ismi ile şehri ve hangi köyden olduğunun detaylı araştırılmasının yapılması kararı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu tarafından Çankırı Mutasarrıflığı'na yazılmıştır²⁰.

Sivil veya asker esirlere koli, paket, mektup gönderileceği zaman adresle ilgili ya da esir numarası, isim vb. konularında yaşanan eksiklik teslimat işlemleri esnasında sıkıntı yaşanmasına da sebep olmuştur. Çankırı Hilal-i Ahmer Şube Başkanı Ali Hilmi Bey tarafından Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yazılan bir belgede; Hindicini'de Rankon Vilayeti'nde Tatmiyo Kazası'nda Osmanlı esirlerinin bulunduğu 7. Tabur, 7. Bölükte bulunan Çankırı'nın Akçavakıf Köyü'nden İmamoğlu Hüseyin oğlu Osman'ın esir numarası yazılmamış olduğundan eniştesi Arif Efendi tarafından gönderilen 200 kuruşun şube tarafından teslim alındığı ifade olunmuştur²¹.

Yukarıdaki belgelerden de anlaşılacağı üzere savaş ortamının karışıklığından kaynaklı dönem dönem sıkıntılar yaşansa da Hilal-i Ahmer Cemiyeti, konuyla ilgili ivedilikle hareket etmiş, bilgi eksikliğinden dolayı yaşanan karmaşayı mümkün olan en kısa sürede halletmeye çalışmıştır.

3- Çankırı Esirler Karargahı

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, bünyesinde bulunan yabancı esirlerin barınma, yeme içme, maaş ödemeleri, aileleriyle haberleşmeleri gibi konularda aracı olma görevini üstlenmiş, üsera karargahlarındaki durumu zaman zaman tespit etmek, esirlerin ihtiyacı olan malzemeleri temin etmek, cemiyete bağış yapılması ve yeni üyelerin kaydı konularında halka teşvikte bulunmak gibi meselelere de öncülük etmiştir. 21 Ocak 1915 tarihli bir yazıya göre Merkez Heyeti Üyesi ile Evrak Müdürü ve Üsera Komisyonu Katibi Macit Bey'in Ankara ve Çankırı Üsera Karargahı ile ilgili gözlemleri bir rapor haline getirilmiştir. Bahsi geçen iki kişi

²⁰ Kızılay Arşivi, 1028/45.; Kızılay Arşivi, 1028/45.1.

²¹ Kızılay Arşivi, 822/317.

Ankara Üsera Karargahı ile ilgili değerlendirmelerini yaptıktan sonra sıra Çankırı'ya gelmiřtir²².

Çankırı Üsera Garnizonu'nda 316 İngiliz ve 8 Fransız esir olmak üzere toplamda 324 esir bulunduğunu, söz konusu esirlerin kasabaya yarım saat mesafede bulunan bir kışlada ikamet ettiklerini ifade etmişlerdir. Barındıkları kışlanın bazı koğuşlarında cam olmamasına ve maddi imkandan dolayı idareten çözümlenmesine rağmen genel olarak değerlendirildiğinde uygun şartlara sahip olduğu gözlemlenmiştir. Gaz noksanlığı olmasına rağmen her koğuşa lamba verilmiş ancak ayrı bir koğuşta bulunan Fransız esirler, gaz masraflarını kendileri karşıladıklarından dolayı bu durumdan şikayet etmişlerse de birkaç kitap gönderilirse memnun olacaklarını beyan etmişlerdir. Söz konusu iki gözlemci, Fransızların bu durumunu Garnizon Kumandanlığı'na bildirmiş, kendilerine; Fransızlarla İngilizlerin birbirleriyle geçinemediklerini, bu şikayetle Fransızların ayrı bir koğuşta tutulduğu, sadece 8 kişi için yeni bir masrafa girişilemeyeceği, yine de bir çare düşünüleceği cevabı verilmiřtir²³.

Çankırı'daki İngiliz ve Fransız esirlere Amerikan Büyükelçiliği'nden yeterli miktarda eşya gelmesine rağmen kışlık elbise, yatak örtüsü, ayakkabı gibi malzemelerin eksikliği göze çarpmaktaydı. Buna bir nebze çare olması bakımında Çankırı'da hazır bulunan ve imal ettirilmesi mümkün olan eşyadan 210 mest pabuç, 210 çift yemeni kundura, 210 çift yün çorap ve 210 adet fanila kuşaktan hazır olanlar hemen garnizona gönderilmiş, henüz imal edilmeyen mest pabuçlarla yemenilerin bir kısmı daha sonra Çankırı Hilal-i Ahmer Reisi Eski Mutasarrıfı Ulvi Bey'e havale olunmuřtur²⁴.

İngiliz esirlerinin talepleri, başlarında bulunan çavuşları tarafın uzun bir liste halinde Hilal-i Ahmer'e bildirilmiş, esirlerin söz konusu ihtiyaçları yukarıda

²² Kızılay Arşivi, 196/160.

²³ Kızılay Arşivi, 196/160.1.

²⁴Kızılay Arşivi, 196/160.1. Çankırı'da bulunan İngiliz ve Fransız savaş ve sivil esirlerin durumuyla ilgili aracı devlet Amerika idi. Bu sebeple ilişkiler Amerikan Büyükelçiliği nezdinde gerçekteştirilmekteydi. Eşya, posta, paket Amerikan Büyükelçiliği aracılığı ile Osmanlı Hilal-i Ahmeri'ne, oradan da ihtiyaç mahallerine pay edilirdi. Amerikan Büyükelçiliği'nin aynı yetkisi, burada bulunan esirlerin mevcudiyetini sorgulama, haber verme vb. durumlar için de geçerliydi.; BOA., HR. SYS., 2220/30-1.; Kızılay Arşivi, 568/140.

yazılanlarla aynı olmakla birlikte iç çamaşırı, yatak, yorgan, yastık takımları, abdesthanelere mahsus bir takım malzemelerdir. İki gözlemci daha önce -27 Aralık 1915 tarihli- bir telgrafla buraya 350 don, 350 gömlek gönderileceğini bildiklerinden Çankırı Garnizon Kumandanlığı ve Ankara'da 5. Kolordu Kumandanlığı'na yeniden müracaatta bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra İngiliz esirlerin bulunduğu koğuşta 1000 yatak takımı olmasına rağmen yatak şilteleri gereğinden geniş olduğundan her esire 1 adet verilmesi masraflı olacağı için şiltelerin kesilerek daraltılmasına karar verilmiş, bunun da külfetli bir iş olacağına kanaat getirilerek 3 kişiye 2 şilte dağıtılması uygun görülmüştür²⁵.

Çankırı'da bulunan İngiliz ve Fransız esirlerin talep ettikleri eşyalardan başka kendilerine gönderilen para, posta paketleri gibi malzemelerin kısmen de olsa kendilerine ulaşamamasından kaynaklı mağduriyetler için Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'ne ayrıca müracaat etmeleri tavsiye olunmuştur²⁶. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin halktan yardım toplama ve bu sürece vatandaşları da dahil etme çalışmaları Çankırı'da da gözlemlenmiş, Osmanlı Hükümeti'nin desteğiyle camilerde Cuma günleri namazdan önce, yapılacak yardımların ne gibi faydaları olacağı Hilal-i Ahmer yetkililerince dile getirilmeye çalışılmıştır²⁷.

İki gözlemci, bu seyahatleri esnasında Hilal-i Ahmer'e yardım taleplerinin yurdun her tarafında duyurulduğu, Anadolu halkının bu talebe oldukça yoğun ilgi gösterdiği, kadınların Hilal-i Ahmer işaretli muhtelif boylarda madalyalar imal edip bunları uygun fiyatlara satarak cemiyet bütçesine katkıda bulduklarına şahit olunmuştur²⁸. Adı geçen gözlemciler, Osmanlı Devleti'nin esirlere yapılacak yardımlar ve onlara karşı muameleler konusunda henüz layıkıyla donanmadığını, söz konusu esirlerle ilgilenen yetkililerin iyi niyetli yaklaşımı ve sıcaklıkları ile Osmanlı Devleti üzerinde zaten var olan misafirperverlik etiketini daha da perçinleyeceği kanaatini dile getirmişlerdir²⁹.

Raporun son kısmı birkaç maddelik tavsiye ile son bulmuştur:

²⁵ Kızılay Arşivi, 196/160.1.; Kızılay Arşivi, 196/160.2.

²⁶ Kızılay Arşivi, 196/160.2.

²⁷ Kızılay Arşivi, 196/160.3.

²⁸ Kızılay Arşivi, 196/160.4.

²⁹ Kızılay Arşivi, 196/160.4.

- 1- Çankırı'daki sivil Fransız esirlerle Ankara'daki Rus ve İngiliz esirlerin tabi tutuldukları şartların birbirinden farklılık gösterdiği bilgisinin İçişleri Bakanı Talat Bey'e bildirilmesi ve konuyla ilgili harekete geçilmesinin gerekliliği.
- 2- Çankırı ve Ankara'daki esirlerin buldukları mevkilerde ihtiyaç duydukları bazı eşyaya ulaşmakta zorluk çektiklerinden, talep edecekleri malzemelerin Hilal-i Ahmer İstanbul Genel Merkez'den tedarik edilerek gönderilmesi.
- 3- İngiliz esirlerin, bazı dini kitaplar talep ettikleri gibi Fransızlardan da Çankırı'da Katolik papazı ve Katolik kilisesi bulunmamasından dolayı şikayet edenlerin varlığı İçişleri Bakanı Talat Beyefendiye arz olunması.
- 4- Anadolu'da kadınlara mahsus başlarına dikebilecekleri ve gerdanlık yapılabilecek madalya şeklinde ziynet ve kemer toka imal ettirilmesi.
- 5- Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yeniden üye kaydı ve yardım toplama için yurdun dört bir köşesinden yardım toplama propagandasının devam etmesi³⁰.

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminin üsera karargahlarındaki manzara hemen hemen Çankırı örneğindeki gibidir. Maddi konularda yaşanan sıkıntılar esirlerin yaşam standartlarında zaman zaman eksikliklere neden olabirmiştir. Bu eksiklikler imkanlar dahilinde giderilmeye çalışılmıştır. İngiliz ve Fransız esirlerin birlikte yaşamaktan kaynaklı huzursuzluklarını ortadan kaldırmak için ayrı ayrı koğuşlar tahsis edilmiş, dini, kültürel, sosyal hayatlarını daha rahat idame ettirebilmeleri için her türlü hakları gözetilmeye özen gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan İngiliz ve Fransız savaş esirleri, tedavi amacıyla farklı bölgelerdeki Hilal-i Ahmer hastanelerine sevk edilebilmekteydi³¹. Örneğın; 19 Şubat 1916 tarihinde Hilal-i Ahmer İkinci Başkanı Doktor Besim Ömer Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne yazılan yazı konuya örnek oluşturmaktadır. Buna göre, İstanbul, Ankara ve Çankırı'da bulunan İngiliz savaş esirlerinin Bağdat Hilal-i Ahmer hastanesinde tedavi olmak üzere yola çıkarıldıklarının bilgisi verilmiştir. Bu esirlerin kimlerden oluştuğu ile ilgili bir de liste gönderilmiş³², işlemlerin düzenli bir sistemle yürütülmesine önem verilmiştir.

³⁰ Kızılay Arşivi, 196/160.4.; Belgelerin tamamı için bakınız, Ekler/2.

³¹ Çankırı'daki esirler karargahında tedavi altında bulunan İngiliz askerlerinin sağlık durumları her daim kontrol altında tutuluyor, sağlık durumları, iyileşme süreçleri Çankırı Esirler Garnizonu tarafında ilgili mercilere rapor ediliyordu. Kızılay Arşivi, 196/175.

³² BOA., HR.SYS., 2256/11-1.; BOA., HR.SYS., 2256/11-2.

4-Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Çankırı'da Takvim, Pul vb. Faaliyetleri

Hilal Ahmer Cemiyeti I. Dünya Savaşı'nda önemli ölçüde artan giderlerini karşılamakta zorluklarla karşılaşmış, bu konuda çare arayışlarına girmiştir. Cemiyetin gelir kalemlerini çeşitlendirip artırmak için ortaya koyduğu çalışmalar arasında pul, kartpostal, takvim, masa takvimi, sigara, hediyelik eşya kadınlara yönelik süs eşyası vb. satışları yer almıştır. Çankırı Hilal-i Ahmer Erkekler Şubesi de söz konusu gelir kalemlerini çeşitlendirerek gelirini artırma yoluna gitmiştir. Çankırı Hilal-i Ahmer Erkekler Şubesi'nin 29 Temmuz 1917 tarihinde Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'ne gönderdiği belgede pullar, beş yüz adet kartpostal, 20 adet gönderilmiş olan duvar takviminin birinin hatalı basımından dolayı 19 adetinin satış bedeli, 20 adet masa takvimi bedeli, vb. gelirlerin toplamı 610 kuruş 37.5 santim olarak hesaplanmış ve genel merkeze gönderilmiştir. Çankırı Hilal-i Ahmer Erkekler Şubesi, söz konusu paranın alındığını bildirilerek makbuzunun gönderilmesini talep etmiştir³³. Çankırı Hilal-i Ahmer Erkekler Şubesi ilerleyen zamanlarda da aynı konuyla ilgili gelir getirici faaliyetlerde bulunmaya devam etmiştir. 25 Ağustos 1917 tarihinde Hilal-i Ahmer Merkezi'ne gönderdiği belge konuya ışık tutacak mahiyettedir. Belgede; pul, kartpostal, duvar takvimi, masa takvimi satışı gelirleri olarak toplam 614 kuruşun gönderildiği dile getirilmiştir³⁴.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti toplanan paraların kayıt altına alınmasına ayrı bir önem vermiş, başışçıların bu konudaki hassasiyetlerine özen göstermiştir. Cemiyet aynı ve nakdi yardımların kayıt altına alınmasında makbuz verilmesi, genel merkeze gönderilen havale vb. nakit işlemlerinin belgelenerek makbuzlarının Çankırı Hilal-i Ahmer Şubesi'ne gönderilmesi üzerinde önemle durmuştur³⁵. Bu durum daha önceki gerek tarım faaliyetleri, pul, takvim, vb.den elde edilen gelirlerin Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'nden alıntı makbuzlarının istenmesinden de kolaylıkla anlaşılmaktadır. Çankırı Hilal-i Ahmer Erkekler Şubesi'nin 7 Haziran 1917 tarihli Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'ne gönderdiği belgede; makbuzların hatalı basılmasından kaynaklanan sorunlara dikkat çekilmiştir. Genel Merkezden

³³ Kızılay Arşivi, 270/150.17

³⁴ Kızılay Arşivi, 270/150.3.

³⁵ Kızılay Arşivi, 28/67.

Çankırı Şubesi'ne gönderilen 47 adet makbuzdan 1 Mart'ta başlaması gereken makbuzun 7 Mart tarihiyle başladığı, Mart başındaki 7 günün atlandığı, Ağustos ayı makbuzunun da 7 Ağustos'tan itibaren başladığına dikkat çekilerek bu tür hatalı makbuzların gönderilmemesi üzerinde durulmuştur³⁶.

Hilal-i Ahmer Çankırı Şubesi'nin ilerleyen zamanlarda makbuz eksikliğinin yanı sıra kırtasiye ihtiyaçlarının arttığı da görülmektedir. 1 Temmuz 1918 tarihinde Çankırı Şubesi'nce Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'ne gönderilen bir yazıda; mektup kağıdı ve zarfları, resim defteri ve kağıtları, kurşun kalemler vb. gibi malzemeleri hem 16 Ekim 1917 ve 31 Mart 1918 tarihlerinde istendiği ancak hala bu ihtiyaçların karşılanmadığı ifade edilmiştir. Daha önce de talep edildiği gibi mektup kağıtları ve zarfları ile 100 adet mektup defterlerinin ivedi bir şekilde kendilerine gönderilmesi ricasında bulunulmuştur³⁷.

Çankırı Hilal-i Ahmer Erkekler Cemiyeti'nin faaliyetleri zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Bazı kişiler isimsiz ve pulsuz dilekçeler vermiştir. Söz konusu kişiler Somakya ve Maşatlık'taki tarlalardan elde edilen arpa mahsulünün gelirlerinin yanlış hesaplandığı iddialarını ortaya atarak şikayet dilekçeleri vermişlerdir. Bunun üzerine Çankırı Hilal-i Ahmer Erkekler Şubesi konu üzerinde hassasiyetle durarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmelerde pulsuz şikayet dilekçesinin sahibine iade edilerek pul yapıştırılmasının istendiği ancak olumlu cevap alınmadığı, bu durumun usulsüz olduğu dile getirilmiştir. Şube başkanlığı, şikayetin özü olarak ortaya atılan Somakya'daki tarlanın mahsulüne ait öşür miktarının ambara konulduğunu bu konuda bir suiistimalin söz konusu olmadığını, keşif yapılarak da durumun yerinde tespitinin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Şube başkanı yazısına devamla; şikayet dilekçesi verenin muhasebeci olduğunu, muhasebe kayıtlarını iyi tutarak hamiyet sahibi kişilerin yardımlarıyla geçinen yaralı ve hasta askerlerin cephelede daha iyi şartlarda hayatlarını idame edebileceklerini belirterek, muhasebecinin mesaisini bu yolda göstermesinin daha yararlı olduğunun altını çizmiştir³⁸.

Şube başkanı ayrıca Çankırı eski Mutasarrıfı'nın halen görevli memur olarak Çankırı Hilal-i Ahmer Erkekler Şubesi'nde görev yaptığını, dilekçede istinat

³⁶ Kızılay Arşivi, 270/150.20.

³⁷ Kızılay Arşivi, 270/163.

³⁸ Kızılay Arşivi, 270/150.8.

edilen haksız yere iâşe verilmesinin asla söz konusu olmadığını, emeklilik haklarına sahip olan ve memur olarak fiilen görevinin başında bulunan bir kişiye memuriyeti derecesinde iâşe verilmesinin kanun ve nizamlara aykırı bir yönünün bulunmadığını, şikayete söz konusu olan şahsın Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin işleriyle var gücüyle meşgul olduğunu, dile getirmiştir. Şube başkanı son olarak da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yapısı gereği kimseyle bir husumetinin olamayacağını, eşit şartlarda herkese muamele edeceğinin tabii görülmesi gerektiğini ifade ederek şikayete söz konusu olan hususların gerçekleri yansıtmadığının altını çizmiştir³⁹.

Görüldüğü üzere Çankırı Hilal-i Ahmer Erkekler Şubesi, pul, kartpostal, takvim, masa takvimi, sigara, hediyelik eşya kadınlara yönelik süs eşyası vb. gibi malzemelerin satışından gelen miktarı cemiyete bağışlayarak maddi olanaklarını rahatlatmaya çalışmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, söz konusu bağışlar karşılığında verilmesi gereken makbuz konusuna oldukça titizlik göstermiş, bu vesileyle halk nezdindeki yeri, önemi ve güvenilirliği bir kat daha artmıştır. Cemiyet, faaliyetleri ile tüm gelişmelerde mümkün olduğunca şeffaf davranmaya gayret etmiş, sorgulandığında dahi tüm kayıtlarını, makbuzlarını, işlemlerini şüpheye mahal vermeksizin ortaya çıkarmaktan çekinmemiştir⁴⁰.

5- Hilal-i Ahmer'in Çankırı'daki Diğer Faaliyetleri

Çankırı Hilal-i Ahmer Şubesi bilinen hizmetlerinin yanı sıra farklı alanlarda da çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bunun en ilgi çeken örneklerden birisi Çankırı eski mutasarrıfının 13 Eylül 1917 tarihinde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezi'ne göndermiş olduğu dilekçedir. Dilekçede devlete otuz sene hizmet ettiğini, iki sene kadar da Çankırı Hilal-i Ahmer Şubesi'nde memur olarak görev yaptığını, ihtiyacı olan ekmek hakkının memurluk derecesine göre verilmesini istemesidir⁴¹. Bu dilekçe üzerine dönemin Çankırı Hilal-i Ahmer Şubesi Başkanı Ali Hilmi Bey'in 22 Eylül 1917 tarihinde, kendilerine bu konuyla alakalı bir bilgi gelmediğini belirtmesi üzerine konu bir üst makama intikal etmiştir. Bu gelişmeler üzerine konu, Levazimat-ı Umumiye Askeriye Reisi İsmail Bey'e intikal etmiş, o da Çankırı Hilal-i Ahmer Şube Reisliğine göndermiş olduğu bir

³⁹ Kızılay Arşivi, 270/150.8.

⁴⁰Hilal-i Ahmer Çankırı Şubesi, bünyesinde gerçekleşen harcamalarını, Hilal-i Ahmer Genel Merkezine düzenli aralıklarla bildirmiştir.; Kızılay Arşivi, 270/102.

⁴¹ Kızılay Arşivi, 270/150.9.

yazıyla halen hükümet memurluğunda görevli olan ve emekli sandığı kanunundan yararlanma hakkı bulunan memurlara maaşları oranında ekme verilmesinin uygun olacağını bildirmiřtir⁴².

Belgelerden de anlaşılacağı üzere Çankırı eski mutasarrıfının şahsı nezdinde o dönemin şartlarının nasıl olduğu hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Genelde I. Dünya Savaşı'nın, özelde Çankırı'nın ekonomik ve sosyal hayatının nasıl şekillendiği, halen görevde olan ve emeklilik hakkı kazanmış bir üst düzey memurun içinde bulunduğu kötü şartlar dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra üst düzey devlet memurunun dönemin şartları gereği kanunlar çerçevesinde muamele görmesi adalet ve hukuk anlayışını göstermesi Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Çankırı Şubesi özelinde işleyişi hakkında örnek olması, altı çizilmesi gereken noktalar arasındadır.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Çankırı Şubesi'nin bir diğer meşguliyeti, savaşta bulunan erkeklerin geride bıraktıkları eşlerinin durumu olmuştur. Eşleri savaş meydanlarında görevli olan hanımlar, geçim sıkıntısı çektiklerini Hilal-i Ahmer'e bildirmişler, buradan yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu durumda olan hanımlar sadece asker eşleri değil, zaman zaman Hilal-i Ahmer hastanelerinde görevli doktorların, sağlık görevlilerinin eşleri de olabilmekteydi. Örneğin Çankırı Hastanesi Başhekimisi Fehmi Efendi'nin vefatından sonra eşi hanımefendi, zor durumda kaldığını ve yardıma ihtiyaçı olduğunu, Sıhhiye Müdafaa-i Umumiyesi'ne ve Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'ne yazmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, kendisine yapılan başvuruları imkanı nispetinde değerlendirip geri dönüş sađlamıřtır⁴³.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti tedavilerini, cepheden hasta ve yaralı dönen Osmanlı askerlerine, halktan kişilere ve üsera karargahlarında bulunan sivil veya asker esirlere uygulamıştır. Buradaki muameleler, yaşantılar büyük çoğunlukla Osmanlı belgelerindeki idari yazışmalarla öğrenilmektedir. Bu sebeple günlük yaşantının doğal hali söz konusu belgelerde çok az yer tutmaktadır. Böyle durumlarda başvuru kaynağı genellikle günlükler, anılar olmaktadır. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminin hayat şartları, okuma-yazma oranının en düşük olduğu zamanlardır. Dolayısıyla yaşadıklarını günü gününe not tutabilen,

⁴² Kızılay Arşivi, 270/150.9.

⁴³ Kızılay Arşivi, 12/317; Kızılay Arşivi, 12/327.

hastane tedavi ortamını gözlemleyip kağıda dökülebilen çok az sayıda insan mevcuttur. Bu sebeple günlükler, oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Çankırı'daki gözlemlerini kağıda aktarması bakımından önemli bir yere sahip olan Afyonlu Koca Behçet, savaş döneminin hastane faaliyetlerine tanıklık etmiştir. Bu nedenle Koca Behçet'in Çankırı'daki hastane anılarına değinmek, konunun tam anlamıyla aktarılması açısından önemli görülmüştür.

Koca Behçet, 23 Haziran 1921 tarihinde seferberlikle beraber yeniden askerliğe çağrılmış, çeşitli sağlık kontrollerinden geçirildikten sonra "silahsız askerlik yapabilir" raporuyla Eskişehir'e, geri hizmete gönderilmiştir⁴⁴. Söz konusu geri hizmet dolayısıyla ilk görev yeri olan Kütahya Alanyunt'a gelmiş, merakı, görevi ve daha önceki bir yaralanmasından kaynaklı, burada bulunan hastanelerde de tedavi görmüştür. Yaya olarak hayli mesafe kat ettiğinden ayağındaki şişlik ciddi anlamda rahatsız etmeye başlamıştır⁴⁵. Koca Behçet, Ankara Hilal-i Ahmer Hastanesi'nde de bulunmuş, burada bir süre kaldıktan sonra 21 Ağustosta hastanenin boşaltılması emrinin verilmesiyle birlikte Yahşiyân'a, buradan da 26 Ağustos günü Çankırı'ya sevk edilmiştir⁴⁶. Çankırı'ya geldiğinde ayağındaki yara hayli ilerlemiş, hareket özgürlüğünü oldukça kısıtlamış, acıları artmıştır. Behçet Bey, Çankırı'daki Hilal-i Ahmer Hastanesi'nin kız mektebinden

⁴⁴ Ahmet Altıntaş; "Milli Mücadele'nin Yeni Bir Kaynağı, Koca Behçet'in Anıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi*, C. II, 12-16 Kasım 2007, Ankara, s. 1563.; Koca Behçet, Milli Mücadele ilgili gözlemlerini aktarırken cephe gerisindeki izlenimlerini de dile getirmiş, daha evvel bir tarihte ayağından yaralanmasından kaynaklı yaya yolculuklarında yaşadığı zorlukları da ifade etmiştir. Behçet Bey, 23 Haziran 1921 tarihinde yeniden askerliğe çağrılmış, muhtelif sağlık kontrollerinden geçirildikten sonra silahsız askerlik yapabilir raporu ile Eskişehir'e sevk edilmiştir. Böylelikle yeni görev yeri Garp Cephesi 2. Telgraf Bölüğü olmuştur. Söz konusu bölük Kütahya Alanyunt'ta olduğundan burada yeniden askeri görevine başlamıştır. Belirli noktalar arasında telgraf hatlarının çekilmesi görevi ile meşgul olmuştur.

⁴⁵Altıntaş, *a. g. m.*, s. 1564-1565.; Bu görev esnasında Kütahya; görev dışındaki merakı ve ayağındaki yaradan dolayı sevk yerleri olan Eskişehir, Seyitgazi, Mahmudiye, Polatlı, Ankara, Yahşiyân ve Çankırı ile ilgili anılarından da bahsetmiştir. Adı geçen yerlere gerek trenle gerekse yaya olarak giden Behçet Bey, yolculuk esnasında da pek çok olaya şahit olmuş, bunları da defterine kaydetmiştir.

⁴⁶Mehmet Behiç Görktan; *Koca Behçet Milli Mücadele Günlüğü*, Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları, No: 40, Afyonkarahisar 2016, s. 69.

dönüştürülmüş güzel bir bina olduğunu ancak içerinin pis koktuğunu ve yataklarının da yeterli temizlikte olmadığını dile getirmiřtir⁴⁷.

Behçet Bey, 27 Ağustos sabahı hastane işlemlerinin başladığını, hastanenin yeni kurulduğu için pek çok eksiğinin olduğunu, hastaların kendi kıyafetleriyle istirahat ettiklerinden bahsetmiştir. Muayeneye gelen doktorların biraz sert mizata olduklarını ifade etmiş, hastaların dertlerini dinlemeye pek az tahammül gsterdiklerini gzlemlermiştir. Behçet Bey, 1 hafta burada kaldıktan sonra hastane şekline dnüştürülen ankırı İdadisi'ne tařınmiřtir⁴⁸. Behçet Bey, ayağındaki su toplamaları ve şişlikten kaynaklanan sıkıntısının ameliyat yolu ile iyileşebileceğini duyduğunda, ayağını tamamen kaybetme ihtimalinden oldukça korkmuş, başka bir çözümü olup olmayacağını sorgulamıştır. Kendisiyle ilgilenen Operatr Doktor Rıfkı Bey ile ilgili de bilgiler veren Behçet Bey, doktorunun ankırı'nın yerlisi Yarbay rütbeli biri olduğunu, eşinin de Paris Tıp Fakltesi'nden mezun Ermeni bir doktor olduğunu, hem Rıfkı Bey'in hem de eşinin oldukça başarılı tedaviler gerçekleştirdiğini, hatta birbirlerinin eksikliklerini kapatacak kadar uzman olduklarını dile getirmiştir. Bacağının durumundan ve doktorların soğukkanlılığından çekinmiş, ameliyat olmak istemediğini defaatle beyan etmiřtir⁴⁹.

Behçet Bey, hastanedeki yemek menüleri ile ilgili de detaylı bilgiler vermiş, bu konuda çok da özenli davranılmadığını dile getirmiştir. Mercimek suyu, patates suyu gibi yemekler yanında bazen de pilav çıktığını ifade etmiştir. Behçet Bey, Keskin'den ankırı'ya gelen üzümlerin tadını unutamadığını, her gün 1 kg bu üzümden getirttiğini, zaman zaman da bal sipariş ettiğini, yemekleri beğenmedi mi kebab söylediğini günlüklerine kaydetmiştir. Bütün bu masraflarından dolayı pek fazla parasının kalmadığını da ilave etmiřtir⁵⁰.

Koca Behçet, 23 Ekim 1921 tarihinde Başhekim Halil Bey tarafından yazılan raporda 5 ay hava değişikliği ile Akşehir'e gitme kararı verilmiştir. Bunun için kısa sürede hazırlıklara başlamıştır.

⁴⁷Grktan; a., g., e., s. 69.

⁴⁸Grktan; a., g., e., s. 70.

⁴⁹Grktan; a., g., e., s. 72.

⁵⁰Grktan; a., g., e., s. 77.

Tuba İŞLER GÜRSU

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Çankırı Şubesi ve Faaliyetleri (1914-1922)

Milli Mücadele dönemi ile ilgi bilgi, belge, kitap, makale yayını oldukça fazladır. Okuma-yazma oranı ve halkın yaşam standartları göz önünde tutulduğunda söz konusu döneme ait günlük sayısının miktarı takdir edileceği üzere beklenilenin altındadır. Afyon'da doğup ilkokul, ortaokul, lise seviyesine kadar eğitim görmüş olan Koca Behçet, Milli Mücadele döneminin cephe gerisini kendi kaleminden aktarmaya çalışmış, yeri doldurulamaz değerinde bir eser ortaya koymuştur. İlk askerlik görev yeri olan Kütahya'dan sonra çeşitli olaylar neticesinde Eskişehir, Seyitgazi, Mahmudiye, Polatlı, Ankara, Yahşiyân ve Çankırı ile ilgili anılarından da bahsetmiştir. Adı geçen yerleri yaya olarak geçen Koca Behçet buradaki gözlemlerini günlüğüne aktarmayı unutmamıştır. Ayağındaki yaradan dolayı yaklaşık 50 gün kaldığı Çankırı ile ilgili yaşadıklarına da anılarında yer evren Koca Behçet, Milli Mücadele'nin arka planına dair oldukça önemli bilgiler vermiştir.

(ATAD)

SONUÇ

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, hasta ve yaralı askerlerin tedavileri ile ilgilenme görevlerinin yanında esir faaliyetleriyle de meşgul olmuş, onların bakımı, barınmaları, yeme içmeleri, aileleri ile haberleşmeleri, mektup, para, koli vb. gibi eşyaların teslimi konusunda da aracılık etmiştir.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, savaş ortamlarının olumsuz sonuçlarının hüküm sürdüğü I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Çankırı'da faaliyetlerine aralıksız devam etmiştir. Burada esir bulunan yabancı askerler ile yurt dışında esir bulunan Çankırlı sivil veya asker esirlerin sağlık durumları, hayatta olup olmadıkları ile ilgili konularda başvuru mercii olmuş, savaş ortamlarının karışıklığı içinde düzenli bir kayıt sistemi oluşturmaya gayret göstermiştir. Esir yakınlarını eşleri, oğulları ile ilgili bilgilendiren Hilal-i Ahmer, esir bulunan Osmanlı tebaasına mensup kişilere de aileleriyle ilgili meraklarını gidermeleri konusunda yardımcı olmuştur.

Çankırı'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin alışık olunan çalışmalarının dışında tarım faaliyetleri meşgul olduğu da görülmüş, savaş ortamının ekim-dikim alanına yansımaması ve üretimin kaldığı yerden devam etmesi konusunda özveriyle çalışmasına da şahit olunmuştur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu faaliyetleriyle cephe gerisinde yardıma muhtaç bilhassa asker ailelerinin işe sorununu çözmeye rol oynamış, dezavantajlı diğer toplum kesimlerine de ekonomik katkı sunmaya gayret etmiştir. Bu yönüyle cephe gerisindeki motivasyonu artırmış, savaşın en önemli unsurlarından olan işe, lojistik alanına katkı sunmuştur.

Çankırı'da bulunan bir diğer ekip Hilal-i Ahmer Erkekler Şubesi'dir. Cemiyete maddi anlamda çeşitli süs eşyalarının gelirleriyle katkıda bulunan adı geçen şube, bu paraların düzenli kaydını yapmakta da ayrıca titiz davranmıştır. Hilal-i Ahmer Erkekler Şubesi'ne yönelik sözde yolsuzluk iddiaları ciddi çalışmalar ve açıklamalar neticesinde bertaraf edilmiştir.

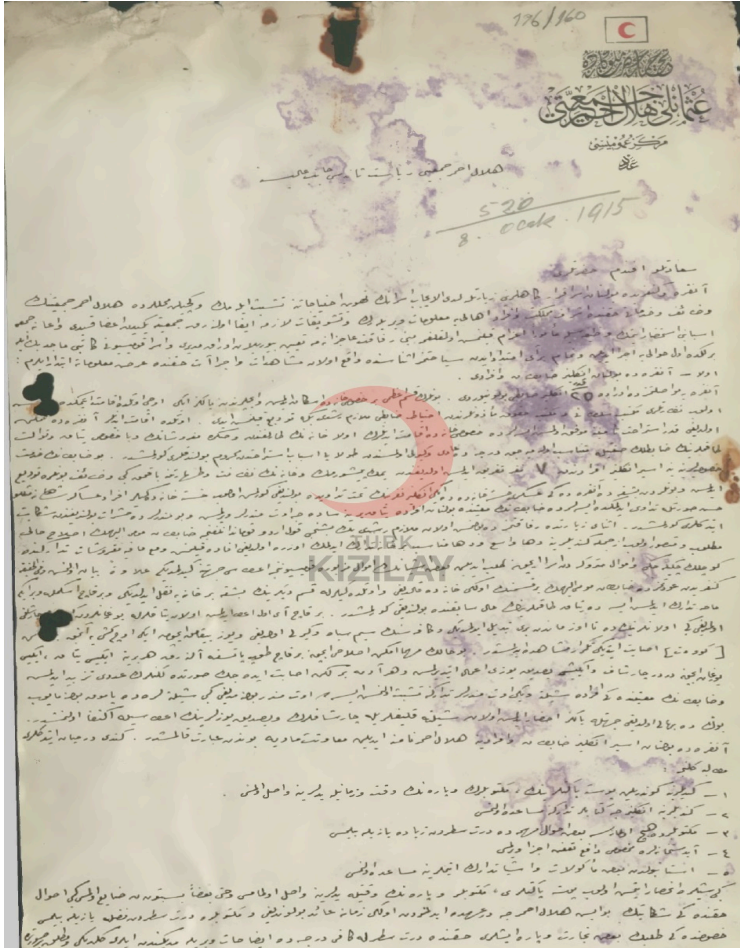
Milli Mücadelenin başarıya kavuşmasında etkisi en büyük olan faktörlerden birisi de hiç şüphesiz Türk halkının rolüdür. Bölgede yaşanan sivil halkın ne tür bir hayat yaşadıkları, çektiği zorluklar, imkanların yetersizliği konularına dönem insanların anı ve günlüklerinden ulaşmak mümkündür. Bu konuya örnek olması bakımından Afyonlu Koca Behçet'in Çankırı ile ilgi kaleminden çıkan

bilgiler oldukça önemli ve kıymetlidir. Koca Behçet, Milli Mücadele'nin cephe gerisini bizzat her evresinde yaşayarak gözlemlemiştir. Kendisi yaralanmış, belirli bir seviyeye kadar tedavi olduktan sonra zorunluluklardan dolayı uzun mesafeler yürümek mecburiyetinde kalmış, bu da onun o dönem Anadolu'sundaki köyleri, kasabaları ve şehirleri gözlemlemesine imkan tanımıştır. Koca Behçet, Kütahya, Eskişehir, Seyitgazi, Mahmudiye, Polatlı, Ankara, Yahşiyân ve Çankırı'da bulunmuş, şehir insanları, yaşayışları, eğitimleri, etnik kökenleri, savaşın kötü sonuçları hakkında detaylı bilgiler vermeye çalışmıştır. Bu yerlerden biri olan Çankırı, Koca Behçet'in 50 gün kaldığı ve tedavi gördüğü bir yer olmuştur. Tedavi esnasında Doktor Rifat ve eşi Madam doktorun kendisiyle çok iyi ilgilendiklerini, hastane ortamının bazı eksikliklerini, çektiği acıların ne yollarla hafiflediğini aktarmaya çalışmıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin gerek alanıyla ilgili gerekse alanının dışındaki faaliyetleri düşünüldüğünde ne kadar önemli bir yardım kuruluşu olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir.

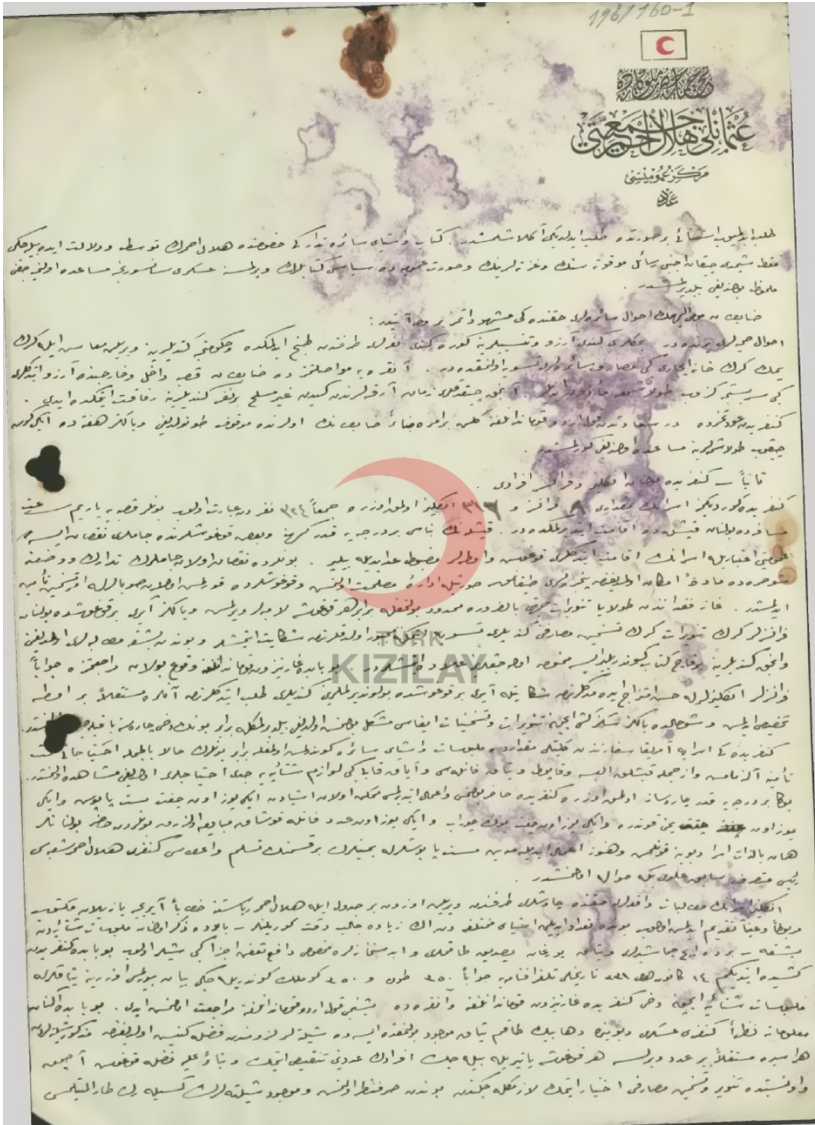
Tuba İŞLER GÜRSU

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Çankırı Şubesi ve Faaliyetleri (1914-1922)

Ek-2: Ankara ve Çankırı'daki Üsera Karargahlarını rapor eden iki gözlemcinin izlenimlerini gösterir belgeler. (KA., 196/160.; KA., 196/160-1.; KA., 196/160-2.; KA., 196/160-3.; KA., 196/160-4)

(ATAD)

KAYNAKÇA

a. Arşiv Belgeleri

Kızılay Arşivi, 936/251; Kızılay Arşivi, 936/252; Kızılay Arşivi, 936/253; Kızılay Arşivi, 1028/29; Kızılay Arşivi, 1028/45.; Kızılay Arşivi, 1028/45.1; Kızılay Arşivi, 822/317; Kızılay Arşivi, 196/160; Kızılay Arşivi, 196/160.1; Kızılay Arşivi, 196/160.2; Kızılay Arşivi, 196/160.3; Kızılay Arşivi, 196/160.4; Kızılay Arşivi, 270/150.7; Kızılay Arşivi, 270/150.5; Kızılay Arşivi, 270/150.17; Kızılay Arşivi, 270/150.3; Kızılay Arşivi, 270/150.20; Kızılay Arşivi, 270/150.8; Kızılay Arşivi, 270/150.9; Kızılay Arşivi, 28/65; Kızılay Arşivi, 28/67; Kızılay Arşivi, 28/75; Kızılay Arşivi, 12/317; Kızılay Arşivi, 12/327; Kızılay Arşivi, 270/163; Kızılay Arşivi, 270/102; Kızılay Arşivi, 270/125; Kızılay Arşivi, 196/175; Kızılay Arşivi 568/140, BOA., HR. SYS., 2220/30-1, BOA., HR.SYS., 2256/11-1; BOA., HR.SYS., 2256/11-2.

b. Kitap ve Makaleler

- Akgün, Seçil. Ve Uluğtekin, Murat. *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Beyda Basımevi, Ankara 2000.
- Altıntaş, Ahmet. "Milli Mücadele'nin Yeni Bir Kaynağı, Koca Behçet'in Anıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi, II*, (2007). 1561-1569.
- Dunant, J. Henry. *Solferino Hatırası*. Türk Kızılay Derneği. (1964).
- Görktan, Mehmet Behiç. *Koca Behçet Milli Mücadele Günlüğü*. Afyonkarahisar Belediyesi Kültür. (2016).
- Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi*, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi. (t.y).
- Polat, Mehmet. Hilal-i Ahmer Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Teşkilatlanması, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*. (2007).
- Şimşek, Derya. "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Teşkilatlanması", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(5), Ankara Spring (2015), 307-318.
- Türkiye Kızılay Derneği 73 Yıllık Hayatı 1877-1949*. Türk Kızılay Derneği. (1950).